

”Jag ber marken tyst om lov”

*Extra volym till slutrapport av
Sanningskommissionen för det samiska folket*

Stockholm 2026

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2026:58

SOU och Ds finns på [regeringen.se](https://www.regeringen.se) under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2021:1.

Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på [regeringen.se/remisser](https://www.regeringen.se/remisser).

Layout: Kommittéstöd, Regeringskansliet

Omslag: Multiply Solutions

Tryck och remisshantering: Multiply Solutions, Stockholm 2026

ISBN 978-91-525-1611-9 (tryck)

ISBN 978-91-525-1612-6 (pdf)

ISSN 0375-250X

”Seädduosikta gehttjeduv
iädnamiste lühppiev”

”Sjávot ánov ednamis loabev”

”Mån ánodav sjávot
låbev iednamist”

”Mon bivddán jaskadit
eatnamis lobi”

”Dåajmijeslaakan eatnamistie
luhpiem aanohtem”

Innehåll

Dat golbma goahtecakki	7
De tre kåastängerna	8
Förord.....	9
Åvddåtjála	13
Ovdasátni.....	17
Åvvdåbáhko.....	21
Åvtebaakoe	25
Uvddabáhkuo	29
Lista över samiska Ortsnamn som förekommer i volymen	33
Inledning	35
Markerna	39
Stolthet och styrka	49
Språken	57
Skolan	67
Kunskapsbristen om samer	81

Rasism och diskriminering	89
Motsättningar	101
Samisk kunskap och andlighet	129
Konsekvenser för renskötseln.....	141
Kvinnornas roller i det samiska samhället	157
Vägar framåt.....	171
"De säger att vi inte är samer"	177
Epilog	183
Lista över berättare som valt att framträda med namn	185
Bilagor	
Bilaga 1 Metod.....	189
Bilaga 2 Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 14 maj 2024.....	191
Bilaga 3 Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 5 maj 2025.....	195
Bilaga 4 Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 11 juni 2025	197
Bilaga 5 Artikel från Sanningskommissionens hemsida den 6 februari 2025	199
Bilaga 6 Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 11 januari 2024	201

Dat golbma goahtecakki

Paulus Utsi dikta

Biekkaziid orohagat leat duoddaris
gos jiehkki ii goassege sutta
ja gos várresoahki sitkadiť šaddá
jus suddjet olbmo galgá
biekkaid ja galbmasiid vuostá
lea dárbblaš suoji dahkat
Muht galbmasiidda ja biekkaide
lea sápmelať gávdnan goanstta –
dahkat suoji golmma cakkis
Nana caggi
várresoagis –
duvdá garra nordasiid vuostá
Go liehmubiekkat bosodit
leat garra dálkkit čihkosis
ja balvvaid duohken norddadiť
– muht dat golbma cakki –
jus dat leat golbma –
de nahket doallat garra dálkkiid vuostá

@paulusutsi:stina huuva

De tre kåtastängerna

Dikt av Paulus Utsi

Vindarnas boningar är på tundran
Där tjälen aldrig tinar
Och fjällbjörken växer sig seg
Men mot kölden och stormarna
Har samnen kommit på ett knep –
Att koppla ihop stänger till skydd
En kraftig stör
Av fjällbjörk –
Ger stöd mot hårda törnar
När mildvadersvindar blåser
Ligger hårdvaderstormar på lur
Stöter och tränger bakom molnen
Men de tre stängerna – om de är tre –
Mäktar de stå mot hårdvaderstormar

@paulusutsi:stina huuva

Dikten återfinns i Paulus Utsis diktbok *Giela Giela* (1975), översatt till svenska av Per Mikael Utsi, Elli Sivi Näkkäläjärvi och Israel Ruong.

Förord

Paulus Utsi beskriver de tre lávvustängerna i sin dikt *Dat golbma Goahtecakki*. Hur stängerna står starka tillsammans och är beroende av varandra för att stå stadigt i storm. Sanningskommissionen för det samiska folket har valt att presentera sina resultat med *lávvnun* och de tre stängerna som utgångspunkt. Var och en av de tre volymer som publiceras har sin egen funktion och sitt specifika innehåll, men det är först när de kopplas samman som kommissionens resultat framträder i sin helhet. Volymerna bär och behöver varandra för att vara kompletta. Den volym du just nu läser är en berättelsevolym med vittnesmål från det samiska folket. Den andra volymen handlar om forskning och vetenskap. Den tredje är slutrapporten, ett huvudbetänkande, med kommissionens allsidiga historiska granskning av statens förda politik och dess konsekvenser för samer fram till i dag. I den presenteras också förslag på åtgärder.

Tystnaden är över nu

*Malin Andersson Junkka och Marianne Liliequist (red.)*¹

Aldrig någonsin förr har urfolket samerna givits möjlighet att berätta sin historia, att ge sin syn på hur just deras liv har påverkats av politik som förts gentemot dem.

När läsaren tar del av alla berättelser uppstår en fråga. Vad är det som gett samerna styrkan? Styrkan och kraften att gå vidare, att bevara och att ta vidare kulturen till kommande generationer? Hur har samerna orkat fortsätta kämpa för sitt språk trots att det många gånger beskrivs som en hopplös kamp.

Styrkan hittar vi bland annat i gemenskapen, gemenskapen mellan generationer, bland de unga, i familjen. Kulturen genom renskötseln, språket, maten, slöjden och jojken är en stark identitetsmarkör och en kraftkälla för många. Att få fiska i den sjö som förfäderna tagit upp sin fisk från kan ge energi nog att kämpa vidare. Ansvar för samiskan är också en tydlig drivkraft. Andra hittar sin styrka i att ta hand om renen på bästa sätt, att förvalta sina förfäders marker och ge den till kommande generationer. De samiska arenorna används ofta som en kraftkälla. En underbar midsommar i Åanghkere eller samedansen i Jáhkâmáhkke kan betyda mycket. Samiska ungdomar ”laddar ofta sina batterier” med varandra, i den trygga gemenskapen där de inte behöver förklara eller försvara sig.

Men den stora kraftkällan är marken. Marken som är så viktig för alla samer. Den vördnad samer känner inför de marker där ens förfäder vandrat. Det finns en respekt att vårda och lämna marken åter i ännu bättre skick till sina barn och barnbarn än i det skick som du tog emot den. Marken är så viktig för allt inom samisk kultur och identitet och, framför allt, tillgången till den ger styrka.

Renen finns med under alla teman i volymen, vilket visar på betydelsen och närvaron av den i samisk kultur och samiskt liv. Temana är; Marken, Stolthet och styrka, Språken, Skolan, Kunskapsbristen om samer, Rasism och diskriminering, Motsättningar, Samisk kunskap och andlighet, Konsekvenser för renskötseln, Kvinnornas roller i det samiska samhället och Vägar framåt.

¹ Intervjuerna har genomförts av Lena Kroik, Marja-Kristin Skum, Elli-Ristin Tuorda, Ingela Persson, Moa Sandström, Malin Andersson Junkka, Marie B. Hagsgård, Laila Susanne Vars, Patricia Fjellgren, Marianne Liliequist samt Krister Stoor (samtliga medarbetare i sekretariatet eller ledamöter). Redaktionellt arbete har gjorts av Johanna Edin och Ulla Tillgren, från kommissionens sekretariat.

Titeln *Jag frågar marken tyst om lov* är ett citat från berättelserna och symboliserar samernas relation till markerna.

Berättelsevolymen fokuserar på enskilda samers berättelser genom Sanningskommissionens intervjuer med drygt 270 personer. Utöver det har cirka 40 skriftliga berättelser inkommit. Kommissionen har även träffat unga samer och barn i särskilda fokusgruppintervjuer och mött över 300 personer på samtalsmöten på olika orter i Sápmi och i några av de större städerna i Sverige under 2022–2024. Alla som har önskat har fått möjlighet att lämna in sin berättelse.

Berättelserna visar att samisk kultur till stor del har varit osynlig i den svenska historien och ofta tigits ihjäl. Samerna har tvingats till underkastelse och splittring på grund av den politik som statens fört. Samerna är ett folk som fråntagits sitt modersmål, som fråntagits sina marker, tvångsförflyttats från släkt och familjer, blivit utsatta för rasbiologi och tvingats kämpa för att inte bli sedda som en lägre stående ras.

Och det här tyvärr är inte bara historia. Intervjuerna visar att den politik som förs fortsätter att splittra och hota den samiska kulturen och det samiska samhället. Den samiska kulturen är fortfarande osynlig i Sverige. Rasismen lever vidare i skolan, på arbetsplatsen, i sociala medier, i kontakten med myndigheter och med sjukvården. Det finns också en kamp inom det samiska folket som bottnar i olika statliga och kommunala beslut genom århundranden. Vem är riktig same och vem får kalla sig same? Kampen för att få behålla språket fortsätter och alla varieteter är hotade. Markerna för renskötsel krymper och många renskötare ser mörkt på framtiden. Många befارar också att den samiska kulturen dör utan en levande renskötsel. Okunskapen bland majoritetsbefolkningen gör att samisk kultur tigs ihjäl och dör sotsdöden, som en berättare säger.

Avsikten med berättelsevolymen är att ge en fördjupad bild av samernas erfarenheter och hur de påverkat enskildas samers liv. De återgivna berättelserna bygger på referat och citat från dessa berättelser där kommissionen eftersträvat att visa på bredd och mångfald i materialet. En strävan har också varit att få med ett urval av berättelser som ger en åldersmässig och geografisk spridning. Hur vi har arbetat med urval och metod beskrivs i bilaga på slutet och i huvudbetänkandet.²

Många av intervjureferaten är långa och behandlar en rad olika

² Se kapitel 2, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

frågor. Berättelserna utgår ifrån de tidigare beskrivna temana. Endast delar av referaten har tagits med i de återgivna berättelserna. Namnen på dem som intervjuats har i vissa fall fingerats för att skydda personernas identitet. Andra har valt att vara öppna med sin medverkan och då framgår deras namn. I vissa fall har namnet på orter utelämnats för att anonymisera utpekade personer. Citaten och referaten får stå för sig själva. Det här är samernas historia och vittnesmål och här står de okommenterade. I de inlämnade skriftliga berättelserna har vi låtit språket stå som det är skrivet, utan redigering. I muntliga berättelser på samiska finns dialektala olikheter som transkriberats som de är.

Ett stort varmt tack till alla er som vågade. Tack till alla er som vågade öppna era hjärtan och tala om sådant som ni aldrig kanske har talat om. Berättelserna är det centrala i Sanningskommissionens arbete och nu är tystnaden gentemot det svenska samhället över. Tack till er som gick igenom den här processen, att minnas kan göra ont. Den här boken är till er ära och till kommande samiska generationer. Den är också till för alla som bor i Sverige och som behöver få veta hur det är och har varit att vara same. Tystnaden är över nu.

Sanningskommissionen för det samiska folket

Lena Nyberg
Anna-Lill Drugge
Patricia Fjellgren
Gunlög Fur
Marie B. Hagsgård
Marianne Liliequist
Bertil Marklund
Jonas Monié Nordin
Krister Stoor
Laila-Susanne Vars

Ávddåtjála

Ietjas divtan *Dat golbma goahtecakki* Paulus Utsi tjielggi lávvogoade gálmmå tsakke. Gåktu tsakke aktan tjuodtju ja dárbahti nubbe nuppijt vaj stajgga tjuodtjot biekkå vuosstij. Duohtavuohtakommissjåvnnå sámeálm mugij ávddånbuktå ietjas báhtusijt lávvogoade gálmåjn tsakkijn viehkken. Báhtusa li juogadum gálmå oassáj ja juohkka oasse guoddå sierra ulmev ja sisanov. Kommisjåvnnå báhtusa ihti esski gå gájkajt åsijt aktij biedjá. Oase guoddi ja dárbahti nubbe nuppijt vaj állåsin sjaddat. Dåt la giehttooasse mij vuoset vihtanusåjt sámeálm mugis. Nubbe oasse l åtsådimoasse mij vuoset åtsådimev ja diehtagav. Goalmåt oasse l loahppadiedådus mij vuoset kommissjåvnnå gájjkåsasj histåvrålasj guoradallamav politihka báhtusijs sámijda, dasi duodden oajvvadusåjt gåktu divvot vidjurijt.

Sjávvo l dal nâhkâm

Ij goassak ávddâl la sámeálmuk bessam giehttot ietjas giehtov, tjielggit ietjas vuojnov gâktu politihkka sijá vuosstij la vájkudam sijá viessomijt.

Gå lâhkke giehtojt lâhkâ de gatjálvis badján. Gâsstâ sáme li oadtjum fámov? Fámov joarkket ja ájmon adnet kultuvrav boahhte buolvajda? Gâktu sáme li nahkam rahtjat ietjasa gielaj ávdâs vájku álu gullu ij lijssi?

Fámov oadtju aktijvuodas, buolvaj gaskan, nuoraj gaskan, fuolken. Állosujtto, giella, biebbmo, duodje ja vuolle nanostahtti identitehtav ja vâddi fámov edna sámijda. Bessat guolijt bivddet sâmmi jávren gânnâ ájttega li guolijt bivddám aj vaddá fámov joarkket. Ávdâsvásstádus sámezielas la aj tjielgga jádedimfábmo. Iehtjâda oadtju fámov gâ boahthsuv ja ájttegij ednamijt sujttiji, vaj guodet dajt árbben boahhte buolvajda. Sáme gávnadimsaje álu doajmmi ádjagin fábmuj. Hávsskes mihtsamárra Áanghkeren jali sámedánssam Jáhkâmâhken li árvuk vásádusá. Sámenuora álu oadtju fámov oaggás aktijvuodas gânnâ ij aktak dârbaha ietjas tjielggit jali bälostit.

Valla stuorámus fábmoája l ednam. Ednam mav gájkka sáme adni nâv ájnnasin. Ednam mav guddnedi, dajna gâ ájttega li vájaldam dav. Ednam mav ájttegijs li duosstum, ja mav dálle vieledi ja sujttiji vaj guodet dav ájn vil buorebun mánájda ja mánájmánájda. Ednam mij guoddá sámij kultuvrav ja identihtetav, ja ávdemusát vaddá fámov. Boatsoj la siegen juohkka tiemán, mij vuoset man ájnas ja guovdásj ássje boatsoj la sámekultuvrraj ja sámeviessomij. Tiemá li; Ednam, Mihásvuohta ja fábmo, Giela, Skâvllâ, Diehtovádne sámij birra, Rasissma ja nuppástallam, Rijdo, Árbbediehto ja jáhkko, Bâhtusa állosujttuj, Nissunij vidjura sámesebrudagán ja Bálggá duobbelij guovlluj.

Giehttooase namma – *Sjávot ánov ednamis loabev* – le váldedum avtat giehtos ja vuoset gâktu sáme li tjanádum ednamij.

Duohtavuohtakommisjávnnâ l ságádahttám badjelasj 270 (guoktatjuotgietjavlâk) ulmutja. Dát oasse tjalmos daj aktugasj sámij giehtojt. Dasi duodden kommisjávnnâ l duosstum birrusij 40 (nielljalâk) tjáledum giehto. Kommisjávnnâ l aj gávnadam sámenuoraj ja sámemánáj sierralágásj ságádahttemjuohkusijn, ja gávnadam badjelasj gálmmeatjuodijn ulmutijin, goappátjagá Sáme bájkijn ja muhtem Svieriga

stuorep stádajn, jagij 2022 ja 2024 gaskan. Juohkka akta gut la háljdam la bessam guodet ietjas giehtov.

Giehto vuosedi gáktu sámekultuvrra l árrum Svieriga histávrráj vuojnemahtes ja álu gábtjáduvvam. Svieriga stáhta politihka diehti sáme li vuollánibmáj ja sierranibmáj nággiduvvam. Svieriga stáhta l vállám sámij gielajt, vállám sámij ednamijt ja bággim sámijt jáhttát fuolkijs ja berrahijs. Nállebiologidja milta Svierik la átsádam sámijt ja dan diehti sáme li aneduvvam vuolep nállen.

Mavas ij la dássjå val histávrrå. Ságájdahttema vuosedi Svieriga stáhta politihkka vil uddnik sierat ja ájttå sámekultuvrav ja samesebrudagáv. Sámekultuvrra l vil uddnik Svierigin vuojnemahtes. Rasissma ájn viessu skávlån, bargon, internehtan ja aktavuodan fábmudagáj ja skihpasujtunj. Doarrom la aj sámij gaskan. Rijdo maj vuodo li moattetjuodejahkásasj stáhtalasj ja kommuvnalasj mærråduså. Gut la oalle sábme ja gut oadtju gáhttjot ietjas sábmen? Rahtjam bissu vaj gielav ájmon adnet ja juohkka sámeigiella l ájteduvvam. Állosujto ednama gárttju ja edna állobargge vuojnni sjievnñjis boahhteájgev. Moattes jáhkki sámekultuvrra soajttå jábmet váni viesso állosujto dagi. Ienepláhkoálmuga diehtovádne sjávvunahttå sámekultuvrav vaj suojmma gáhtu, degu akta subtsastiddjijs giehttu.

Giehttooase ulmme l tjiegnalit gávådit sámij vásådusájt ja gáktu da vásåduså li vájkudam aktugasj sámij viessomijt. Gávvidime sisadni referáhtajt ja sitáhtajt dajs giehtoj. Kommisjåvnnå l viggam gábddudagáv ja moattevuodav vuosedit, ja dan diehti áhtsám giehtojt ma vuosedi moattelágásj vásådusájt ja subtsastiddjiit moattelágásj álldarijn ja bájkijn, goappátjagå Sámen ja ietjå Svieriga bájkijn. Válljim ja vuohke ienebut tjieggiduvvi oajvveárvvådallamin.

Moadda referáhta li guhke ja sisadni máttijt gatjålvisájt. Giehto li dan diehti válljiduvvam álloslájak tiemájs. Giehto vuosedi dássjå val muhtem ásiit referáhtajs. Muhtem subtsastiddjiit namájs li tjiehkusin, vaj sijå identitehtajt suoddjit. Ietjå subtsastiddje li almulattjat oassålasstám ja sijå namå vuojnñuji. Muhtem bájkkenamá li tjiehkusin, vaj subtsastiddjiit identitehtajt suoddjit. Sitáhta ja referáhta iesjrådugit tjuodtju. Le sámij giehto ja vihtanuså ja ij aktak la daj ássij birra moalggám. Mij ep la rievddadam tjåledum giehtojt majt ulmutja li kommisjåvnnåj sáddim. Njålmalasj giehtojn sábmáj gávnnuji dialáktaaråduså ma li tjåledum jur nåv gåk li.

Stuor vájmulasj gijtto didjiit gájkajda gå duostajda. Gijtto didjiit gå duostajda vájmojdihhte ráhpat ja giehttot dakkáriit maj birra márjju

ehpit goassak la ságastam. Giehto li Duohtavuohtakommisjávnná bargo guovddelin, ja sjávvo Svieriga sebrudagá vuosstij la dal náhkâm. Gijtto didijj gâ tjadádijda dâv prosessav. Mujto soajtti bákttjiddit. Dât girjje l dijá rámmput ja boahhte sámebuolvajda. Le aj gâjkajda gudi Svierigin árru ja dârbahi diehtet gâk la ja gâk la árrum sâbmen viessot. Sjávvo l dal náhkâm.

Duohtavuohtakommisjávnná sámeálm mugij

Ovdasátni

Iežas divttas *Dat golbma goahtecakki* Paulus Utsi govvida lávu golmma goahtecakki. Cakkit dárbbášit nuppiideaset vai lávvu galgá bissut ceaggut garra dálkkis. Duohtavuodakommišuvdna sámi álbmogii lea válljen ovdanbuktit bohtoset lávuin ja golmmain goahtecakkiin veahkkin. Juohke akta dan guorahallama golmma oasis lea iežas doaibmá ja erenoamáš sisdoallu, muhto easká go bidjá daid oktii ihtá kommišuvnna barggu ollisvuohta. Volymat dorjot ja dárbbášit nuppiideaset. Dát girji, maid dál logat, sisttisdoallá muitalusvásáhusat sámi álbmogis. Nubbi girji lea dutkama ja diehtaga birra. Goalmát girji lea loahparaporta mas kommišuvdna guorahallá historjjá ja movt stáhta politihka lea váikkuhan sámiide gitta otná beaivái, dat maid sisttisdoallá doaibmabijuevttohusat movt sáhtášii njulget boasttuvuodaid.

Li leat šat jaskat

Sámit eai leat ovdal beassan iežaset vásáhusaid ovdanbuktit dakkár hámis ja čájehit movt stáhta politihka lea sidjiide váikkuhan.

Go lohkki váldá oasi mitalusain ihtet jearaldagat. Gos leat sámit gávdnan fámu? Vuoibmi ja fápmu joatkit seailluhit kultuvrra boahttevaš buolvvaide? Movt leat sámit nagodan gielaid ovdii dáistalit vaikko mánggii orru dego doaivvahiis fágádeapmi?

Nanusvuohta gávdno oktavuodain, oktavuodain buolvvaid gaskkas, nuoraid gaskkas ja bearrašis. Kultuvra, dego boazodoallu, giella, biebmu, duodji ja luohiti, lea dehálaš identitehtii ja addá fámu mángasiidda. Addá maid fámu joatkit dáistalit go beassá guliid bivdit dán jávrris gos du máttut leat bivdán. Sámegeala nannet ja viidasit fievrridit lea fámuidehtti doaibma. Earát gávdnet vuoimmi go dikšot bohccuid, dahje hálldašit máttuid eatnamiid boahhte buolvvaid varas. Sámi deaivvadanbáikkis leat dehálaččat, mihcamárat Áanghkeres dahje sámedánssa Jáhkámáhkkes mearkkašit olu. Sámi nuorat dávjá gávdnet doarjaga oadjebas oktavuodas nuppiiguin gos eai dárbbas čilget dahje bealuštit áššiid.

Stuorámuš fápmogáldu lea eanan ja lea guovddášis buot sámiide. Gudnejahttit eatnamiid gos máttut leat vánddardan ja čájehit vuollegašvuođa lea dehálaš, dávjá mitalit movt galgá hálldašit ja guoddit eatnamiid buoret hámis go ieš lea daid váldán vuostá, mánáide ja mánáidmánáide. Eanan mearkkaša olu buot osiide sámi kultuvrras ja bisuhit oktavuodaid eatnamiiguin addá vuoimmi.

Oassin buot temáin lea boazu, dát čájeha bohcco mearkkašumi sáme kultuvrras ja eallimis. Temát leat: Eanan, Čeavláivuohta ja fápmu, Gielat, Skuvla, Váilevaš máhttu sámiid birra, Rasisma ja vealaheapmi, Iešgudet oaivilat, Sámi máhttu ja vuoigŋalašvuohta, Váikkuhusat boazodollui, Nissonolbmuid doaibma sámi servodagas ja Geainnut ovddosguvlui.

Mitalusgirji namma *Mon bivddán jaskadit eatnamis lobi* (sitáhta mitalusain) govahallá oktavuoda eatnamiiguin.

Duohtavuodakommišuvdna lea ságastan sullii 270 olbmui. Dát girji lea dasto ovttaskas sámiid vásáhusaid birra. Dasa lassin leat sullii 40 čálalaš mitalusa sáddejuvvon sisa. Kommišuvdna lea maid dáid deaivvadan sámi nuoraiguin ja mánáiguin fokusjoavkoságastallamiin ja badjel 300 eará sámiin ságastallančoahkkimiin iešgudet báikkiin Sámis ja muhtun stuoribuš gávpogiin Ruotas jagiid 2022–2024.

Juohkehaš gii lea háliidan lea beassan diedihit iežas jearahallamii dahje sáddet sisa čálalaš mitalusa.

Mitalusat čájehit ahte sámi kultuvra lea muhtin muddui leamaš oaidnemeahttun ruoŧa historjjás ja dávjá jaskkodahttojuvvon. Sámit leat šaddan vuollánit ja gártan siskkáldasat sierranit. Ruoŧa stáhta lea váldán sámegielaide, váldán eatnamiid, ja bággen sámiid johtit amas guovlluide ja guoddit fulkkiid ja veagaid. Sámit leat vásihan nállebiologalaš dutkamiid ja dáistalan oainnu vuostá ahte sii gullet vuolleárvosaš nállái.

Dađi bahábut ii leat dát dušše historjá. Ságastallamat čájehit ahte otná politihkka dagaha ahte sámi kultuvra ja servodagat biedganit ja uhkiduvvojit. Sámi kultuvra ii oidno. Rasisma ain eallá skuvllas, bargosajis, sosiála mediain ja oktavuodain eiseválddiiguin ja dearvvašvuodasurrggiin. Gávdno maiddá nággu siskkáldasat sámi servodagas mii vuolgá iešgudet lágan mearrádusain maid stáhta ja suohkanat leat váldán áiggiid čađa. Gii lea albma sápmelaš ja gii beassá iežas gohčodit sápmelažžan? Dáistaleapmi gielaide seailluheamis ain joatká ja buot sámegiela leat uhkiduvvon. Boazoguohtuneatnamat gáržot ja máŋga boazosápmelačča oidnet sevdnjes boahsteáiggi. Máŋgasat váruhit ahte sámekultuvra jápmá ealli boazodoalu haga. Majoritehtaservodaga diehtemeahttunvuohta dagaha ahte sámi kultuvra jaskkodahttojuvvo ja siivvožit jápmá nu movt okta mitalleaddji mitala.

Mitalusgirjji ulbmil lea čiekŋalit govvidit sámiid vásáhusaid ja movt vásáhusat leat váikkuhan ovttaskas sámiid eallimiidda. Kommišuvdna lea viggan válljet referáhtaid dahje sitáhtaid mat čájehit materiála máŋggabealatvuoda ja viidodaga. Ulbmil lea leamaš váldit mielde mitalusaid mat čájehit materiála girjás sisdoalu ja dan dihte lea váldán mielde iešgudet agiid ja geográfalaš guovlluid geahčastagaid mitalleddjiid gaskkas Sámis ja muđuid Ruoŧas. Movt mii leat bargan metodalaččat čilgejuvvo dárkileappot váldoguorahallamis.

Das go eanas ságastallan jearahallamat leat guhkit ja giedahallet máŋga iešgudet ášši de mii leat válljen sitáhtaid mat govvidit vissis temáid. Ovdanbuktojuvvon mitalusain leat dušše oasit váldojuvvon mielde dán girjái. Muhtun olbmot leat anonymiserejuvvon ja leat eará namaiguin mielde vai suddje sin identitehta. Earát ges leat válljen albma namain oassálastit. Muhtumin eai leat báikenamat mielde vai ii leat vejolaš identifiseret mitalleaddji. Sitáhtat ja referáhtat eai leat divvojuvvon go leat sámiid iežaset historjá ja vihtanuššan.

Čálalaš mitalusain mat leat sáddejuvvon sisa eatge leat divvon giela. Njálmmálaš mitalusat leat muhtin muddui transkriberejuvvon suopmaniid mielde.

Váimmolaš giitu didjiide geat dustiidet. Giitu didjiide geat rabaidet váimmuid ja nagodeiddet ságastit áššiid birra man ehpet leat ovdal mitalan. Mitalusmateriála lea Duohtavuodakommišuvnna barggu guovddášis ja dál lea jaskatvuohta ruoŋa servodaga dáfus nohkan. Giitu didjiide geat oassálasttiidet, muitit sáhtta bávččagit. Dát girji lea didjiide ja boahktevaš sámi buolvvaide gudnin. Girji lea maiddái buohkaide geat orrot Ruoŋas ja dárbbášit diehtit movt lea leamaš ja movt lea leahkit sápmelaš. Ii leat šat jaskat.

Duohtavuodakommišuvdna sámi álbmogii

Ávvdåbáhko

Paulus Utsi tjállá gálmå gáhtetsagge birra ietjas diktan *Dat golbma goahtecakki*. Tsagge tjudtju ninnusit tjáhken män muora dárbahti mubbe mubbev jus gillgi ninnusit tjuádtjot garra bieggan. Sádnesvuohtakommisjuvna sáme álbmugij vuoseda ietjas tjuvvusijt gunnik lávdågåhte. Fárta akkta dat gálmåt girjest adná ietjas ulmev ja sárta sisanov, män ásska tjáhken vuajdná sádnesvuohtakommisjuvna tjuvvusijt állesvuodav. Girje guddi ja dárbahti mubbe mubbev állesvuoda dihta. Dát girrje mav dán dál lågå lá gáhttogirrje manne lá vihtanasstema sáme álbmugist. Mubbe girjen lá guoradallam ja dieda. Gálmåt girrje lá hájtemtjåla gunne kommisjuvna vuoseda gájkkásatj historjalatj guoradallamav Sverji politijka birra ja politijka tjuvvusijt birra sámijda vil udnátjij, ja áj dahkoájvvådasajt.

Sjávodisvuohta lá dál nâhkâm

Állgoálbmuk sáme ij lá gâssek ávvdâl udtjum máhttelsvuodav gâhttot ietjas historjav ja tjellgit jur gukkte sija viessom lá bájnedomvum politijka sija vuásste.

Gu láhkâj láhká gâjk giehtojt dá gatjalvis ihtá. Mij lá sámijda fámov vaddám? Sáme lá fámov adnám jâttket, kultuvrav ájmon adnet ja báhtej buolvajda vaddet. Gukkte lá sáme nahkam rahtjat gielaj ávdást vajku mádde bále hulli lá dâssjedis barrgo?

Mija gâvnap fámov gasskavuodan, gasskavuodan buolvaj gaskan, nuoraj gaskan ja fuolken. Kultuvra – båtsojsujto, giella, bábbmo, duoje ja vuolle – lá nanos identitietamârrka ja vaddá fámov mádde almatijda. Gu udtju gullit dan jávren gunne máddara lá gullim dá máhtá fámov vaddet. Vâsstâdis sâmegiela ávdást lá áj tjállga jádedimfábmo. Iehtjága ietjase fámojt gâvni gu dihki dav mij lá buoremus buhtsujda, gu hukksi máddarij iednamijt ja gu viddi dajt báhtej buolvajda. Sáme arenajt áj idni fábmon. Ávdos jávndâsa Áanghkeren jala sâmedânnso Jáhkâmâhken máhtti ájdnasa árrôt. Sáme nuora bebbmi ietjase ”batterijajt” aktan, dan jasska gasskavuodan gunne ie dárbahe tjellgit vaj dârrot.

Mân stuoremus fábmo lá iednamijn, ma lá návt ájdnasa gâjk sámijda. Sáme idni gudnev dajda iednamijda gunne máddara lá vádtsâm. Ja danen sihti iednamav hukksat ja guorret vil buorebun mánájda ja mánámánájda. Iednama lá návt ájdnasa gâjjkaj sáme kultuvran ja identitietan. Ja ávdemusat, gu iednamijt adná dá viddi fámov.

Båtsoj lá mañen gâjk tiemajn mij vuoseda man divras ja lahka lá sáme kultuvraj ja sáme viessomij. Tiema lá; Iednama, Mihâsvuohta ja fábmo, Giella, Skâvvllâ, Diehtovádne sámij birra, Rasissma ja bajjelgâhttam, Vuasstalime, Sáme máhtto ja vuoñalatjvuohta, Tjuvvusa båtsojsujtuj, Kujna sáme sebrudagan ja Viega ávdâs. Namma *Mân ánodav sjávvot lábev iednamist* (sitáhta giehtojst) symboliserija akttavuodav iednamijda.

Dân girjen lá sámij giehto ma lá báhtâm ávvdân Sâdnesvuohtakommisjuvna gatjadallamijn ienap gu 270 almatij. Dasa lassen lá 40 bájken tjálálatj giehto báhtâm. Kommisjuvna lá áj gâvnadam sáme nuorajgum ja mánájgum sârra fokusdâhkegatjadallamijn ja gâvnadam ienap gu 300 almatij sâgastallamtjáhkânimijn umas sijijn Sâmen ja stuorap stárajn Sverjin jábijn 2022–2024. Gájka ma lá sihtâm lá máhtâm guorret ietjase giehtojt.

Giehto vuosedi sáme kultuvra lä vuoynodibme ja tjehekusin urrum Sverji historjan. Sáme lä verrtim vuallánit ja smállánit stáhta politijkast. Sáme lä álbmuk masste lä äddnegielav ja iednamijt válldám, mij lä verrtim jáhtet vierregist ja fulkijst, mij lä bijneduvvum nállebiologija vuolen ja rahtjam vaj ij galga vujdnut nievrep nállen.

Dát ij lä bär dillutj vijor. Gatjadallama vuosedi dálátj politijjka ájn smullija ja nihttá sáme kultuvrav ja sáme sebrudagav. Sáme kultuvra ij ájn vujdnu Sverjin. Rasissma lä ájn skávlájn, barrgosijijn, sosiála mediajn, akktavuodajn ájválatajgum ja skábbtjasujton. Sáme álbmugin lä áj rahtjam mij báhtá stáhta ja kommuvnaj mierrádusajst jáhpetjudij tjara. Gie lä albma sábmme ja gie udtju ietjavs sábmnen gáhtjtjot? Rahtjam ájmon adnet sáme gielajt játtká ja gájk giela lä nihteduvvum. Båtsojsujto iednama binnu ja mádde båtsojsujtára vujdni sjevdnijs báhtejájgev. Mádde jáhkki sáme kulturvvra jábmá jus ij gävdmu viessoj båtsojsujto. Diehtovádne ienaplágoálbmugin sjävudahttá sáme kultuvrav ja sáme kultuvra jábmá gállgedávdast návt gukkte akkta almatj hállá ietjas giehton.

Ulbme gáhttogirijijn lä tjiegnalubbot vuosedit gukkte sáme lá dábbdám ja gukkte dat bájdná sárre sámij viessomav. Giehto buhti referáhtajst ja kommisjuvdmu sihtá vuosedit gubbdudagav ja máddebielakvuodav materiálan sitáhtajgum dajst giehtojst. Sidut lá vuosedit mádde giehtojt majn lá dábdoj gubbdudak sámij gaskan. Almatja lá umas álldarijn ja buhti umas sijijst Sámen ja ietjá Sverjist. Gukkte läp válljim ja barrgam lagabut tjellgip ájjeárvádallamin.

Iedna gatjadallamreferáhta lá guhke ja giehtadilli umas gatjalvasajst. Danen läp válljim giehtojt tiemaj milde. Mija läp válldám bär behkiij referáhtajst giehtojda. Mudijn läp namajt tjiehkam värriit almatjiij identidiehtav. Iehtjága lá sihtam vuosedit ietjase namajt. Mádde bále läp bájjkenamajt gádodam vaj ij galga almatjiij dábbdát. Sitáhta ja referáhta udtju ikktuk tjuadtjot, da vuosedi sámij historjav ja vihtanasstemav ja dajt iep tjellgi. Tjálálatj giehtojn läp bájjam gielav árrut gukkte lá tjáleduvvum. Njálmalatj giehtojn sámegielan gävdmuij dialektála sárralágátjuoda ja dajt läp transkriberim gukkte lá.

Stuorra lägga gijto dijjaj gájkajda ma duostajde. Gijto gájkajda ma duostajde vájmojt rahpat ja ságastit dan birra mav kannu ehpit gássek ságastam. Giehto lá ájdnasa Sádnesvuohtakommujuvdmu bargon ja sjávodisvuohta lá dál náhkám Sverji sebrudaga vuásste. Gijto dijjaj ma dán prosiessa tjara manajde, mujtet máhttá bákkjtjit. Dát girrje lá dijjaj guddnen ja báhtej sáme buolvajda. Dat lá áj gájkajda ma

urru Sverjin ja dárbaŋi diehtet gukkte lá ja lá urrum sábmén árrót.
Sjávodisvuohta lá dál náhkâm.

Sádneshvuohtakommisjuvna sáme álbmugij

Åvtebaakoe

Altse tjihtesinie *Dat golbma goahotecakki*, Paulus Utsi låavthgåetien tsegkieh tjïelkeste. Guktie dah tsegkieh ektesne tjåadtjoeh jih sinsitniem daarpesjïeh jis edtjïeh nahkasjidh gaajeh-vårtoem dåastodh. Saetniesvoetekommisjovne saemien åålmegasse lea baajeme låavthgåetien golme tsegkieh viehkine sjïdtedh gåessie edtja jïjtse illeldahkh åvtese buektedh. Jallhts fiere-guhte dejstie golmijste gærjijste jïjtse ulmiem jih sisvegem åtna, læjhkan gåarede ajve kommisjovnen illeldahkem eensilaakan guarkedh jis gærjah leah aktese biejesovveme. Gærjah dijrem ektesne guedtieh jih sinsitniem daarpesjïeh jis edtjïeh ellies sjïdtedh. Dïhte gærja maam leah eevre daelie lohkeminie vihnesjimmïeh saemien åålmegistie åvtese buakta. Mubpie gærja lea dotkemen jih daajroen bïjre. Gåalmede gærja lea reektehts mij abpe kommisjovnen historihke goerehtallemem vuesehte dej illeldahki bïjre staaten politihkeste mij saemide daan beajjan tjarki tsevtseme, lissine gærja dorjeme-evtiehtassh åvtese buakta guktie maahta vaejvies tsïehkide loetedh.

Sjaevhtsvoete lea daelie nâhkeme

Ij leah saemieh gâessie-gih nuepiem âadtjeme jïjtse soptsesh soptsestidh, jallh tjïelkestidh guktie politihke lea sijjen veasoemidie tjarki tsevtseme.

Gâessie lohkije aalka dejtie soptsestidie lohkedh, dellie gyhtjelasse varki jæjhta. Gubpede jis dihte faamoe bâata maam saemieh utnieh? Dihte faamoe mij saemide viehkiehtamme âvtese jærhkedh jïh sijjen kultuvrem bâetije boelvide vedtedh? Guktie leah saemieh buakteme sijjen gïelem vijriebasse vedtedh, nastedh jïh nænnoestidh, jalhts leah daamtaj govleme ij lijsh dam darjodh.

Faamoem âadtjoe ektievoeteste, ektievoeteste boelvi gaskemsh, noeri gaskemsh, fuelhkesne jis. Bâatsoe, gïele, beapmoe, vætnoe jïh vuelie identiteetem nænnoestieh jïh faamoem saemide vedtieh. Lissine reaktam âadtjodh jaevrine gööledh mejnie jïjtse maadtoe joe iktesth gööleme maahta aaj faamoem jïjnjebidie vedtedh. Diedte saemiengïelen âvteste lea aaj tjïelke iedtje muvhtide. Jeatjebh faamoem âadtjoe gâessie dâajmijeslaakan dovne bovtsh jïh eatnemem sujhtieh, guktie maahtah dam bâetije boelvide vedtedh. Saemien gaavnedimmiesijjine maahta aaj faamoem âadtjodh. Joekoen jovnesâhkoejhielje Åanghkerenjeeruvnisnie jallh murreds saemiedaanhtsome Jâhkâmâhkkesne maahta arvoes sjïdtedh. Ektesne, saemien noerh maehtieh faamoem âadtjodh, jearsoes ektievoeteste gâessie ij daarpesjïh jïjtjemse tjïelkestidh jallh voebnesjïdh.

Mohte stoeremes faamoe gujht eatnamistie bâata. Eatneme lea joekoen vihkele gaajhkide saemide. Saemieh leah iktesth eatnemem jïh dejtie jâhtaldahkide earoehtamme gogkoe sijjen maadtoeh leah juhteme. Vihkeles dellie dâajmijeslaakan eatnemem sujhtedh guktie maahtah dam buerie vaajmojne sijjen maanide jïh bâetije boelvide vedtedh. Eatneme dovne kultuvrem jïh identiteetem guadta, jïh, vihkielommes, faamoem saemide vadta.

Bovtse sjïere sijjiem âtna fierhten aamhtesisnie, mij vuesehte man vihkeles bovtsh leah saemien kultuvrese jïh veasoemasse. Dah aamhtesh leah: Eatneme, Garmeresvoete jïh faamoe, Gïelh, Skuvle, Vaenie daajroe saemiej bijre, Tjïertedibleme jïh diëdtelgimmie, Vigkieh, Saemien maahtoe jïh jaahkoe, Illeldahkh bâatsoe, Nyjseni tsiehkieh saemien seabradahkesne, jïh Baalkah bâetije beajjan.

Gærjan tihte *Dâajmijeslaakan eatnamistie luhpiem aanohtem* (sitaate aktede soptsesistie) vuesehte man tjarki saemieh leah eatnamasse viëdteldihkie.

Daennie gærjesne maahta soptsesh lohkedh mah bætieh Saetniesvoetekommisjovnen goerehtimmijste medtie 270 saemiejgumie. Lissine Saetniesvoetekommisjovne lea 40 tjaaleldh soptsesidie åådtjeme. Lissine, kommisjovne lea aaj saemien noerh jìh maanah diervesjamme sjìere goerehtalleme-tjåanghkojne, jìh vielie enn 300 saemieh ræhpas tjåanghkojne råkeme ovmessie sijjine daennie Saepmesne jìh muvhtene stoerre staarine Sveerjesne jaepiej 2022–2024 raajan. Gaajhkesh dovnesah mah leah sijhteme mijjine soptsesidh leah nuepiem åådtjeme jìjtse soptsesem mijjese vedtedh. Soptsesh vuesiehtieh man ov-våajnoes jìh lissine aaj diædtelgovveme saemien kultuvre lea orreme Sveerjen histovrijsnie. Sveerjen politihken diehre, saemieh leah dovne trumhpiestamme jìh sierredahkesne orreme. Sveerjen staate lea gïelh saemijste vaalteme, eatnemem saemijste vaalteme, jìh saemide sijjen maadtojste jìh fuelhkijste jåhtajahteme. Lissine Sveerjen naeliebiologije lea saemide tjarki tsevtseme, juktie staate utniji saemien naelie dam nåkemes åeriem guedtieji.

Ov dellie gaatesjen, ij daate ajve histovrije. Goerehtimmieh vuesiehtieh guktie dihte politihke jårhka saemien kultuvrem jìh seabradahkem tsevtseidh jìh aajhtodh. Saemien kultuvre lea annje ov-våajnoes Sveerjesne. Tjærtedibleme jielije sijjiem åtna dovne skuvline, barkoesijjine, sosijaale medijinie, skïemtjesåjhteri jìh åejvieladtji luvnie. Lissine saemieh aaj sinsitnine dårroeh. Vigkiej aalkoetsiehkje lea ovmessie dovletje nænnoestimmieh dovne tjìeltijste jìh staateste. Gie lea gujht rïektes saemie jìh gie åådtje jìjtjemse saemine gåhtjodh? Saemieh tjoeverieh aaj gïeli åvteste strìjredh, jìh gaajhkh saemien gïelh leah itjmies vaahresne nåkkelidh. Gåatome-lanth vaananieh jìh gellie båtsoeburrie negatijve vuajnoem utnieh bætije biejvide. Jìjnìh saemieh vienhtieh saemien kultuvre nåkha jielije båtsoen namhtah. Vaenie daajroe saemiej bijre saemide ov-våajnoes jienebelåhkoeseabradahkesne dorje, jìh akte soptsesætjja jiehtieji dihte sjævehtsvoete domtoe goh sohte mij Saepmiem bávva.

Dejnie gærjine sæjhta saemiej dååjrehtimmide tjìelkestidh, jìh vuesiehtidh guktie dah dååjrehtimmieh leah aajnehke saemide tsevtseme. Soptsesh bætieh referaatijste jìh sitaatijste soptsesijstie, juktie kommisjovne lea sijhteme gellievoetem jìh sjìerevoetem dejstie soptsesijstie vuesiehtidh. Lissine kommisjovne lea sijhteme gellie soptsesh meatan vaeltedh ovmessie aalteristie jìh sijjijste abpe

Saepmeste jīh Sveerjeste. Guktie libie veeljeminie barkeme maahta mijjen āajvah-reektehtsisnie lohkedh.

Muvhth goerehtimmie-referaath leah guhkies tjaalegh ovmessie aamhtesi bījre. Dan diete mijjeh libie āesieh veeljeme mah ovmessie aamhtesidie sjehtieh. Ajve āesieh dejstie soptsesijstie leah meatan referaatine. Muvhtene, soptsestæjjaj nommh leah tjeikedovveme, naemhtie maehtiejibie dejtie identiteetide vaarjelidh. Muvhth jis jījtjīh veeljeme byjjes ārrodh, jīh dellie nommh leah tjaaleginie tjaalasovveme. Muvhtene, sijjienommh leah tjeikedovveme juktie soptsestæjjah maehtieh nommehth jīh tjeakoes ārrodh. Sitaath jīh referaath jījtse dijrem āvtese buakta. Dah leah saemien histovrije jīh vīhnesjimmieh, jīh ij guhte leah dejtie tjāālhkesahteme. Ibie leah tjaaleldh soptsesh staeriedamme mejtie saemieh leah kommisjovnese sedteme. Gāāvnese ovmessie smaareh-baakoeh dejnīe njaalmeldh soptsesinie, jīh mijjeh libie soptsesh tjaaleme eevre guktie almetjīh leah saemiestamme.

Vaajmoste sījhtijibie dijjem gijhtedh geah doesteme. Gæjhtoe dijjide geah dijjen vaajmojde rīhpestamme jīh dan bījre soptsestamme maam daamtaj ij gāessie-gih aarebi lidie soptsestamme. Soptsesh āajvah sijjiem utnieh Saetniesvoetekommisjovnen barkosne jīh daelie sjaevehtsvoete Sveerjese lea nāhkeme. Gæjhtoe dijjide geah veeljeme meatan ārrodh, jalhts mojhtesh maehtieh vaejviem āvtese buektedh. Dejnīe gærjine sījhtijibie dijjem earoehtidh. Gærja lea dovne dijjide jīh Saepmien bāetije boelvide. Gærja aaj gaajhkesidie Sveerjesne geah daarpesjīeh daejredh guktie lea saemine dovne daelie jīh dovletje tījji ārrodh.

Sjaevehtsvoete lea daelie nāhkeme.

Saetniesvoetekommisjovne saemien āālmegasse

Uvddabáhkuo

Paulus Utsi leä diktasne *Dat golbma goahtecakki* lihttiedamme daj gulman gáhtiemuorij bijrra. Gükttie muorah aktasne ninnuosine tjudtjh jah gükttie vjiruosne mübbieh mübbij dárvuov stajgatjit udtjadeäh. Sádnievuohtakommisjuvna sámien álbmagisse leä bargguobuhttasijde välljeme lávdgádien gáhtiemuorij güvvijne vuösietit, jühtte gulbma muorah aktasne stejggh. Feártta almuotuvvame gulbma tjáluosásiesne leä jijtjase dájbmah jah siärra sisadnatis, valla eässká akttije biäjatuvvame kommisjuvnan bargguobuhttasij álliesvuohta uvddane báhtá. Feártta tjáluosássie mübbiev guaddá vaj tjeälggá jühtte aktasne álliesvuohta leä. Ásiev máb dálle leäh luhkkaminne leä mujttalisássie, massnie vihttanastiemh uvddanbiäjatuvvijeäh sámien álbmagiste. Mübbie tjáluosássie leä massnie uhtsadiemien jah gálddijeuhhtsalvassij bijrra hállá. Gálmáde ássie leä lápttiemmujttalis güssnie kommisjuvna leä feárta biälage historjjajessemejde jah politij kuv sámij vuössie buöktietamme dán biejvien rájjáje jah dájbmavyjjarijde báhtieje ájggáje.

Sjávuotisurruome leä dálle nâhkame

Álguoálbmagine sámieh eäh leäh gâssiek máhttielisvuoduv udtjame jïjtjijse vyjjarijde tjälgsti, vujdnasisse buôktietit gûkttie politijjka sïjjan vuôsstie leä viâssuomuv bájdname.

Gâssie luhkkije gâjkká mujttalassijde seäbrá die gehttelvis guhttsáje. Mij lïdtja sámijde dâb fámuov vaddáme? Gyövradahkkuv jah fámuov jâtkkiet, kultuvruv várjalit jah üvdiedit bâhtieje buolvijde. Gûkttie sámieh leäh âjbmadamme âjbbuomuv giälan uvdaste jâtkkiet, ihká gellen bálien ássjie dâssjies rahttjamine dubddijj.

Gyövradahkkuv gâvdnabe jïätjh vyjjarij gaskaste gunnak seäbrrievuodaste, seäbrrievuodaste buolvij gaskaste, nuorij lüvdnie jah fuelkijne. Kultuvrra bâtsuojsujtuon, giälan, biäbmuon, duöjien jah juajggamen hámiesne leäh identitiähtameärkkane jah fábmuoájane iädna sámijde. Guellemreäktta jávrráje güssnie máddarh jávrrejijin, máhttä áj iäljuov âjbbuomisse vaddiet. Vâsstâdis sámien giälan uvdaste leä ájáj bijkuos gihttsanârriene. Jïätjáh gyövradahkkuvse buorake ryöjdnahiemieste gâvdneh, máddarij iädnamijde sújtemiste bâhtieje buolvijde dajddie vaddátjit. Sámij urruomedajvah leäh súhtte bálliene sïjjij gyövradahkkane. Ávduos mihttsamárah Áanghkerisne jallá sámien gyövrassaliemien akttavuodasne Jáhkâmâhkkesne árvasmahttiel máhtth. Sámien nuorah láddijeäh dâjvváj ”batterijjijd” krádnâstallaminne jasska seäbrrievuodasne, güssnie eäh tjuovvarh tjälgsti eähginn vuasstáladat.

Harbmade âjvies fábmuoálddijine leäh güjt iädnameh. Iädnameh juhkkh nâv ájdnasah leäh gâjkká sámijde. Gündiediebmie máb dâbddá iädnamijde, güssnie máddarah vándardijjen. Leä sávatis iädnamijde várjalit jah dajddie mánáje jah mánájmánáje viht ruapttuode guôddiet buôriebine guh jïjtjh dajdde udtjan.

Iädnamah leäh nâv ájdnasah kultuvrrije jah identitiähtije feártta sïjjijne jah üvdijmista: dajdde ävkkeminne fámuov vaddá. Gâjkijne vuodduoussjuolmassijne bâtsuoj gâvdnaje, mij sámien kultuvran jah sámij viâssuomtjiärdan stiädasurruomen âjviesvuoduv vuôsiete.

Vuodduoussjuolmassh leäh: Iädnameh, Míhhâsvuohta jah gyövradahkka, Giälah, Skuvlla, Dâjduon vâniesvuohta sámij bijrra, Rarissma jah bijjielegeähttjame, Rïjduoh, Sámien dâjduoh jah vuajgñaladtjevuohta, Tjuuvash bâtsuojsujttije, Nyjssani sïjjie sámien syöbradahkkasne jah Bálggáh bâhtieje ájggáje.

Bijjieltjála *Seädduosikta gehttjeduv iädnamiste lühppiev* (jáhttuos mujttalassijne) leä bujkalvassine gasskavuodaste iädnamijde.

Dán tjáluosásien guovdátje leä vihtties sámij mujttalassijne, juhkkh Sádnesvuohtakommisjuvnan bijjiele 270 almatjij jiäskuotemijste leäh byjksisse báháme. Dassa lissine leäh 40-mudduon tjáladtje mujttalassh báháme. Kommisjuvdna leä ájáj tjáhkanamme nuorra sámijgüjme jah mánájgüjme siärra guovdátjedáhkkiij jiäskuotemebáddijne jah gávnadamme bijjiele 300 siärra almatjijgüjme ságastallametjáhkanemijne sühtte bájkijne Sámiesne jah stuerijmus stádjine Sverjesne jábijne 2022–2024. Gájkah gühtth leäh dab sijttame leäh mujttalassievs udtjame vaddiet.

Mujttalassh vuösieteah jühtte sámien kultuvrra leä viehkies muddije vuojuotiebmiene urrame Svierjen historjasne jah dájvváj jámietuvvame. Sámieh nággejuvvajijjin vuollániäbmáje jah báddániäbmáje stáhtan dájmaž dehte. Sámieh leäh álbmage geásstie eädniegiálla leä revveduvvame, geásstie iädnameh váldieduvvajijjen, geájddie nágguojühtiemij sáddijin sláktij lüvttie jah fuelkijde láhpátjit, geájddie nálliebiologijja leä deájvviedamme jah giáh leäh ujjbame vujdnasisse biässat gudnádadtje almatjetjeárdane eäh ginná vuelijmussine.

Jah dáhta ij leäh, máb güjddébe, ij dássjie histuvrra. Jiäskuotiemieh vuösieteah jühtte udnátje politijjka villie üdnek siärrate jah nihtá sámien kultuvruv jah syöbradahkkuv. Sámien kultuvrra leä villie vuojuotiebmie Sverjesne. Rasissma skuvlasne ájáj vyössa, bargguosijijine, sosiála medijajne, ájválnadtjijgüjme guvlatallaminne jah skiábtjassujuosne. Gávdnije ájáj nágguo sámien álbmagen sissnie, juhkka báhtá siärra stáhtan jah kommuvnij meárrádassijste tjuóhtiejábij tjádda. Giä leä tjeálga sábmie jah giä udtja jijtjuvse sábmie guhttuot? Ájbbuome giäluv ájmuojne adniet játkká jah gájkka hállametjiárdah leäh nihtuon vuölliene. Bátsuojstvuotuoädnameh unnáneah jah iädna reäjdnuogahháh hujjamine gehttjeh báhtieje bejvijde. Iädnagh belleh sámien kultuvruv jábmiet viässuoge bátsuojstvuonahtá. Dájdduovániesvuohta iänabeláhkkuoálbmagen sissnie buakttá sjávuotis jábmiemuv lussas buotsalvassij dehte, náv guh müvtieme mujttaliejje leä jahtáme. Tjáluosásien mujttalassij ulbmie leä gávuv giägñuotit sámij vásietemijste jah gükttie vásietiemieh leäh bájdname vihtties sámij viässuomuv. Mujttalassh vuoduotuvviejeh duohta subtsasijde jah sítáhtajde dájstie mujttalassijste, güssnie kommisjuvdna leä geáhttjalamme ádij vyöddadahkkuv jah máddiebiálagvuoduv üllet. Lehpe rahttjame sjiehties mujttalisválijd udtjadit, juhkkh sámij

vásietemij vyöddadahkkuv vuösieteäh jah ájáj dájđuov udtjadit güssnie alddarij jah urruomesijij mieldie urrah, giäh jiäskuotuvvajijjen Sámién bijrra jah jiätjá Sverjesne. Gükttie mįjja välljemijgįjme jah bargguovuegį mehte lehpe barggame vuösietuvvįje ájvvieussjadiemiesne.

Máddieh ruabdduomujttalassįste leäh gühkkieh jah giähtadelleh sühte vyjjarijde. Mujttalassįste leäh dan dehte ássie völddame vihties ájvvieáđį mehte. Ruabdduomujttalassįste lehpe guoruos üsį mehte ásatjuv välljeme. Jiäskuotiebmien ássálasstieįjį nammah leäh müvdįjne suölliegassine dahkkduvame tjiägáđđtjat sįjįj identitiähtuv. Jiätjah leäh välljeme byjkkasine urruot siäbrástallaminne jah delle nammah vujdnįjeäh. Müvdįjne leä bájkkienamma guddame tjiägáđđtjat siäbrástallamuv. Sítáhtah jah subtsasah tjudtjase daggárine dássnie, dah leäh sámįj histuvrra jah leäh vihttanassh mejdde eäh tjuovvarh ieniebuv buojkáldahttiet. Lehpe vaddáme tjállasįjde láhppáme giälan guohtáje gükttie leäh tiäkstuv jiätjátahttiek. Njálmaládtje mujttalassįjne sábmáje gávdnįjeäh juogatassįjde giälan hárráje, juhkkh ájáj lehpe buöktietamme daggárine gükttie leäh.

Stuorra leägga gįtuov đįjįje gájkįjde juhkkh duasstįdeh. Gįtuov đįjįj gájkįjde juhkkh duasstįdeh vájmuojde rahppat substástđtjat dan bijrra masstie marįjįe ehpede gássiek uvddale leäh ságastamme. Mujttalassh leäh guövddielisne Sádnesvuohtakommisjuvnan barguosne jah dálle leä sjávuotisurrame dárupon syöbradahkkasne heäjtáme. Gįtuov đįjįje gühtth dab prosiässuv giárdįdeh. Müjttiet máhttá bákttjedít. Dáhta girįjįe leä đįjjan güdniene jah báhťieje sámįj buolvįde ájáj. Girįjįe leä áj gájkka Sverjen viásáđįde, jühtte dárbaheäh dubđįđít gükttie lįj jah gükttie eņņe leä sábmíene urruot. Sjávuotisurrame leä dálle náhkkame.

Sádnesvuohtakommisjuvdna Sámién álbmagisse.

Lista över samiska ortsnamn som förekommer i volymen

Ábmuosuvvane	Åmsele
Åanghkere	Ankarede
Ávreluoppal	Rensjön
Árjepluovve	Arjeplog
Árviesjávrrie	Arvidsjaur
Badje Sohppar	Övre Soppero
Bájil	Pajala
Bienjedaelie	Funäsdalen
Čohkkiras	Jukkasjärvi
Dearna	Tärnaby
Eajra	Idre
Gávtjávrrie	Ammarnäs
Gárasavvon	Karesuando
Giron	Kiruna
Gäjka	Dikanäs
Jáhkåmåhkke	Jokkmokk
Jiellvárre	Gällivare
Johkamohkki	Jokkmokk
Kliere	Glen
Krovhtejaevrie	Grytsjö
Likssjuo	Lycksele
Máláge	Malå
Mihte	Mittådalen

Orrestaare	Örnsköldsvik
Pråvhka	Ljusnedal
Rávttasjávri	Rauttasjärvi
Staare	Östersund
Sjeltie	Åsele
Sjådtavallie	Sundsvall
Suorssá	Sorsele
Tjiehtele	Kittelfjäll
Ubmeje	Umeå
Vazáš	Vittangi
Váhcir	Gällivare nordsamiska
Vyöddale	Vindeln
Åålae	Offerdal

Inledning

”Tankarna måste få växa och läka tillbaka på något vis.”

Jörgen, boende i Máláge, är uppvuxen i inlandet i södra Lappland. Han talar om rätten att bruka markerna som grunden för allting.

Man ser ju på det som att det är någonting som är ett historiskt skeende, rättighetsöverföringar från urfolk till majoritetsbefolkning men han sker i varje samråd som man är på i dag. Det är ju samma rättighetsöverföring om man ser ur det perspektivet att i varje skogsområde så förhandlas vi bort, renens bete till exempel som är en livsförutsättning och solskydd på varma dagar och allting sådant där, så den processen har bara som andra former. Men det som möjliggör till stor del att den här processen kan fortgå är att vi samer har blivit svenskar.

”Vi har mist och mister fortfarande, den processen pågår ju.”

Så uttrycker vi oss ju inte själva för vi är väldigt mån om att vi är samer. Men den här koloniseringen har ju medfört att man har tagit land men man har även tagit våra tankar, och tankeförlusten är det som jag tycker är extremt viktigt att prata om.

Jörgen säger att tron är viktig för att den definierar oss som människor. Men genom försvenskningen har samerna tappat sin tro och genom det blivit ett svagare folk.

”Till slut så blir vi inte ett folk utan vi är bara svenskar som klär ut oss till samer [...]”

Det här temat hur man förhåller sig till en plats, och i det här fallet så var det då en byggnad som skulle välsignas så att säga, att be om lov på platsen för att man ... be platsen om lov att ta den i anspråk. Det är en tradition som pratas om att man har gjort gammalt i tiden för att förhålla sig till det andliga och det heliga så att säga. Det där gör man ju aldrig i dag, och till exempel när man kom med, det här är också saker som jag inte lärt mig av mina renskötarkollegor, jag har inte lärt mig det av farsan eller de äldsta som jag träffar i samebyn utan det är sådant jag läst mig till och förstått mig till, alltså från olika håll, olika källor och människor och så där, men det är ingenting som jag upplevt i min egen vardag, i mitt eget liv. Men Maj Lis Skaltje hade bland annat en intervju med en jojkare där han jojkade om plats, och det framkommer väldigt tydligt, det här att gammalt i tiden så hade man jojkat den platsen för att den platsens väsen, det underjordiska eller vad man ska kalla det på det området, det skulle ge betesro till renen eftersom det var en sådan här faktor som påverkade om renen hade ro, men även om människan hade ro. Den traditionen har som helt försvunnit och då kan man tänka att det där är en ganska trivial sak, det är ungefär som att en svensk bondebefolkning förut har gått och trott på vittra. Och så tänker man att ja, men nu tror man inte på vittra för nu är vi mer upplysta eller nu vet vi bättre, nu behöver man inte tro på sådana saker. Men är det så då, om man tar i sin förlängning, är det på grund av att man inte vet bättre som man tror på Jesus och sådana, det andliga och det heliga i det perspektivet, och det är det ju inte, där är man fri att tro.

Jörgen säger vidare att han skulle uppfattas som hädare om han sa att svenska präster och alla som går i kyrkan bara är oupplysta. För det var så samerna och deras tro betraktades historiskt av majoritets-samhället.

”Vi har förminskat vårt bevarandebehov av markerna till att enbart handla om renens betesro och då blir vi till sist bara näringsidkare, inte ett urfolk.”

Hela det koloniala bygger på en strukturell rasism som man förvaltar väldigt ingående i dag emedan vi har förminskat vårt bevarandebehov av markerna till att enbart handla om renens betesro och då blir vi till sist bara näringsidkare, vi är inte ett urfolk. Och den förvandlingen från ett urfolk som har en tillhörighet till landet till att bli näringsidkare, det

har varit en del av målet med kolonisationen från första början som vi själva då har anammat.

Det skulle behövas ett stort uppgör med från den sida som har startat det här, startat processer internt, alltså där det samiska får ges möjlighet till att ta itu med de här diskussionerna, att tankarna kring det får växa och läka tillbaka på något vis. Och det där är så svårt att prata om och därför blir det så lätt att det inte pratas om alls.¹

¹ 23142.

Markerna

Relationen till markerna är central i förmedlingen av samisk verklighet och samiskt liv. Betydelsen av specifika områden och platser framträder som ett spontant och återkommande samtalsämne, ett mönster som synliggör såväl viktiga platser som hur viktig relationen med markerna är. I intervjuerna tas det upp vad platsen har för betydelse i ens historia, betydelsen för hälsan, platsens och markens andliga betydelse. Men det handlar också om sorg och förlust av marker i samband med exploatering. Relationen till marken är givetvis också viktig för att kunna bedriva naturbetesbaserad samisk renskötsel på det sätt som samerna önskar. Synen på naturen och ansvaret för att lämna över markerna i bra eller bättre skick till kommande generationer är också tydligt i berättelserna. Det är ett förhållningssätt till naturens resurser och till omvärlden som handlar om att inte ta mer från naturen än vad som faktiskt behövs.

Kampen för att få behålla markerna och ha tillgång till dem beskrivs ur olika aspekter. En renskötare får lägga ner en stor del av vardagen på att bevaka sina intressen och slå vakt om renens bästa. Ofta förs kampen i motvind med myndigheter och i samband med exploatering krymper renens betesmarker. Det tar mycket energi och ork från själva renskötseln och familjelivet. Men kampen kan också handla om att få tillgång till fiske eller att få uppföra en koja på sina förfäders marker. Den kan också handla om att en tvångsflyttad same aldrig har hittat hem i sina nya marker, trots att flera generationer nu vuxit upp på platsen. I vittnesmålen framkommer att alla samer har en relation till marken på något sätt. Även en same som bor i storstaden vill behålla kontakten med sina förfäders marker. Att komma "hem" innebär vila och ett lugn. Det stärker identiteten och beskrivs ofta i vittnesmålen.

- Förbuds-
område
- Tillfällig
avlysning
- National
park

Foto: John Kuhninen / Ajtte museum

Förfallen kåta av hängstängstyp, Rinim, 2000.

"Den som har kontroll
över marken har ju
kontroll över folket."

Figur 1 En förfallen torvkåta

Foto: Greta Huuva/Äjtte museum.

Figur 2 Erika Unnes

Foto: Malin A. Junkka.

Erika är i 50-års åldern och bor i Staare, men har rötterna i Udtja. Hon förklarar relationen till markerna på det här sättet:

Jag tänker att vi som människor, alltså vi som samer, vi har ju så, ofta så nära relation till marken.

”Oavsett vi är på markerna som vi känner är våra, som vi tillhör, alltså det är inte så, jag har i alla fall börjat tänka så och det är det som den där texten handlar om, alltså att landet jag tillhör, alltså markerna jag tillhör, det är inte att dom tillhör mig, utan jag tillhör dom på något vis.”

Den relationen. Då tänker jag, då har det ibland ingen betydelse om man är där eller inte, för relationen och, den finns ju kvar. Den är ju där, den är ju någonting, den är ju kanske det som är, men de tar den delen som kanske också skapar ens identitet, man vet varifrån man kommer och skapar någon slags självkänsla, självförtroende och tillhörighet, det är så mycket som är relaterat till marken.

När Erika flyttade från sina marker till Jämtland för att jobba, kände hon att hon behövde fråga marken om det var okej att hon var där.

Så jag bara inom mig, helt tyst, alltså det här kan ju gå på en sekund eller så, bara frågade så här till markerna här, alltså dom här markerna som är här, om jag hade lov att vara här, om det var okej om jag fortsatte stanna kvar. För jag hade inte frågat när jag kom, nu var det läge att göra det. Det fick jag, det var liksom okej för markerna. Men då var jag tvungen att ja, jag behövde liksom försäkra mig, är det okej att jag är kvar här, måst som stämma av det med dom här såbmeh som bor här. Så jag skickade som samma fråga från mig själv, helt tyst, och frågade om det var okej att jag stannade kvar här och på något vis jobbade för det här området genom då Gaaltije. Ja men det fick jag som också ett okej på. Så då kunde jag stanna.¹

En anonym man i 60-års åldern, beskriver känslan för markerna.

Det är svårt att i ord förklara hur oerhört viktigt det här området är för oss. Det är helt enkelt avgörande för våra liv, en del av vårt hem. Vetenskapen och känslan av att farfar, farmor och deras förfäder har trampat stigarna, dragit upp båten på samma strand, druckit ur kallkällan och sett samma solnedgång som vi. Det formar oss som människor och landet pratar till oss: "Här finns din historia och själ. Marken är Du."²

Nils-Olof i Fällfors berättar om sina förfäder som tvångsförflyttades till främmande marker.

"Dom hade ingenting att jojka ... det är inte våra marker ... vi känner ingenting. Det tog bara slut. Det fanns inget ... dom tystnade helt enkelt."³

Maja, ett fingerat namn, är konstnär och renägare. Varje sommar försvarar hon sin mammas hjortronmyrar.

Mammas gamla blåbärs- och lingonställen finns inte mer. De har fallit offer för skogsmaskinen ... Hur bygger jag en relation till landskapet och naturen omkring mig då de ekonomiska krafterna är starkare och större varje gång?

¹ 24024.

² S02224.

³ 24005.

Figur 3 Nätfiske en höstkväll

Foto: Jannie Ruejie.

”Vad händer med oss som människor när våra stigar försvinner, när vårt arkiv plöjs ned?”

Hur ska vi minnas när vi alltid behöver slåss för att göra oss hörda?⁴

En berättare, som vill vara anonym, är barn till renskötande samer och har gått i nomadskola. Hon talar om att Vattenfalls dämning av det som nu kallas jávrre är ett förfärligt sår som satt sig i folks själar och i naturen. Det är något som flera generationer sörjer.

Min bitterhet mot Vattenfall är kännbar och sorgen att veta att förfädernas kåtaplatser med friska ängar och hjortronmyrar är under vatten gör att jag inte kan besöka historien. Man stöter på ortnamn på platser i vissa äldre berättelser, som inte längre existerar.

Jag sörjer att jag delvis är så historielös och att jag tyvärr har så mycket sorgesamt i bagaget när jag överlämnar allt till mina barnbarn.

⁴ S01124.

Jag känner mig trots detta att jag är ett med markerna, förmodligen för att gamla tiders nomadiserande finns i mig och jag kan glädja mig åt det jag har.⁵

Alicia, som är ett fingerat namn, går på gymnasiet och bor i södra Saepmie. Hon förklarar hur hon känner när hon kommer ”hem” till de marker där hennes släkt och renarna rört sig.

Det känns som att komma hem på ett annat sätt än ett hus, mer som ett hem nära hjärtat. Det ger ett lugn som är svårt att hitta någon annanstans.⁶

Ellinor i Gávtjávrrie är i 70-års åldern. Hon beskriver vikten av att få vandra där förfäderna en gång vandrat.

... du ska veta att när jag går på fjället där de har varit, mina förfäder, jag tycker det är så andäktigt. Jag tycker det är så heligt att jag får gå där de har varit.⁷

Kristina, som egentligen heter något annat, minns sin barndom när hon var i stugan där hennes pappa vuxit upp.

Det var alltid mycket berättelser från området och mycket att lära sig kring de ”oskrivna reglerna” som var nedärvda från generationer tillbaka. Som att min familj hade egna områden för nätfiske och andra samiska familjer hade andra fiskeställen ... Eller att man som ung och stark aldrig fick plocka hjortron närmare hus och väg utan vi skulle lämna de hjortronen till de äldre. Nu när min pappa själv är över 90 år så finns ingen kunskap om detta hos ortsborna ... Ska min pappa plocka hjortron i dag måste han gå flera kilometer dit han gick som ung och stark.⁸

En grupp äldre samer i Stockholm oroas över de exploateringar som sker.

Vi är omgivna av inplanerade naturkatastrofer. Som när de planterar in lax som inte hört dit. Mixtrar med balansen.

Ekosystemen har rubbats. Det är katastrof! Det är pengarna som styr, de som sitter i Stockholm och Oslo och tjänar på det! ”Nu gör vi ett hål här i fjället. Och vinsterna går till ... England!”

⁵ S01224.

⁶ 24004.

⁷ 23129.

⁸ S01624.

”... De leker Gud. Alla gruvor som kommer förstör det som ska vara för evigt.”

Hur länge räcker en sån gruva som förstört allt liv runtomkring? 10 år?

Hon var så bra, den ledaren från STF, som sa att äntligen tar vi hänsyn till renskötseln – när de rev den där turiststugan. De missbrukar allemansrätten. Den vill vi vara stolta över men folk måste ju ta hänsyn.⁹

Anders i Dearnar försöker beskriva den samiska synen på markerna.

”Den som har kontroll över marken har ju kontroll över folket.”

Här berättar man ju om, en del finns ju nerskrivet för och läsa, men annars berättas det om mera exceptionella grejer, men även små saker och sånt där. Det här är ju sådant som kom fram och pratade som när man är på plats helt enkelt, när man är där. Och då går man ju gärna dit, till dom platserna och kanske koka kaffe på samma backe och så berättar man något. Men en sån typ av andlighet ...

”Det hänger ju ihop för att landskapet har ett värde i sig tycker jag.”

Alltså inte ett ekonomiskt värde utan på samma vis som att en person har värde i sig som sig själv, så måste inte ... ha en viss anställning eller uträtta en viss handling för att ha ett värde utan man har ju värdet i sig själv. Och så är det ju med marken. Och det där krockar ju väldigt mycket mot det här vanvettiga tänket om att marken är, inte har något värde om du inte exploaterar, till någon ekonomisk pengarsnurr. Om det här så väl, en gigantisk konkurs så verkar ju det också duga. Som att det räknas som att marken är använd, bara det cirkulerar pengar.

Och markfrågor det är ju det som är ... ja, alltså den som har kontroll över marken har ju kontroll över folket. Men det handlar ju, tycker jag så mycket om att ... att ... Ja det är många sidor, det finns ju, det saknas ju ett ord tycker jag, i svenska språket. För nu finns det ju dom begrepp som är relevant ur storsvensk, ur storsamhällets svenska synvinkel när det gäller markanvändning och allt samiskt. Så är ju det näring ... friluftsliv och kultur. Egentligen dom sakerna.

⁹ S03624.

”Och friluftsliv det är någon sorts jopp-hej-di-hej-da.”

Nu lämnar vi staden och så går vi ut i naturen och som en gäst i naturen. Vi har en sorts avkoppling eller semester skild från vårt vanliga liv. Och så kommer det tillbaka. Det passar ju inte in på ett samiskt, inte är det friluftsliv. Och näring, ja, ur storsamhällets perspektiv så är det ju det att driva företag och att driva business med, vinst ... fokus. Och det, passar ju heller inte in på det här dagliga. Det är klart, att har du, har du, bedriver du, renskötsel och ska sälja, kött och få någon, någon, business att gå runt eller du fiskar och säljer fisk. Det blir ju, det kan ju klassas in i det. Men inte, inte allt runt omkring. Och kultur, i svenska öron, det är ju liksom opera och måleri och ... körsång och ... samisk kultur, ja möjligen slöjd och sådana saker. [...] Jakt, fiske och renskötsel och [...] slöjd och allting liksom bygger på den här kopplingen till marken.

Annars kan jag ju tycka, man brukar ju använda kulturbegreppet som att samisk kultur i vid mening inkluderar språk och att samisk kultur bygger på ... mark, ja alltså på markanvändningen.

Och man brukar bunta ihop oss med andra urfolk och tycka att det är just kopplingen till marken som är grejen.

Det går liksom inte att separera. Du kan inte ha samiskt liv om du inte kan använda, det kan vara ute i skogen, ute i fjället.¹⁰

En man i 70-års åldern i södra Saepmie säger så här:

Renen har ju varit rättesnöret för att du ska lära dej leva med naturen. Min far berättade på sin tid. Dom var inte kvar på vinterbetesmarkerna hela tiden utan man ambulerade för att spara på markerna. Man hade den filosofin att man skulle lämna tillbaka markerna i bättre skick än man tog dem i anspråk. Då var man en duktig renskötare. Man överkonsumerade inte utan hellre såg man till att markerna fick vila.¹¹

Gösta i Jänsmässholmen är i 80-års åldern och beskriver sina känslor när naturen runt honom exploaterades.

”Jag hörde ett brus som jag aldrig hade hört tidigare, då det här tunnelvattnet kom, det bara tog med sig allt.”

Om det var -57 eller -58 på sommaren, då kommer det in främmande människor upp till Stensjön och jag fick höra att de representerade Indalsälvens Regleringsförening, de var ute och tittade på Stensjön och så be-

¹⁰ 23099.

¹¹ 23037.

rättade de varför de var där och att de hade planer på att Stensjön skulle byggas ut, skulle regleras.

Han förklarar hur det startade en process i honom och då tänkte han:

Ska vi inte få leva som vi har gjort, det som vi har varit uppväxt i, där jag hade min trygghet i och där jag mått så gott i?

Är det några främmande som kommer in och ska ödelägga allt man har fått därför att man hade vuxit upp i det här. Jag kommer ihåg då man skulle flytta hit tillbaka i slutet på augusti och man vände sig tillbaka och tittade, då visste man ett år till. Så det har byggts in någonting fint i alla fall som man har men just det här, vad tänker de göra? Sedan byggdes ju de här planerna på och så kom det upp mer människor, de flögs upp med Spökis, det var de som skulle staka ut dänningsgränser och allt sådant här.

Och så skulle de bjuda på smörgåsar och förtäring för att stå och titta på det där, när vattnet kom, och det var det bedrövligaste som hände. Jag hörde ett brus som jag aldrig hade hört tidigare, då det här tunnelvattnet kom, det bara tog med sig allt, skräp, och över halva sjön, det var så mycket lera ifrån Saerviesgaejsie och allt det här genom tunneln också som sopas med, det var alldeles grått, förorenat det där vattnet.

Det räckte inte med den här första, sedan skulle de höja ännu mer och det värdefulla, jag tänker på boplatser, det var väl ingen som tänkte på att här fanns en skatt gömd överallt, gamla bosättningar.

”Alltså det var en sorgvandring för mig.”

Så fick vi elda upp, en del fick elda upp sina hus där de hade bott och rev ner kojor och allting, på första sommaren. Alltså det var en sorgvandring för mig. Alla de här stigarna från olika ställen och de slutade vid sjön, de fanns inte längre. Jag är glad att jag har den här skatten inom mig, jag ser de här bilderna, det tog många år, det här. Vi bodde på nya stället, hjärtat var kvar på andra.¹²

¹² 24065.

Stolthet och styrka

Att få ta på sig en kolt för första gången. Att få känna sig vacker på samiskt vis, att få visa sin identitet, sitt ursprung. Att sy sin dotters kolt till konfirmationen. Samiska ritualer och de samiska arenorna. Det är två exempel på saker som ger samer styrka och stolthet enligt vittnesmålen. Familjen och de starka släktbanden är en annan kraftkälla som lyfts fram. Att få vara den man är i en samisk gemenskap, att känna igen sig i varandra. Att inte behöva förklara sig eller informera om livsstilen, bara vara och vila ut i samisk gemenskap på Jåhkåmåhke márnána/Jokkmokks marknad, att studera på Sámiij áhpadusguovdásj/Samernas utbildningscentrum, eller att umgås på den samiska konfirmationen. Slöjden är avkoppling och ger ett lugn. Att prata samiska med vännerna. Jojken ger en möjlighet att minnas gamla tider, platser, människor. Att inte bryta kedjan av generationer som funnits före dig. Kunskap om förfäderna och kopplingen bakåt i tiden är viktig för din identitet i det samiska samhällsbygget.

Kärleken till renen är stark för många. Att ta hand om renen på bästa vis ger kraft att orka fortsätta med renskötseln, trots många hinder på vägen. Den stora kärleken till djuret ger drivkraft och styrka för många, men det orsakar också mycket smärta när renen utsätts för hårda provningar. Renen är en kulturbärare och viktig symbol för det samiska, ständigt närvarande på olika sätt. Som en länk mellan människan och naturen, med renskinnet i kåtan, genom ett par renhorn på väggen, i maten eller som material i slöjden. Det finns ett sorts förbund mellan same och ren, inte bara för renskötarens utan för många samer, även de som inte arbetar inom renskötseln.

Figur 1 Ungdomar på konsert

Foto: Sanningskommissionen.

För Sylvia i Järpen är det kärleken till renen som får henne att tro på en framtid och motiverar henne att kämpa vidare.

Figur 2 Sylvia Sparrock

Foto: Malin A. Junkka.

Alltså det har jag fått i modersmjölken ... Alltså det är ju den, och ibland, kärleken till renen och den uppfostran man fått – att renen går före, det är det betydelsefulla man har, och det är något man har ett ansvar över och att man värnar över ... och den ger så mycket energi. Att ta hand om marken, jorden, naturen så den bevaras till kommande generationer. Att plocka bär och fiska där förfäderna gjorde samma sak. Att på semestern kunna återvända hem och vandra på marken där du hör hemma. Det ger kraft till din själ, din personlighet. Det ger kraft framåt, att ta kampen för kulturen för språket för det samiska samhället.¹

Anders, konstnär i Jåhkåmåhkke, beskriver renmärkets känslomässiga betydelse.

Alltså det är ju en stor del av sin identitet också. Och just det här att du har fått den av din pappa eller så där, det är en sån otrolig känslomässig handling också. Det är inte bara det här att, man kan säga att det har ingenting om ägandet i sig att göra. Utan det är någonting mycket mer större, mycket mer känslofyllande, än ägandet. Det är som ett liv du får, som du får av dina föräldrar och som du tar vara på och som du sköter om. För att i sin tur ge till sina nästkommande. Och det blir mer en förvaltning, att du sköter om någonting på det bästa sätt du kan. Och att du gör det utav kärlek, det är inget, det knyter dig så otroligt med renen, men också med naturen. Att man får så starka band och att det gör att du respekterar naturen på ett helt annat sätt, du respekterar djuren på ett annat sätt, än vad kanske storsamhället gör.²

De samiska arenorna och organisationerna nämns ofta som platser där samer hämtar kraft och styrka. Sire bor i Stockholm men är född i sydsamiskt område. Hon minns hur härligt det var att bli delaktig i ungdomsorganisationen Sáminuorra.

Sedan via Sáminuorra, så det blev ju, alltså det blev mitt liv. All min fritid i tio år ungefär det ju, för där fick jag ju äntligen göra det jag längtat efter, att jobba för det samiska.³

Alicia går i gymnasiet i södra Saepmie och minns en fin stund på Sáminuorras årsmöte. Det var i slutet av festkvällen, alla hade på sig sin gapta och dj:en spelade en sista låt. Alla stod i en ring, sjöng och jojkade tillsammans.

Det var en så himla fin gemenskap.⁴

¹ 23017.

² 23093A.

³ 24082.

⁴ 24004.

Bertil, ett fingerat namn, är över 80 år och bor i norra Sápmi. Han anser att samernas och svenskarnas värderingar aldrig kommer att mötas.

Látti kultuvra ja sámi kultuvra dat eai boade goasge gávnnadit, dain lea nu stuorra värderen málle, sápmi lea luonddu mánná ja das lea ieža värdering, ii dat geahča ahte mon galgga orrut miljardáran, beare mus lea buorre eallin. Láddi dat galgá ruhta mii dop lea ja intrigerat ja allt möjligt.

Den svenska kulturen och den samiska kulturen kommer aldrig att mötas, det är så stor skillnad i värderingar mellan dem, samen är naturens barn och med det följer egna värderingar, man försöker inte bli miljardär utan man vill bara ha ett bra liv. Svensken vill bara ha pengarna som är där och intrigera och allt möjligt.⁵

Igenkännandet och gemenskapen är en klar styrka samer emellan och något som ger glädje, enligt Anne, som egentligen heter något annat, och är från södra Saepmie.

Det är gemenskapen, igenkännandet och att man träffas samer emellan.

På Arlanda en gång såg jag en person långt borta och det såg jag att det var en same. Det är igenkännandet är så gott och man mår gott när man får vara tillsammans.

Vi brukar fira midsommar i Åanghkere, föreningen brukar göra i ordning där. Det är jättejobbigt att åka dit och göra i ordning kåtan och bara sova på en tunn madrass och elda. Men det är ju så mycket värt att få den där gemenskapen. Aldrig behöva förklara sig utan man kan skratta åt gemensamma saker. Jag tror det finns en skyddande effekt på ungdomarna för dom behöver inte söka sig till andra.

... det är inte så dumt att tillhöra ett samiskt ungdomsgång, att ha styrkan i varandra. Jag har en bild jag brukar visa när jag föreläser för markägare på fyra samiska killar som står och klär på sig kolt.

”Vi har ritualer, så här ska det vara när det är en fest. Det är viktigt och fint.”⁶

En kvinna i 70-års åldern beskriver sin tacksamhet över att få leva i en samisk kultur.

Den samiska kulturen har lärt mej att vara ett med jorden och att tillhöra jorden och förstå jorden. Jag är bara en liten grodd här på jorden. Det finns en filosofi Gaiafilosofin, som ligger nära. Den lär att du lever i ett kretslopp. Jag är så tacksam att jag lever i den samiska kulturen. Vi kommer inte att klara oss om vi inte böjer oss för naturens lagar, att vi ska kunna elementen: vad det betyder när vinden blåser från ett håll eller när molnen står där eller när vattnet rinner lite för fort. Att jag kan ta hand

⁵ 23175.

⁶ 23010.

om en fisk, att jag vet vilka växter jag kan plocka. Att inte tömma fågelboet på alla äggen utan lämna kvar några. Att veta att man tar tillvara på varenda liten bit av renen. Man får inte döda ett djur om det inte kommer till nytta för kretsloppet, jordens kretslopp.⁷

Sonja är i 80-års åldern och bor i Sjädtavallie. Hon tycker att det är dags att blicka framåt.

”Jag tycker det är dags att vi lägger av oss offerkoftan, det blir ju inget bättre om vi håller på att prata jämt och ständigt om det där (rasbiologin reds. anm.) [...] det har hänt och det var hemskt men nu måste vi blicka framåt!”⁸

Ol-Johán är i 65-års åldern. Han har alltid varit trygg i sin samiska identitet. Han växte upp i Badje Sohppar där det samiska var norm. Men det var tydligt att det samiska befann sig utanför samhället på något vis, anser han.

Vi som växte upp här i byn, vi visste inte att rasismen var så öppen och tydlig i stan’ så vi pratade samiska med varandra och svenska med de här samerna från Giron-området.

Övre Soppero var en skyddad verkstad där det samiska fick ta plats utan risk för rasism.

”Här var ju samer i majoritet och sedan de här bönderna, ja, de pratade finska och lärde sig aldrig samiska men samerna pratade finska.”⁹

Edvin är pensionär och renskötare, född i Praennehke och boende i Hede, men nomadiserar. Det som ger honom glädje och styrka är kärleken till renen.

Jag tror att i grund och botten så är det nog kärleken till renen och jag ser ju bara på mina barnbarn, de tar hem renar och tämjer dem.

⁷ 23009.

⁸ 23164.

⁹ 23162.

Han minns när barnbarnet satt och kelade min sin favoritren i hagen och skickade ett meddelande till Edvin.

Det är sådant som värmer.

Åse, som är ett fingerat namn, är drygt 50 år och berättar hur bra sammanhållningen är på Samernas utbildningscentrum i Jåhkåmåhkke. Det var ett ställe där samiskheten aldrig blev ifrågasatt. Att komma till Jåhkåmåhkke var som att komma hem. En känsla hon aldrig hade upplevt tidigare.

Så jag sökte till Samernas och gick där i två år. Det var de absolut bästa åren i hela mitt liv.¹⁰

En kvinna som vill vara anonym, berättar vad den samiska festivalen Ubmejen biejvieh betytt för henne och hennes barn.

Umeådagarna eller den samiska veckan. Där skulle man lyfta fram de samiska kulturella uttrycken och ha seminarier i folkbildning i förhållande till majoritetssamhället. Det var en motkraft till ett synliggörande i stället för osynliggörande.

Mina barn är uppvuxna med att den alltid funnits. Dom har varit en del av den. Sedan har de haft mina släktningar, min moster och X. De har haft de kontakterna under sin uppväxt med det samiska livet och renskötarlivet som alltid funnits i deras uppväxt. Min moster har varit väldigt viktig då och andra. Man kan säga att de samiska kvinnorna egentligen är de viktigaste kulturbärarna ... de kan prata och kommunicera om den. De samiska männen är sämre på det.¹¹

En kvinna i 70-års åldern anser att den samiska identiteten är en stark kraft.

Nej, jag tror inte vi kommer att försvinna, jag är övertygad om det. Alltså om vi då tittar på de olika områden där vi har skolor så är det ju en väldigt skillnad mellan Karesuando och Jokkmokk och Gällivare och Tärnaby. I Tärnaby har vi få elever i skolan, men, det blir fler och fler familjer som väljer att sätta sina barn i den samiska förskolan, som väljer att prata samiska hemma, som väljer att ha den identiteten, även om de inte är renskötande. Jag är övertygad om att det är en stark, stark kraft.¹²

Maret är närmare 80 år och bor i Jåhkåmåhkke. Hon minns när det var dags för bönemöten.

¹⁰ 23019.

¹¹ 23008.

¹² 24043.

... ja de båhtin tjavtjan sárnnediddje Jielleváres ja juohkka guovlos, ja náv állo ulmusj lij, ja da nuora dale da muv láve ja da lidjin dalloj nuora, ja da niejda lidjin náv állo, heli ijájt viehkin birra eviga stuor ficklámpoj, vuodjin vadnasij ijájt ja, dat lij degu... dálla vuojn sámedansa men dalloj da iejvvedin gá lij rágos [...] Dat lij dakkir ájgge gá lij náv hávsske miján. Degu sáme lidjin náv állu aktan. Ja ij aktak javllam att dán la hádjo, da dárbahin nuppijt, ij aktak, jus lij dárbbbo de javllá ”Le gus dujna biednik? Oadtjop loaddnut?”. Dale da... vájk lidjin boanndá gá máhttín boahitet ja gahtjat ”Le gus dujna biedniga dálla?”. ”Jo, válde duola”. Dat ij lim mige degu. Da viehkedin dan ájge nuppijt, ulmutja.

... och på hösten kom det predikanter ifrån Gällivare och överallt ifrån, och det var så mycket folk, och ungdomarna, mina kusiner var unga på den tiden, och det var så många flickor, hela nätterna sprang de runt med jättestora ficklampor, körde med båtar hela nätterna och, det var liksom ... nu för tiden är det ju samedansen men på den tiden träffades de när det var bönemöte [...] Det var en sån där tid då vi hade det så trevligt. Samer hade liksom sådan gemenskap. Och ingen sa att du är fattig, de behövde varandra, ingen, om det fanns behov då sa man: ”Har du en slant? Får vi låna?”. Du vet de... även om de var välbärgade när de kom och frågade ”Har du pengar nu?”. ”Jo, här har du”. Det var som ingenting. De hjälpte varandra på den tiden, människorna.¹³

En man i 40-årsåldern minns samhörigheten på konfirmationen.

Sedan gick jag till konfirmationen som sagt i Gávtjávrrie, och det var där någonstans jag började känna den riktiga samhörigheten med gruppen på något sätt ... Där kände man att man hade andra, jag fick ju kompisar som ... ja, som man kunde umgås med.¹⁴

En anonym person har i en skriftligt inlämnad berättelse beskrivit jojkens betydelse.

”Endast en gång hörde jag jojken ljuda. Då var jag ett barn. Och jojkaren áhtjjies áhtjákká, trodde nog att ingen lyssnade – att hon var ensam med sin stämman där i skogen. Men mina barnaöron hörde något förunderligt! Ett minne för evigt förknippat med solvärmén på ryggen där i backen längs stigen ...”¹⁵

¹³ 23166.

¹⁴ 23039.

¹⁵ S02424.

Anette, som egentligen heter något att, jobbar inom fastighetsbranschen. Hon anser att allt inom det samiska kulturarvet kretsar kring renen:

Alltså både slöjden och levnadssättet och ja men alltså, den samiska kulturen är ju väldigt stark, om man säger, jämfört med andra kulturer i Sverige. Jag tycker att saemier har varit väldigt duktiga på att behålla kulturen levande och vid liv ...¹⁶

Martina i Ejra, som är renskötare, menar att renen är grunden i det samiska kulturarvet.

”Allt vi gör är ju för renen. Och alla möten och det är vi som får föra renens talan ... Har vi inte renen, vilka är vi då?”¹⁷

Att släkten är en grundsten för det samiska vittnar många om – det är en stark gemenskap. Släkten är ofta det första samtalsämnet när samer träffas. Allan i Solna, numera pensionär, är sydsame och vittnar om vikten av detta.

Javisst det är grundstenen. Jag menar, jag kopplar ihop släkten, den går i många led att koppla ihop.¹⁸

Jeanette bor i Göteborg och är förskolelärare. Hon kommer från pitesamiskt område och hennes mamma har alltid varit noggrann med att föra vidare stoltheten i att vara same. Hon försökte aldrig dölja det.

Nej, nej! Snarare tvärtom ... och i vår familj är det så att om någon sagt något nedsättande överhuvudtaget, så har jag vuxit upp med att då får man lov att bli förbannad och svara tillbaka.¹⁹

Åsa, som egentligen heter något annat, är född och uppvuxen i en storstad. Hon är optimistisk inför framtiden och menar att den yngre generationen kämpar på så bra och att de kan tala för sig. Hon tycker att det finns en styrka och kompetens hos ungdomarna, något som enligt henne inte fanns förr.²⁰

¹⁶ 23133.

¹⁷ 24089.

¹⁸ 24048.

¹⁹ 23006.

²⁰ 24072.

Språken

De samiska språken är ett vanligt ämne hos dem som lämnat in sina berättelser till kommissionen. Det nämns i stort sett i alla intervjuer. Svårigheterna med att bevara sitt språk och utveckla det tas återkommande upp. Många bär även på en sorg över att inte ha fått växa upp med släktens språk eftersom familjemedlemmar tvingades överge det. Förlusten av språket är nära kopplad till förlusten av den samiska kulturen, identiteten och självförtroendet.¹

De samiska språken speglar kulturen, relationen till markerna, det andliga, renen och allt levande. Samiskan förenar och får dig att känna dig samisk. Att inte kunna samiska gör att det många gånger är svårt att bibehålla kopplingen till kulturen. Vittnesmålen visar också att samiskan kan fungera som en barriär mellan de samer som fått med sig språket och de som inte fått det. Språken både förenar och splittar. Nomadskolor och arbetsstugor var effektiva miljöer för att radera ut samiskans värde och många slutade tala samiska när de togs från sina familjer. Samiska var förbjudet att talas på vissa skolor. Konsekvenserna av det syns till fullo i dag bland annat genom att många valde att i stället för samiska föra vidare majoritetsspråket till sina barn. Kampen för att återta samiskan är vardag för många men också kampen att bibehålla och utveckla språken. Mycket tid och kraft går åt till att kräva rätten till modersmålsundervisning i skolan. Språkkunskaper hos personal på äldreboenden är också viktiga, men många gånger bristande. Arbetet med att bevara de olika samiska varieteter pågår. Alla samiska varieteter är hotade och i dag finns inte många arenor kvar där språket talas.

¹ Se vidare kapitel 4 och 5, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

Sydsamisk språkkurs, 1993

Foto: Olle Andersson / Ajtte museum

Vuáa
 nas Sám
 jamm
 Båtao
 Čáhci
 Muore
 llame
 giella Várre
 ne Eadni
 sahtsauriergga
 Eadni Aahka Tjdtjie
 rgga Hiatárrjå Sámiengus
 ete Máttaráhkku Nuutaga
 moevierkieh Vuaiyyalašvuohta
 Boutse Birget Krievve Čavgat Sk
 -aahka Saemie Båatsoe-almetjie Vuáuvdesábme
 Tjeatsie reuvie Aehtjie Aajkheke + Vanás Sábm
 m Vuá iábme Uurayis Garmer
 at Vaná Sábm Rággadahk
 t Njoammel Ahttie Båtauoht
 Digge Båtauoht Nájbbapiemaah
 iáhtem Sámemádda Beavtjamy
 Muore Båjuvemihtim
 llame Jienebeláhkoe Uhá Giella Várresá
 Vuolle Sámi
 Várresáme Skálljeluhkke
 e Eadni Aahka Tjdtjie jelles-voete Máttaráhkk
 gga Hiatárrjå Sámiengus
 te Máttaráhkku Nuutaga Bde a Boutse B'ir et
 oevierkieh Vuaiyyalašvuohta
 outse Birget Krievve Čavgat S
 ahka Saemie Båatsoe-almetjie Vuáuvde
 atise Jæuvie Aehtjie Aajkheke + Vanás iábme
 Vuáuvdesábme Uurayis Garmer
 Sábm Rággadahk
 el á
 e Bå
 átao
 in Sám
 ore Ba
 ne Ji
 tår h
 ádda
 miki
 láhk
 Vuáuvde
 -Vanás iábme
 at Njoam
 el Ahttie
 at Digge
 Láidun - Sámem
 mirastat
 Mihás
 Gapta
 e Jienebe
 hta
 pta
 Catnar

Figur 1 En vägschild på svenska och sydsamiska

Foto: Malin A. Junkka.

En anonym berättare säger så här:

Ändå var det viktigt för staten att genom skolan se till att utplåna den samiska som fortfarande pratades innanför hemmets väggar där åhtjájá/farfar växte upp. Därför blev det endast de äldsta barnen som fick med sig språket hemifrån ... Ja nu skulle man transformeras till fjällbönder, ja nybyggare, något mycket finare än "fattiglapp" ... Därför var min åhtjjies/fars, åhtjåkká/farmor, en mycket gammal kvinna, nästan 100 år, när jag förvånad hörde henna prata samiska – som hon aldrig gjort något annat. Där på ålderdomshemmet språkade hon obehindrat och fritt med en nästan lika gammal vän ... Det minnet kommer alltid finnas kvar, hur hon framför mina ögon blev någon annan – främmande och mer sig själv på en och samma gång.²

En man i 60-årsåldern från Jiellevárre-trakten säger så här om språket:

Giella le dal gå ij le luondon, gå le bargon de dån i dárbahe sámegiellav. Da le náv att várált le, miján le dal ietjá logistihkka ja mobilitáhtta dán ájge, máhtteep sirddalit, så diehttelis le állo rivggo le aj válldum ja látte sámegiellavvregga sisi, ja de dat le náv, dale da dakkir att giellastatus le náv. Jus ávtse svenska manni ja akta engelsman de da engelskav ságasti, men jus lágeve same ja akta ládde de dáro ságasti, vaj ládde galggá dádjadit. Da

² S02424.

le gielladásse jali status, da le ábbá álkke dádjadit dássjop mij dárbaht gielav, Guovddagäjnön dän máhtá mannat boargálii oasestit ja sámástit, da le vuojn náv unna sebrudak, jus javllá náv, danen da bisodi, men man guhkev? Da le tjátjájduvvam vájk nuorttasábme l dáppe Guovddagäjnön, da állo Vuonadáro sägadi, så dat manná dejne lágijn gå miján álle guovlo gåsi dárbaht, mij ep dárbaht tjelggit luondov, danen gå mij viessop állo bargon ietjá guovlon, láddeguovlon, dáppe gånne ládde, degu LKAB:in, mij ep dárbaht sámegielav, ja mij ep dárbaht nabddet dáp váren, miján le dänne akti bákte.³

Språket nu när man inte är i naturen och jobbar, så behöver du inte det samiska språket. Världen är på det viset, nu har vi en annan logistik och mobilitet, vi kan flytta, och så är det förstås många svenska kvinnor och män som gift in sig i samiska släkter, och då har vi det här med språkstatus. Om man är nio svenskar och en engelsman, så pratar man engelska, men om man är tio samer och en svensk så pratar man svenska, för att svensken ska förstå. Sådan är språkstatusen [...] I Kautokeino kan du gå på affären och prata samiska, det är ju ett sådant litet samhälle, om man säger så, därför har de kvar språket, men hur länge? Det har urvattnats trots att de pratar nordsamiska där i Kautokeino, de blandar in en massa norska. Så på det viset går det när vi inte har någon plats där vi behöver språket. Vi behöver inte förklara naturen, eftersom vi lever och jobbar på andra platser, svenska platser, där svenskar jobbar, som på LKAB, där behöver vi inte samiska. Och vi behöver inte namnge fjällen.⁴

Aana, som är ett fingerat namn, är född på 1970-talet och uppvuxen med en samisk mamma och en svensk pappa.

Återtagandet av lulesamiskan och duodje har varit en sådan naturlig kamp i mitt liv att jag inte ens tänkt på vad det kostar mig, både i kraft och ekonomiskt. [...] Mamma kom från en renskötarfamilj med stark samisk identitet ... De valde att ge mig ett samiskt efternamn, vilket alla hennes syskon och kusiner gjort, men kanske inte var så vanligt på 1970-talet om pappan inte hade samiskt ursprung.

Aana gick på Sameskolan i Jåhkåmåhkke och hade en väldigt fin tid där. Men hon har fått kämpa för att lära sig lulesamiskan och duodje, slöjden, under hela sitt vuxna liv.

Jag har lagt ner min fritid på att återta detta, något som för andra är en självklarhet de redan har.

Nu när jag börjar bli äldre undrar jag många gånger om mitt val att revitalisera samiska och duodje var värt priset. Jag undrar även om jag kommer att vidareföra detta när jag får barnbarn?⁵

³ 23063.

⁴ 23063.

⁵ S02624.

En kvinna i 60-års åldern berättar hur hon håller på att ta tillbaka sitt modersmål, umesamiskan. Hon upplever att umesamiskan är en minoritet bland minoriteter. Hon för en ständig kamp om att få synas och höras.

... jag håller på och jobbar och försöker ta tillbaka språket och språket förenar ju, och språket förenar även samer mellan språken. Alltså språken ... jag skulle säga att det är vägen till att ena ett folk ... det är mer än ett språk, det är kulturbärare.⁶

En kvinna i 40-års åldern på lulesamiskt område berättar om kampen för barnens rätt till sitt språk.

”Jag hatar samiska, skriker min dotter efter ännu en misslyckad internetlektion.”

Jag gråter i hjärtat. Försöker vara positiv, vända hennes känsla på ett mjukt sätt. Det går inte, hon behöver en lärare på plats, inte på internet. Hon slutar med samiska. Jag gråter. Jag gråter för hela min släkt. De som inte finns mer och de som ska komma ... Att inte mina barn får utveckla sitt modersmål i skolan för att ambitionen och målen från skolsystemet och Sverige är för låga är förkastligt.

Varför förbjöd du, Sverige, samiska i skolan för mina föräldrar? Varför nedvärderade du kunskaperna i den samiska kulturen och språket? Fortfarande. Förlust av en hel gammal släkts språk är tung att bära. Du borde ta den bördan. Jag bär den på mina axlar för mitt folk, mina barn. Vi kan inte längre vad namnet på platserna betyder, vi kan inte längre namnen. Du Sverige ansåg inte de var viktiga. Fast de var livsnerven. De berättade vår historia. De var vårt liv.

Det är en ständig kamp att vara minoritet. Lättast att kanske bara bli svensk.⁷

Edit, som är ett fingerat namn, i är i 70-års åldern och bor i södra Saepmie. Hon minns hur glad hon blev över att få lära sig svenska i skolan, men hemma blev mottagandet inte detsamma.

Nej, gosse skuvlem elkim dellie barre saemiestim. (...) Tuhjtim det var luste för mijjen lohketajja dihte gujth aaj saemiesti men dah barre, barre mijjem häärkajin jeehti tjoerede daaran gielem lieredh jih dihte dellie barrre tjabri, tjabri daaroestidh mijjine. Mijjeh libie jis vijhte, vijhte maana mov klassesne jih mijjeh gaajhkh barre saemiestin, tjoerebe gujth barre daaran gielem lieredh. Gosse gåatan bööti dellie manne feejjene manne daaran gielen liereme jis och tjidjtje jih aehtjie dah jeehtin aellieh badth

⁶ 23156.

⁷ S03224.

edtjebe gujtht saemiestidh gåetesne. Goh maana garmeres jeatja gielem liereme. Ja det var nåake dihte tuhtjeme.

Nej, när jag började skolan så pratade jag bara samiska. [...] Jag tyckte det var kul, för vår lärare hon pratade också samiska men hon uppmanade oss att vi måste lära oss svenska. Hon pratade bara svenska med oss. Vi var fem barn i min klass och vi pratade bara samiska. Vi var bara tvungna att lära oss svenska. När jag kom hem så var jag glad att jag hade lärt mig svenska. Men mina föräldrar de sa bara kära nån, man skulle bara prata samiska hemma. [...] Det är svårt som barn att lära sig ett nytt språk. Ja, det var tungt det.⁸

Mira, som vi kallar en kvinna som vill vara anonym, bor i Stockholm men är uppvuxen i norra Sápmi. Hon förklarar hur det samiska språket kan vara en barriär i vissa samiska sammanhang. Kan du inte språket blir du utesluten. Hon beskriver att tillställningar kan bli som en ”klubb för inbördes beundran”.

Där satt ett gäng och pratade samiska och så kom vi in och kunde inte följa med och komma in i några samtal överhuvudtaget. [...] i Stockholm blev språket en identitetsmarkör i de samiska sammanhangen.⁹

Nils-Olof berättar om hur det vara att prata samiska i skolan som ung.

Och nånstans där, varför ska jag prata ett ... varför ska jag prata mitt språk? Ingenting gör det ju lättare för mig om jag gör det. Det blir bara värre. Så det är bättre att prata som alla andra.¹⁰

Anna, som heter något annat i verkligheten, är modersmålslärare i umesamiska. Det har inte varit lätt för henne att ta tillbaka språket eller att lära ut det.

”... vi har ju haft uppförsbacke med umesamiskan innan skriftspråket blev godkänt. Innan dess så kunde man inte ens ge ut material så det har varit en lång resa, så man har jobbat i motvind både med att vi inte haft material mot skolorna och sen då mot umesamiskans status har ju varit ganska låg ...”

⁸ 23056.

⁹ 24074.

¹⁰ 24005.

Men som motivation nämner hon den umesamiska föreningen Álgguogáhtie. De ordnar viktiga språkbud och erbjuder en gemenskap.

... de knyter ihop på något vis är det de här träffarna språkligt som man både får, en del får sin identitet där, en del får språket, en del får kulturen ...¹¹

Anders i Dearnar har uppfattningen att de samiska namnen raderas ut till förmån för de svenska namnen.

”Liksom radera ut det här, namnen som bekräftar det samiska.”

Ett sätt man kan se på det är ju dom här platserna ... som till exempel bissiegielese (till heligt språk) eller något sådant. Biessievaartoe (heligt fjäll) dom här -biss- ... som talar om att det är en andlig viktig plats, helig brukar man ju säga om det nu riktigt är rätt termer. Dom heter ju ofta något annat. Antingen, på det här, på sydsamiskt område har dom ju ofta fått översättning eller svenska namnet näverliden, eller näver någonting. Man har valt, liksom biessie (näver). Det finns ju flera Näverliden. Och det här ju ett ganska konstigt, om man tänker man ska översätta ett samiskt, eller ja översätta det samiska namnet och fått det till näver, varför skulle man kalla det, ja eller i och för sig är det väl relevant med bra näverskog där på sätt och vis. Men det här stämmer inte alltid. Eller kanske aldrig. Jag vet inte ... Liksom radera ut det här, namnen som då bekräftar det samiska. Och det där är ju då gjort mer eller mindre medvetet eller ... och här vet vi väl inte alltid.¹²

Irma, som är ett påhittat namn, är i 50-års åldern och lever i Jämtland. Hon berättar om synen på ”lappungarna” i skolan, men även i byn, när hon var i skolåldern:

Det var ju den synen ... nu menar jag inte närmaste grannar och så för det tror jag har varit goda relationer, det är man ju uppväxt med oftast. Men även där kunde det nog finnas i byarna att vi var annorlunda, att vi inte förstod lika mycket som alla andra. För det har jag ju hört nu som vuxen och det kan jag säga det var en annan undervisning. För jag gick ju på Änge sex år från 1–6. Då hade mycket av språket försvunnit och det var inte så mycket samiskt, fast det var en sameskola. Det var icke-samiska lärare ibland som var sträng och otrevlig, det var hemskt ibland. Det såg man på lärarna också att dom var färgade av fördomar; att vi var lappungar som inte förstod lika bra.

... vi har haft en annan undervisning på internaten än vad som förekom på andra skolor. Det kan jag bara känna själv, när jag började i sjuan

¹¹ 23130.

¹² 23099.

på vanlig skola så hörde jag av mina kompisar att dom hade läst om det och det som vi aldrig hade läst om. Så nu när jag är vuxen och så här pass gammal så kan jag ju se mönstren; vi hade en annan utbildning helt enkelt. Det är ju en grej som är märklig, konstig; att man har försökt få oss att tro att vi är sämre än andra på något sätt.

Ändå har jag också bra erfarenheter av skolan i Änge. Jag trivdes väldigt bra där och var inte medveten om det här då när jag gick där. Då var det ju mycket gemenskap och roligt med de andra samiska barnen som bodde där. Det var bra personal också både samisk och svensk som var snäll också och det uppvägte ju.

Men kvalitén på undervisningen[...]den här läraren som inte var så snäll med oss hon sa att jag var så dålig i engelska. Så jag fick läsa om femmans engelska när jag gick sjätte klass. Sedan sa hon du måste välja allmän engelska på högstadiet. Och jag tänkte att jaha, jag är väl dålig på engelska. Så jag började läsa allmän engelska. Men då sa lärarna där att varför är du på allmän kurs du borde läsa särskild kurs. Men då sa jag det kan jag inte för jag är så dålig på engelska. Nej, det är du inte alls sa lärarna och flyttade över mig. Det tänkte jag inte på då men det har jag tänkt på nu när jag ser det här mönstret.¹³

Laila, vars namn är fingerat, berättar om sin oro för mamman som var sjuk länge och behövde ligga på sjukhus.

”Det som är barndomens mat liksom, trygghetsmaten på något vis.”

Oron var stor över att ingen skulle förstå mamman eller hennes behov eftersom hon inte blev kunde bli förstådd på sitt sydsamiska modersmål.

Och hon pratade ju väldigt lite, alltså det var som enstaka ord för hon var så himla dålig så då stod vi där i en situation där det så här, ja, pappa förstår sydsamiska, han är svensk men pappa förstår sydsamiska, det gör han, de har levt med varandra så länge och så men också i en situation där så här, hon kan inte kommunicera med någon just nu, inte ens via sina barn.

Svenska språket var mammans tredje språk efter sydsamiskan och norskan.

Det var en kort period men då vet jag att jag verkligen tänkte så här – men herregud, vad gör vi? Vad tar vi oss till nu om hon inte blir bättre? Vem ska föra hennes talan? Vem ska förstå henne? Och hennes syskon är långt borta, alltså ja.

¹³ 23033.

Och någon förståelse från vården fanns det inte.

Nej, herregud, det var så här också en helt obegriplig så där hur det var kring hennes, då när hon var som allra sämst och hon åt ingenting och de försökte med att det skulle vara mosad mat och så här.

Det var inte förrän hennes yngre bror och hans fru kom och dom stannade att nu tar vi hem henne en stund och så ska jag laga blodpannkaka, alltså då var det som att då började hon äta. Alltså fick nån mat i sig. Å äta, lukta, känna, prata det som är barndom liksom om man är sjuk så nej, gud nej, det var ingen ... förståelse för något sådant heller.¹⁴

En ung kvinna berättar att hon har läst umesamiska i skolan sedan hon var sex år. Nu går hon första året på gymnasiet. Men det har alltid varit en kamp att få undervisning i umesamiska, säger hon. Och det har alltid varit en kamp att få umesamiskan att ta plats och ge den rätten att existera.

Det är ju folk som nekar till att umesamiskan ens är ett språk, det är ju jättemärkligt för det är ju ett godkänt språk.

För jag tänker nu, vi är i umesamiskt område men sydsamerna vill ju typ ta över det. Jättemärkligt.¹⁵

En anonym kvinna i 40-års åldern berättar om kampen för att återta nordsamiskan.

”Jag kunde aldrig ens föreställa mig hur jobbigt det skulle vara rent kroppsligt att ta tag i att ta tillbaka och då är det ändå nordsamiska.”

... Men sedan nu har jag kämpat jättemycket för att få någon typ av språk som går att använda [...] Hur mycket jag än pluggar så känner jag att jag orkar inte helt, jag ska jobba och vi har renarna och det finns ingenstans, alltså det är så jäkla svårt. Och då är det liksom nordsamiska jag håller på att lära mig, det är ändå ett stort språk tycker man, alltså om man jämför med andra samiska språk. Men det finns ju som ingenting, det finns inte teve, det finns inte appar.¹⁶

¹⁴ 23122.

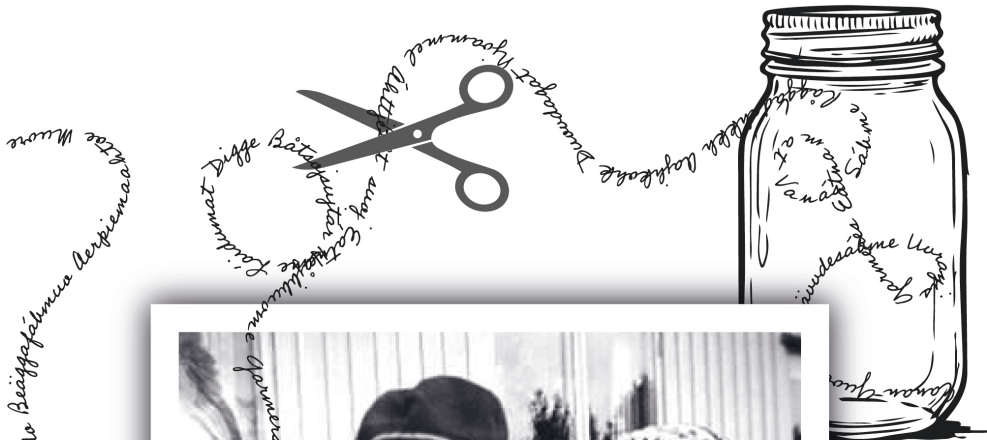
¹⁵ 24096.

¹⁶ 23138.

Skolan

En viktig del av statens och kyrkans politik mot samerna under första halvan av 1900-talet var det som rörde utbildning och språk. Samiska barn skulle fostras och formas på det sätt som staten ansåg önskvärt, antingen genom segregering i särskilda skolor eller assimilering i svenska folkskolor. De fjällrenskötande samernas barn placerades i vad som vid den tiden kallades nomadskola, medan de barn som inte tillhörde en fjällrenskötande familj placerades i den reguljära skolan tillsammans med svenska barn. De skogssamiska barnen fick oftast gå i den reguljära skolan också, även om det såg lite olika ut på olika platser i Sápmi. En långtgående konsekvens av de olika skolformerna var att det bidrog till gruppering och splittring på flera nivåer inom den samiska gemenskapen.

I den särskilda nomadskolan anpassades undervisningen efter målet att göra barnen till goda renskötare. Den begränsade utbildningen innebar många gånger ett hinder för eleverna att studera vidare efter skolgången. När barnen placerades på nomadskolan togs de från sin samiska kultur, sitt arv och sitt språk. I nomadskolan var det i första hand svenskan som skulle användas. Att lämna hemmet som sexåring och knappt få träffa sin familj på många år har påverkat berörda och generationerna efter. Många fick ärr för livet och det har skapat trauman som gått i arv. Vissa föräldrar vägrade skicka sina barn till nomadskolan och behöll dem hemma i protest. Men berättelserna från nomadskolan rymmer också motstånd och styrka. Inne på den statliga institutionen fanns även plats för gemenskap och bus.

Jokkmokks nomadskola, 1947.

Foto: Ester Johansson / Ajitte museum

Svenska

"Bottiimet diehke Čohk-
kinasa nomádaskuolii ja
dieppe ii ožžon sámástit.
Hui ganna gielldu, sámi
bangit doppe eai ožžon
sámástit eai dat ge."

De samiska barn som i stället placerades i den reguljära folkskolan vittnar också om en svår och utsatt barndom. Många fick bo och leva i traktens arbetsstuga för att ha nära till skolan, vilket innebar att de också togs från sina hem och sin samiska kontext. I den svenska skolan blev de samiska barnen ofta trakasserade av andra barn och lärare. De utsattes också för en mer genomgripande assimilering eftersom det samiska var helt frånvarande i den svenska skolmiljön.

Ett antal starka vittnesmål beskriver sexuella övergrepp, våld och psykisk misshandel under skoltiden – i nomadskolor, arbetsstugor och den reguljära folkskolan. Det var en mörk tid för många samer.¹

Lorentz i Lycksele berättar om hur hans faster dog som 10-åring på nomadskolan under 1930-talet, och vilket våldsamt trauma det var för familjen. Han minns hur familjen fick åka och hämta sin avlidna dotter och att de andra barnen stod och sjöng vid kistan när de kom fram.

”Nu kan du hämta jënta. Hon är död.”

Att komma dit med häst och släde och ta rätt på träkistan. Att tänka sig som mamma att få i uppgift att hämta sin dotter som är död.

Lorentz farfar klarade inte av smärtan som dotterns bortgång orsakade, så han sprang till fjälls. Lorentz berättar hur farmodern sprang ut i skogen och skrek ut sin smärta.²

Lars-Jon i Čohkkiras berättar om sin tid på nomadskolan som förändrade honom som människa.

Bodiiimet diehke Čohkkirasa nomádaskuvlii ja dieppe ii ožžon sámástit. Hui garra giieldu, sámi bargit doppe eai ožžon sámástit eai dat ge.

Dat lei dego coggojuvvon seahka sisa olmmoš. Ja dat lei hui čielgasit, dat šattai gielladiskriminering, ahte min giella ii dohkken ii masage. Ja seammá áiggi oahpaheapmi, ahte oahpahit min amas gillii dat lei maid dievas jallodat.

Mon bohten meahcis, ledjen boazomeahcis álohii leamašan, riegádan ja vuosttaš jagi juo orron lávuin ja godiin ja johttán ja nu viidáseappot, veallán reagain ja gerresiin ja vudjen giehtagerresiin go rávásnuvven. Bessen oahppat dalle mánnávuodas ahte meahccečuolahagat, go čullet bealkkuid, dat sorbmii bohccuid ja atnen bealkoolbmot eai galggaše gávdnot dáppe min guovllus, dat vealuhit muoraid bohccuid nala ja dat jápme, šadden mannat mángii luovvame bohcco doppe meahcis go vealuhii bohccuid nala, mon ožžon hui heajos oainnu dan meahccebruken,

¹ Se vidare kapitel 4, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

² 23124.

meahcceolmmoš, ja dainna málliin go bohten skuvlii, mon muittán mon ožžon jearaldaga: ”dat stuorimus ruoha nationaltillgångar, vatten, gruvan, skogen” mon in liikon. Diet meahccečuollan, in sáhte iežan njálmmi atnit dan sáni.

Ja go mon vázzen skuvlla ja oruimet nomádaskuvllas de mii galggaimet mannat girkui juohke basi ja gohčoduvvui söndagsskola. Mii oaččuimet diekkár koartta doppe maid galggai stämpla go lei girkus mannel. Dat gii manai juohke gearddi dat oaččuui olu násttiid [...] Lei dievvásiid assimileret risttalaš oskui, mii galggaimet dohkkehit ruoha girku ja dainna málliin eallit, dan mielde ja dan mon lean álo vuosttildan go háliidit girku dohko min guvlui duoddarii, mon lean álo bidjan vuoste, mii eat galgga girku dohko váldit, girku ii leat mihkkige doppe dahkamušas min eatnamis.

Vi kom hit och där fick vi inte prata samiska längre. Det var ett riktigt hårt förbud, inte ens den samisktalande personalen fick tala samiska. [...] Man var som instoppad i en säck och det är väldigt tydlig språkdiskriminering, att vårt språk inte dög till någonting. Och samtidigt undervisa oss på ett främmande språk, vilken galenskap. [...] Jag kom från skogen, jag hade alltid varit i renskogen, född och de första åren uppvuxen i tältkåtor och kåtor och flyttat hela tiden, legat i kälken och i ackjan och själv börjat köra med ackja när jag blev äldre.

[...] Jag fick lära mig som barn att kalhyggen, när de faller träd, det dödar renar och jag tyckte då att skogsarbetare inte borde finnas här i vår skog ... När jag då kom till skolan och fick frågan; ”de största nationaltillgångarna vatten, gruvan, skogen ...” det tyckte jag inte om. Avverkning är ett ord jag inte vill ta i min mun. [...]

Och när jag gick i nomadskolan då skulle vi gå i kyrkan varje söndag i så kallad söndagsskola. Vi fick ett sånt där kort som skulle stämplas efter kyrkan. Den som gick varje gång fick många stjärnor. En fullständig assimilering in i den kristna tron, att leva enligt den och jag har alltid varit emot när de vill sätta upp en kyrka i våra fjäll, jag motsätter mig det, det ska inte vara någon kyrka där, kyrkan har ingen plats i våra fjäll.³

Sylvia i Järpen berättar att det var först i vuxen ålder som hon förstod varför hon inte gillade söndagar. Som nomadskolebarn var söndagar förknippade med vemod.

... Var tredje söndag i alla fall som vi åkte hemifrån, och det var den värsta dagen då vi inte kunde göra någonting, det var i stort sett bara packa, gråta och vänta på taxin som kom två.⁴

³ 23024.

⁴ 23017.

Figur 2 Barn och lärare på Nomadskolan i Válgájávrr, okänt årtal

Foto: Ludvig Wästfelt/Åjtte.

Stig i Giron minns skoltiden som ett fängelse. Han beskriver att han var en fågel instängd i ett hus.

**”Dat lei mu eallin, skuvlavážžin ovčči jagi.
Dat lei dugo lottás, dat lea dálu siste lottás,
ii beasa gosage.”**

Det var mitt liv, nio år i skolan. Man var som en liten fågel, som en liten fågel instängd i ett hus, man tar sig ingenstans.⁵

Helena i Åålae är född på 1960-talet. Hon gick i sameskolan men rymde till skogs varje gång taxin kom för att köra henne dit. Hon fick bara komma hem var tredje helg och det gjorde att hon tappade kontakten med sina föräldrar.

⁵ 23083.

”Man lärde sig le fastän man var ledsen.”

Helena fick lära sig att inte vara skör och som vuxen fick hon svårt att visa känslor gentemot sina egna barn. Något som hon nu har tagit igen med barnbarnen.⁶

Anders, konstnär i Jåhkåmåhkke, är i dag i 40-års åldern. Han berättar hur utsattheten började redan på förskolan. Han blev kallad lappjäväl och fick stryk. Två killar försökte strypa honom, men personalen trodde inte på honom. Anders försökte komma undan genom att låtsas vara sjuk. Utsattheten fortsatte i grundskolan, där lärarna inte brydde sig och Anders inte ville berätta för föräldrarna vad som drabbade honom, eftersom han visste att de var oroliga för hur det skulle gå när han började i skolan. Han och hans bror bestämde sig för att inte bli offer utan att ta striden när de blev angripna. De var tvungna att alltid vara på sin vakt.

”... jag fanns inte.”

En märklig sak Anders minns var att han inte blev uppropad första dagen i skolan. Han var inte registrerad. Han beskriver det själv som att ”jag fanns inte”. Han fick inte heller några klassfoton skickade hem till sig eftersom han inte fanns med i skolsystemet.

Alla dom här nio åren jag gick i skolan i Bájil så kommenterade dom ju mina ögon nästan varje dag, lärarna, att du har så små ögon, du är så trött, är du trött, hela tiden kommenterar ögonen. Och till sist ville man ju bara be dom dra åt helvete för det var ett himla kommenterande om det där.

Men just det här att, det ska vara lag på att man är en skyddad urfolksgrupp och just att, dom är tvingade till att läsa det i skolan. Och politiker ska vara tvingade till att läsa det. Det ska vara, ska du jobba inom riksdagen eller någonting, har du inte läst samisk historia och dess värderingar, nå då får du inte sitta där. Och att, ska vi ha ett fungerande, ska man ha till exempel ett samiskt beslutande organ, då ska vi också kräva att vi har en plats i riksdagen och att vi ska få kommentera våra egna rättigheter, våra egna levnadssätt, att om det påverkas ska vi kunna sätta in en vetorätt och sätta stopp för det. Utan att det ska behöva utredas, utan att man ska behöva förklara för sig, utan det ska vara stopp på en gång. Det ska inte vara några konstigheter överhuvudtaget, utan ett nej är ett nej.⁷

⁶ 24059.

⁷ 23093A.

Stina i Likssjuo hade en musiklärare som också var same. Han ville lära barnen att jojka men ibland blev han så berörd av jojken att han började gråta. Stina minns det med värme och hur barnen försökte jojka med honom.

Men då förbjöd rektorn honom från att jojka på musiklektionerna för vi skulle lära svenska saker och det var ju många invandrarbarn där och då skulle de inte lära sig att jojka först.⁸

En anonym kvinna som snart fyller 80 år, minns en skoltid som var tuff. De samiska barnen blev utsatta för olika sorters övergrepp. Hon säger att hennes trygga barndom, att de hade det så bra hemma på loven, gjorde att hon inte brydde sig om konflikterna på skolan.

Oj, oj, oj, da lidjin tjiełgga marodörer. [...] Da gávnnujin ulmutja, muhtema ájn viessu, men da ledjin stuorep klássa ja de da iján báktin mijáv, ja de biedjin degu trádjáv ja de daggu tjátjev gurggalin ja de vuollegietjiit tsággin pennaj ja, men de muv oabbá, mán javlliv muv oabbáj, hon var gáłmmá jage nuorap, da tsággi pennav mijáv gunnáj [guoddnáj]. Gunne säger man väl, slida, mij javlajma gunne. Ja de dat manáj frökenij giehtoj, och då blev det ju slut på det där men da lidjin náv [...] mujna lij eviga stuor burssa, ja de bádjij álu, dat la ájn viessomin dat ulmusj, dat ber ráhttij muv anoráhkav ja váldij muv bursav ja váldij divna rudájt. "Mán val tsábmet jus dån mujttala" [...]. Ja divna biktasa gå gidán báhtiv hájmmaj, diedá muohtá lej gárrum ja broderim, [...] ja de siessá, X [...] da lidjin náv gárrum munji náv álov fijinna biktasijt, ja da lidjin stihkkim trádjajt, ja de... állim ávvá biktasa gå báhtiv, ieddne javlaj: "Gánná li duv biktasa?". "Mán iv diede. Da váłldin mijá biktasijt ja biedjin degu skáhppaj de". Ja de muhtem mánásj állim biktasa. Mán vuojnniv muhtijn ... mán anáv da li sámmi jáhkáv trádjå degu mán. Diedá ettan. De muv ristieddne lij bieddjis gábmaj munji. De mán vuojnáv avtav mánáv, da lej muv oabbáj jur dalloj, dat ber manáj, nuolaj val erit dalá muv oappá gábmaj. Morsan lej gárrum, dat lej náv smidá goarrot nuvtasijt, miján ledjin náv fijinna nuvtaga ja náv áłlo diedá, ja de muv oabbá dat diedij justá dat javlaj: "Jur vat... juo muv nuvtasijt de váłldám". Dat manáj direkt ja javlaj [...] da guovtes lijga degu polijša da ber ... ber váłldet erit. [...]

... Oj, oj, oj, de var riktiga marodörer. [...] Det fanns människor, en del av dem lever än i dag, men det var större klasser och så väckte de oss på natten, och satte de som en tröja och hällde vatten genom och så stack de med pennor där nere, men min syster då, jag sa till min syster, hon var tre år yngre, att de sticker in pennan i slidan på oss. Och då gick hon och berättade för fröken, och då blev det ju slut på det där, men de var så [...] jag hade en väldigt stor börs, och då kom alltid den där, den här människan lever än, hen bara ryckte av mig anoraken och tog min börs och alla pengar. "Jag bara slår om du berättar" [...]. Och alla kläder när jag kom hem på våren, du vet moster hade sytt och broderat, [...]

⁸ 24027.

och så faster, X [...] de hade sytt så mycket fina kläder åt mig, och de hade stickat tröjor, och så ... fanns det inte alls några kläder när jag kom, mamma sa: "Var är dina kläder?". "Jag vet inte. De tog våra kläder och satte dem i ett skåp". Och en del barn hade då inga kläder. Jag såg ibland ... jag tror nog att det är samma tröjor som jag. I ettan vet du. Och så hade min gudmor ordnat vita bellingskor åt mig. Då ser jag hur ett barn, det var mot min syster just den gången, det bara gick fram på en gång och tog bara av min systers skor. Morsan hade sytt, hon var så skicklig på att sy bellingskor, vi hade så fina bellingskor och så många vet du, och min syster hon visste då precis, hon sa: "Nu har de tagit mina skor igen". Hon gick direkt och sa [...] de var som två poliser de där, de bara ... de bara beslagtog [...].⁹

Catarina, som är ett fingerat namn, är född i norra Sápmi. Hon fick gå i svensk kommunal skola från 7-års ålder och fick bo på internat. Skolan var en hård och uppfostrande miljö, men som tur var hade hon sina äldre syskon där. Hon beskriver hur hon fick utstå glåpord och knuffar från de svenska eleverna.

De visste ju varifrån vi kom ifrån.

Catarina säger att hon inte har blivit bitter, utan i stället försöker se tiden på skolhemmet som något med en positiv dimension. Att den lärde henne något.¹⁰

Edit är i 70-års åldern och från södra Saepmie. Hon minns hur en professor kom och tog ett blodprov på henne utan att ha frågat föräldrarna. Det vara bara skolhemmets ledare som hade godkänt det. Edit kommer ihåg hur professorn sa att sydsamer är unika.¹¹

Men vienhtem ahte Staate abpe mov skuvletijjen bijre nännoestamme. Jih dle, det var akte dotkije, akte professore, jis reakta mājhtam dihte nomme lij X, jis mājhtam reakta ... Men dihte bööti aktem reektehsinie jih dle jeehti ahte jaarjelsaemien lea unik jih dihte soptesti ahte, dihte bööti eller manne dejnie soptsestim för jeehti ahte dah naemhtemes virreprov, test dorjeme. Dle manne mājhtam ahte manne unnetji mājhtam dam X. Så manne, gosse dihte orrijamme eller dihte orriji soptestidh eller lohkehtidh dan bijre. Dle manne dass veedtjm jih dle manne gihtjim jih dle jeehti man bāeries datne? Manne dam jeehti. Ja, dle datne aaj meatan dennie, dennie goerehtallemisnie. Ja, manne jeehtim men manne vienhtim ij gujtht tjidjtie aehjtie dam dāhkesjehteme. Jeehti, Idtjin dah eejhtegh gihtjin barre böötin jih dam darjoejin, skuvlesne. Och dihte mij skuvlehiejmen āejvie och dūhte, dihte mij dāhkesjamme ahte dihte sjeahtes dam darjodh. Men vienhtem ij gujht daelie dihte gāeredamme naemhtie dāhpeditdh vielie, ij mah.

⁹ 23166.

¹⁰ 23038.

¹¹ 23056.

Staten har hela livet bestämt över mig. Det var en professor, jag tror det var X, jag minns inte. Han kom en gång med en rapport och sa att sydsamer är unika. Han kom, jag pratade med honom för han sa att han har tagit blodprov, test tagit. Då kommer jag ihåg att jag kommer ihåg det från X. När han slutade pratade så frågade han hur gammal du var. Jag sa det, då var du med i den undersökningen. Jag sa att jag trodde att inte mina föräldrar har godkänt det. Han sa att man har inte frågat föräldrarna. De kom bara och gjorde det. Det var skolhemmets ledare som godkände det. I dag går det inte göra så.

”Staten har tagit min barndomstid.”

Nu är jag så gammal att jag tycker att staten har tagit min barndomstid. Jag kan inte om skinn eller innersta. När jag kom hem till jul så hade min mamma gjort det, allt var klart och för om jag fått gå bredvid min mor eller far för att lära så hade det varit annorlunda.

Nog kan jag ta en kurs när jag gammal men det är inte samma sak. Jag har en så stor sorg att jag inte har fått den möjlighet att gå bredvid mina föräldrar.¹²

Lars-Göran, Målåge, är numera pensionär, men minnena från skolhemmet som han tvingades bo på mellan 1949–1956 är djupt rotade. Han kom dit som sjuåring och kunde då bara prata umesamiska. Han blev misshandlad på olika sätt av personalen som ofta kom söderifrån.

Ibland blev man inskuffad i en mörk garderob som inte hade någon värme på vintern. Där fick man sitta och så låste de dörren.

Han vittnar om både slag, psykisk misshandel och sexuella övergrepp i samband med tvätt och bad. Och ”tanterna” som ofta kom söderifrån kunde också välja ut vissa pojkar som fick komma och sova med dem. Lars-Göran säger att det inte längre finns kvar så många i livet som var med om dessa hemska saker.

Och det hände att de här tanterna som stod för det där då, om de hörde något ljud inne ifrån någon, man skulle vara tyst efter ett visst klockslag, då kom de och de skulle, ja, det är du som har skrattat eller gjort någonting, då bar man in hela sängen in i hennes rum och där skulle man övernatta. En del utav de där tanterna, de tog av täcket så man hade inget täcke då utan man skulle ligga utan täcke där då och så sa de, du kan komma och ligga hos mig.

Sådana där saker. De letade sig till sådana där ställen eller så blev de handplockade, jag vet inte.¹³

¹² 23056.

¹³ 23048.

Maria, som numera är pensionär, gick på nomadskola i Dearn.

”Jag skrek och grät när mamma lämnade mig.”

Innan skolan hade jag inte ens varit skild från mamma en dag ens. Jag minns så väl när jag som sexåring skulle börja skolan. Jag och mamma gick över fjället fyra mil för att därefter ta taxi till Tärna. Jag skrek och grät när mamma lämnade mig och jag grät alltid i telefonen när hon ringde.

Renskötarbarnen gick i nomadskola, de bofasta i vanlig skola och de som bodde en bit ifrån fick bo på skolhemmet. Vi talade aldrig samiska i skolan. Jag tror inte det berodde på några statliga påbud. Jag tror det beror på att lärarna var okunniga. Först i sjunde klass fick vi börja med sameslörd.

Lärare och personal var snälla, så det var inte alls som många andra beskrivit nomadskoletiden. De hade inte så bra koll på oss. En sjuåring försvann och ingen hade kollat upp var hon var.

”En sexåring grävde de över med sand på kyrkogården och sjöng för.”

Personalen såg inget och det fanns ingen att vända sig till.

De äldre flickorna mobbade de yngre. De kunde placera ut en yngre flicka i fönsteröppningen med fötterna hängandes ut. De drog ner byxorna på en och slog en med slevar. En sexåring grävde de över med sand på kyrkogården och sjöng för. Personalen såg inget och det fanns ingen att vända sig till.

Maria berättar att de bara fick komma hem till jul, påsk och till sommaren. När hon skulle åka hem med buss visste hon aldrig var hon skulle kliva av, eftersom familjen flyttade vintertid och tog in på olika ställen. En gång klev flickorna av mitt i skogen när det var minus 30 grader, och fick vänta på en taxi som skulle hämta dem.¹⁴

Ellen i Jakobsberg, som numera är pensionär, berättar om hur tufft det var att komma till ett internat där ingen kunde tala samiska eller finska.

Muhto de šattai čakča ja oahpaheaddji manai ruoktot ja skuvla nogai. De mis lei friddja, easkka decembaris dahje juovlamánu álgu geahčen šattaimet vuolgit internáhtii. Ja de mii lahkaneimmet giliid, de áhčči doalvvui min herggiin vuosttažin gillái ja doppe válddiimet busse ja olliimet dohko internáhtii. Ja gal dat lei, die dat álge váttisvuodát munnje. Na internahtii, mon in háliidan guoddit áhčči, čužžon beare su bálddas.

¹⁴ S00823.

Mus lei oabbá mii lea veahá boarrasat, ja dat lei munnje dadjan ahte mon in oaččo su čuovvut ja inge baljuo geahččat: “Don it galgga mu čuvodit, álget gohčodit munno áldu ja miessi”. Mon in duostan suinna bal juo sárdnuot go dat lei dadjan ahte mon in oaččo čuovvut su. Na de oanehas áiggi geahčen bodii okta unna nieiddaš ja dadjá munnje boade mon vuosehan dutnje veahá, moai sáhtte mannat geahččat dáid lanjaid ja nu. Mon čuvvon su ja na dego boadán dokko ruoktot, de lea mu áhčči mannan ja mus lei nu váivi [čierru], dat lei gait váivvimus ja de dat eai máhttán sámegiela oktage ja mon máhtten guokte giela, sámegiela ja suomagiela, muhto dat eai máhttán, ii mon šat máhttán olles olbmuiiguin ságastitge ja mus nogai luohttámuš daidda. In dat mon álgán diekkáriid ipmirdit go dat eai máhttán sámástit. Eai máhte muinna ságastit ja de eahkes šadden dakkár, gos mii galggaimet bániid borstet ja basadit, dat lei nu jievjat ja galmmmas, hui lei nu jievjat, ii lean oktage fearga. Dat lei maid nu, mon jáhkán nu ahte dalle mon lean ožžon sjokke. Ja mus leamaš nu váivi ja mon in sáhtán ságastit [...]

Men så kom hösten och läraren för hem och skolan tog slut. Då var vi lediga, ända fram till i början på december när vi var tvungna att resa till internatet. Och sedan närmade vi oss byarna, far körde oss med härk till den närmsta byn och därifrån tog vi bussen till internatskolan. Och det var där svårigheterna för mig började, på internatet. Jag ville inte lämna min far utan stod vid hans sida hela tiden. Jag hade en syster som var lite äldre och hon hade tydligt sagt ifrån att jag inte fick följa med henne, knappt titta på henne: ”Du ska inte följa efter mig, de börjar kalla oss vasa och kalv”. Jag vågade knappt prata med henne eftersom hon sagt så. Så efter en liten stund så kom en liten flicka fram till mig och sa att hon kunde visa mig runt lite: ”vi kan gå och titta på rummen och så”, jag följde med henne och när jag kom tillbaka så hade min far åkt [gråter] och det var det värsta, och de kunde inte samiska eller finska och jag kunde två språk, samiska och finska men de kunde inte så jag kunde inte längre prata med vuxna och då försvann mitt förtroende för dem. Jag kunde inte förstå dem eller det som händer eftersom de inte talade samiska. De kunde inte prata med mig och sen på kvällen när vi skulle borsta tänderna och tvätta oss, det var så vitt och kallt, huuja det var så vitt, inte en endaste färg. Det var också så, jag tror att jag fick en chock, och jag har haft det så hemskt och jag kunde inte prata med någon [...]

Ellen vet inte om hon kommer kunna förlåta staten för det som den har gjort.

Mon lean dakkár olmmoš, mon láven ándagassii addit. Mis lea maid diet vuohta ahte galgá ándagassii addit, ahte beassá eret. Muhto mon in diede nagodan go die [...] Ahte got dat galget de, ja mu mánát ja mu mánáidmánát, ahte dat ožžot buori, ahte daidda manná buorebut go mus lea leamaš. Muhto dál dat gal lea ollu buorranan, ii dál leat šat nu ja giella, mu mánáidmánát ságastit nuortasámegiela ja oarjánsámegiela. Ahte mii oažžut dahkat die ja ahte dat dasa juolludit rudaid, diekkáriidda ja ahte dat buoridit iežaset. Nu dat meinnii ahte dat buoridit, jos dat de nu dahket ahte dat eai bija dai báhpáriid beare dohko hildui ja eaige dađi eanet, ahte dat geahččalit goit min veahkehit.

Jag är en sån människa som brukar förlåta. Vi har också det sättet att man ska förlåta för att få lämna. Men jag vet inte om jag klarar av det gällande detta [...] att hur ska de göra då, att mina barn och barnbarn får det bra, att det går bättre för dem än hur det varit för mig. Men det är ju mycket som har förbättrats, det är ju inte som förr och för språket, mina barnbarn talar både nord- och sydsamiska. Att vi får göra det och att man beviljar pengar till det här, att de gör saker bättre, så menade hon, att man förbättrar, att man inte bara lägger de här papperna på hyllan och sedan inte gör något mer utan att man iallafall försöker hjälpa oss.¹⁵

Suzanna är i 50-års åldern och vill berätta sin gammelmormors, måttaráhkkos, historia.

Man fick ju bara prata svenska liksom och barnen bestraffades med att den där läraren gick runt med linjal som han slog dem med på fingrarna och när den gick sänder tejpade han ihop den och använde den igen.

Måttaráhkkko blev inkallad till den nybyggda arbetsstugan i Nattavaara 1911. Hon togs från sina föräldrar och sitt hem. I arbetsstugan bodde hon fram till 1917. En del av barnen fick komma hem på loven, men på grund av de långa avstånden var det inte möjligt för alla.

Hon skiljdes inte bara från familjen utan i hög grad från sin historia och kultur och arv och kanske delvis språk också ... den förlusten har fått konsekvenser för flera generationer och fortfarande för min generation.

Och skollärare och ... massa personer, och det ju också vad ska man säga, hela Sverige bidrog ju i början till finansiering av de här arbetsstugorna.

Suzanna anser att försvenskningsprocessen var brutal i ett område som var flerspråkigt, och att skilja barnen från sina föräldrar var ett tydligt och medvetet grepp i den processen.¹⁶

Ingela, som egentligen heter något annat, är i 75-års åldern, berättar om nomadskolan och om de hemska straff som utdelades mot barnen där.

”Sen var det fiskbullar och det hade jag aldrig ätit, jag fick äta upp och jag spydde i tallriken. Då tog föreståndaren mig i nacken, det var bara att äta upp allt, spyor och allt.”¹⁷

¹⁵ 23065.

¹⁶ 23005.

¹⁷ 23015.

Ellen i Jiellevárre är över 80 år och har hemska minnen från nomadskolan. Barnen fick bland annat stå nakna i kö och vänta på att få tvätta av sig med vatten i baljor. Ellen berättar att toaletterna stängde klockan sju på kvällen och att de därefter tvingades kissa och bajsas i hinkar som de själva fick tömma under överseende av en vakt.

Jag tror vi var 82 barn där borta. På den tiden var det mycket [...] ¹⁸

En kvinnlig informant i 80-års åldern berättar om nomadskolan och hur hon blev ”räddad” av att få gå över till en vanlig svensk skola.

När jag började skolan var jag fullständigt samiskspråkig. I nomadskolan där jag började blev vi bannade om vi talade samiska. Där tryckte personalen ner en på det viset. Där upplevde jag rasism från personalen med undantag för ett par stycken. De var inte alls lämpliga att jobba på det stället, det förstår jag nu som vuxen. Dom förhånade oss exempelvis för att vi hade renpälsskor. Dom sa att vi luktade illa och ifrågasatte varför vi hade de här skorna. Det var en nedlåtenskap som i dag inte skulle accepteras någonsans. Jag blev försiktig som barn. På längre sikt påverkade ens självbild”, olika för olika individer förstås.

Vi kunde inte gå ut på samhället för då fanns det risk att vi blev påhoppade av andra. Där var det här tydligt. Nu var ju det här på 50-talet. Dom tog blodprover på oss stup i ett [...] Metodiken var under all kritik. Vi fick ingen återkoppling på varför blodproverna togs. Nomadskolan var ju en samisk institution. Den var inte ämnad för att vi skulle få växa i vår kultur eller som individer. Det var i stället mycket krav och bannor.

För min del fick detta som effekt att jag efter det första året på nomadskolan vägrade att gå dit igen. Jag sa nix till mina föräldrar och jag slapp. Kanske hade det att göra med att min morfar satt i skolstyrelsen att det gick vägen. Då kom jag till en vanlig svensk skola och det var jätteskönt. Där var jag en av de andra. Det var kanske räddningen för mig att jag inte behövde gå tillbaka till nomadskolan. Men lärarna var det inget fel på i nomadskolan. Dom var jättesnälla men personalen på elevhemmet var inte bra. Dom gjorde klart för oss att vi var lägre stående varelser. Var det de ville, så lyckades de med det.

Sedan har jag mött nedlåtande attityder hela livet eftersom jag har använt mitt samiska namn. Då har man hela tiden fått kommentarer. Men jag har haft starka föräldrar som har varit starka individer som hjälpt mig fram. ¹⁹

¹⁸ 23021.

¹⁹ 23113.

Kunskapsbristen om samer

Exotifierad, missförstådd, hatad och ifrågasatt. Kunskapsbristen bland majoritetsbefolkningen tar sig olika uttryck. Samer som är lärare eller elever känner ofta ett ansvar att agera talespersoner för det samiska. Det är ett ansvar som tär på den enskilde. Ett annat problem som också uppmärksammas i intervjuerna är att samer själva saknar kunskap om sin egen historia, sina rättigheter och sin kultur. Det leder till en osäkerhet i identiteten som går vidare från generation till generation. I intervjuerna kan vi läsa om verbala trakasserier i offentliga miljöer, som den lokala mataffären, i fikarummet, på skolan eller i sociala medier. Många vittnar om att de alltid är beredda och tvingas hålla garden uppe. Att umgås och vistas i svenska miljöer tar på krafterna enligt flertalet berättare.

Nils-Olof Parfa är psykolog och verksam inom det samiska samhället. I en intervju som expert på ämnet säger han:

Vi vänjer oss, vi är duktiga på det. Det blir vardag men det är en konstant stress som påverkar kroppen både psykiskt och fysiskt. Det bryter ned när man aldrig kan slappna av. Kroppen sparkar i gång allt. Om man tar ett exempel ett barn som bli mobbat. Man gör allt man kan för att slippa obehaget, man anpassar sig men det blir en ohållbar situation.¹

Det nätbaserade hatet kan komma som en negativ överraskning, när grannen eller ens arbetskollega oväntat kommenterar hatiskt i sociala medier. Hatkommentarer är också vanligt förekommande i samband med inlägg eller artiklar som rör samers rättigheter.

Det finns en utbredd okunskap om den samiska kulturen och historien inom majoritetssamhället, som beror på strukturell marginalisering av det samiska. Okunskap och oförståelse är ofta en grogrund för fördomar som i förlängningen kan leda till rasism, hot och hat.²

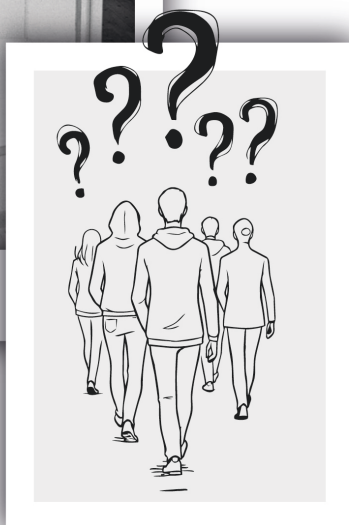
¹ Intervju med Nils-Olof Parfa, psykolog, <https://sanningskommissionensamer.se/att-alltid-halla-garden-hogt-innebar-konstant-stress>.

² Se vidare kapitel 5, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

Foto: Anders Friberg, Nordiska museet (beskuren).

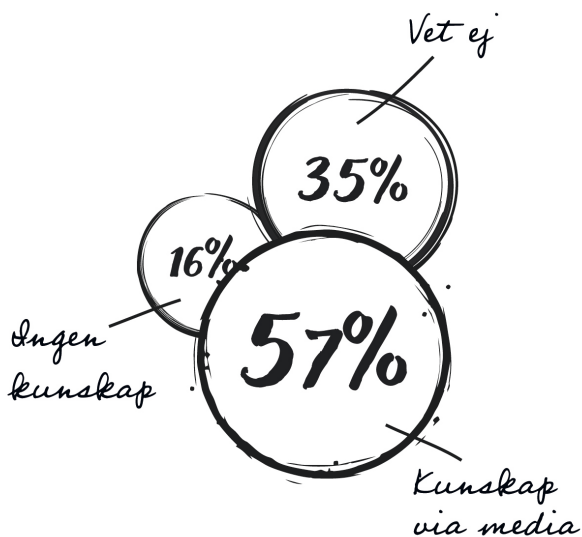
Utställningen Samer, docka föreställande
lassokastande same i monter., 1981

"Okunskap ger konsekven-
ser och göder fördoman
och rasism."

Illustration: Emmelie Stuge/Back design.

Under 2024 gav Sanningskommissionen i uppgift åt Novus att göra en undersökning om hur kunskapen om samer ser ut i Sverige. Enligt den besitter svenskarna en viss kunskap om samer. Nära hälften (46 procent) svarar att det i Sveriges grundlag framgår att det samiska folket är erkänt som urfolk. De flesta tror att samerna har rätt till inflytande i myndighetsfrågor som berör dem (55 procent) och rätt att tala samiska språk i kontakt med vissa kommuner och domstolar (54 procent).

Men det saknas en djupare kunskap. 36 procent har låg kunskap om samer, 16 procent uppger att de inte har någon kunskap alls om Sápmi, samer, samisk kultur, historia eller det samiska samhället. De flesta svarar att de har fått sina kunskaper om Sápmi/samer via tv radio och tidningar (57 procent) följt av skolan (38 procent) och kultur (28 procent).

De yngre (18–34 år) vet mer om samer än genomsnittet, även om även deras kunskap är bristfällig. Novus-undersökningen visar att det kan bero på undervisningen som sker i skolan samt tack vare filmer och böcker om samer. Anställda i offentlig sektor och eller högutbildade har högre kunskap än övriga.³

Petrus är uppvuxen i Stockholm med samiska föräldrar. Han kan både nord- och sydsamiska. Sydsamiskan är hans modersmål. Petrus har ofta upplevt att han blivit exotifierad i Stockholm.

”Alltså mitt största problem med att vara same i Stockholm är ju att man blir irriterad på hur okunniga folk är. Det är vissa som inte ens har hört talas om det samiska folket, vilket gör mig lite besviken.”

Alltså när folk får reda på jag är same så blir de så här ”Wow vad coolt!” och liksom, de blir chockade över att man kan gå och ta det liksom som hemspråk och liksom ja. Och det känns lite skumt, för att för mig är det så självklart att samer finns och att de finns överallt. Och så ja, man har blivit kallad lapp någon gång liksom, för att någon ska försöka reta upp en lite eller så.

³ Artikel om Novus-undersökningen på hemsidan www.sanningskommissionensamer.se, ”Djupare kunskap om urfolket samerna saknas”, Se bilaga 5 på slutet.

Figur 1 **Petrus Fjellheim**

Foto: Malin A. Junkka.

Men han har alltid varit stark i sin identitet, mycket tack vare föräldrarna.

Mina föräldrar har varit väldigt bra på att göra så att man inte känner att man behöver ifrågasätta sin egen identitet, som många andra gör. Jag har aldrig känt ett behov för att tycka att jag själv är konstig för att jag är same och så.

Men okunskapen är ett stort problem enligt Petrus.

Nej men alltså jag är bara trött på att höra "Va, är du sam?" inte ens ett "e" i slutet liksom. Jag är trött på att höra sådana där dumma frågor för att de inte heller vet bättre, alltså att det, att man begränsar undervisningen så mycket att man inte ens kan uttala "same" rätt. Då tycker jag att det är ett litet problem där.

"Jag tycker att vi får för lite cred för att vi har stannat kvar och hållit oss vid liv."

Han drömmer om att skolan skulle undervisa mer om samer.

... att det ska förtydligas att vi existerar och att det ska vara något som man kan, jag vet inte, jag tycker att vi får för lite cred för att vi har stannat kvar och hållit oss vid liv.⁴

Alicia, som heter något annat egentligen, går på gymnasiet i södra Saepmie. Hon tror inte det är illa menat att majoriteten frågar så mycket om hur det är att vara same.

Jag tror förklara är det man får göra men det är klart att det kan vara lite uttröttande ibland.

Hon säger att hon får ofta höra att hon är politiskt engagerad och bra på att tala för sin sak.

Det är ju för att jag måste. Jag måste kämpa för att min familjs kulturarv ska finnas kvar.⁵

Markus är i 20-års åldern med renskötande föräldrar. Han kan prata både syd- och umesamiska och växlar mellan språken. Han tycker att kunskapsläget är bedrövligt och anser att det borde göras en tv-serie om hur ett samiskt år kan se ut.

Det är alldeles för lite kunskap både i skolan och...så de som är unga får knappt veta. Man hör ju vissa från Stockholm när man träffar dom och dom frågar vad man jobbar med. "Jo, jag är renskötare". "Va, vad coolt! Finns det ens?". De ser oss alldeles för lite.

En sak som jag tror skulle vara nyttigt för hela svenska folket är ju att göra en SVT-serie om ett helt samiskt år: om vad vi gör och varför vi gör det. Så folk får se svart på vitt.⁶

Tomas i Giron möter okunskapen på olika sätt, både i jobbet och privat.

"Det återspeglas inte riktigt i själva staden heller, att det här är ett gammalt kalvningsland. Folk vet inte att det här är gamla kalvningsland, folk vet inte att det här är gamla betesområden ..."⁷

⁴ 24084.

⁵ 24004.

⁶ 24028.

⁷ 23004.

En kvinna i 40-års åldern, som bor i södra Norrlands kustland, är lärare och får många gånger agera talesperson för det samiska. Hon är upp-
vuxen utanför det samiska kärnområdet med föräldrar som inte arbetat
inom renskötseln.

”Men kunskapsluckorna är ju enorma.”

Jag tänker att lärare som undervisar om historia och samhällskunskap, alltså de samhällsvetenskapliga ämnena, det finns ju ingenting att hämta vilket gör att det blir oerhört, oerhört avhängigt på de läromedel som man har. Bara innan jul så har jag sett det, alltså det värsta exemplet jag någonsin har sett, medtaget när jag själv gick i skolan på åttio- och nittio-talet, i en helt ny samhällskunskapsbok där ... fanns sammantaget ett sådant här långt stycke om samer med rubriken typ, jag minns inte ordagrant men konflikter om mineraler i fjällen, och det var allt.⁸

En annan anonym kvinna i 40-års åldern från södra Saepmie, känner sig så matt och så less.

”Det är både ärvd skam och som sagt den här skammen över att inte kunna.”

... och nu, jag har bara gett upp och då kom den här skammen som förälder, att man inte för språket vidare och att man ger upp. Men jag är så här – jag har inget mer, jag orkar inte bråka med kommunerna.

Och nu börjar han förskoleklass och ja, jag vet inte, det är så mycket. Det är så fantastiskt med språket på något vis och jag vet inte, för jag har mest vuxit upp med skam runt omkring språket, i princip bara skam (...) jag tror att det är ärvd skam också från de tidigare än mig.

Både för att man inte kan men sedan också att man inte ska prata samiska. Alltså det här har jag bara fått berättat för mig men jag vet ju att åjjå pratade med mig men då att áhkká kanske inte tyckte att det var så bra. Det var väl inte så att hon stoppade det helt men hon var väl inte helt så. Och sedan var det satt i, ja, det kan man bara, ett helt språk är ju borta i alla fall från de här områdena så det känns ju som att någonting har hänt. Det är inte så att man frivilligt allihop har slutat prata sitt språk tänker jag, utan jag behöver inte spekulera i allt så men där tänkte jag att det är både ärvd skam och som sagt den här skammen över att inte kunna. [...] Samtidigt tycker jag det är så fint nu när jag kan börja förstå lite grann i alla fall. Det känns på något vis som att hitta hem.

Det känns som att ja, jag vet inte, det känns som att det är så det ska vara. Alltså vi ska ju ha ett språk. Och jag kan inte begripa att det fortfarande ska vara så himla svårt, alltså att det inte ska gå att få till i de här kommunerna som är här. Och jag är så fruktansvärt besviken på svenska

⁸ 23122.

samhället, alltså på kommunerna, på staten, att det inte tas ett krafttag. Nej, okej, det går inte att få tag i språkstödare, nej, men det finns ju en anledning, språken är nästan borta. Alltså det måste göras ett krafttag, det måste till någonting, det måste utbildas lärare, det måste göras på ett samiskt vis så vi får igenom det. Det går inte att titta på de svenska systemen och tänka att nu är det så här det ska gå till utan vi måste, språket måste tas tillbaka och det måste ges resurser till det och det måste kunna göras också utanför de institutioner som finns känner jag. Alltså det funkar ju uppenbarligen inte, de har ju försökt sedan jag var liten. Jag fick ju hela tiden faktiskt höra att vi var för få då jag var liten [...] Och det känns inte som att det finns någon vilja från Sverige. Jag tänker så här, det är orättvist om ditt barn får läsa ett språk i förskolan, det är hela tiden så här att det är orättvist mot de andra barnen ifall man satsar mer på de samiska barnen, att det hela tiden blir någon sådan här rättvisegrej där vår möjlighet till vårt språk, vår kultur, räknas som något slags, som att vi får extra godis. Alltså som att det är nu har du fått fem godisar mer än den där.⁹

Irma, som inte vill uppge sitt riktiga namn, i södra Saepmie, saknar att hon aldrig fick lära sig sin egen historia i skolan.

Jag fick aldrig undervisning om samer, om vår historia eller samiska rättigheter fast jag gick på sameskola, inte vad jag kommer ihåg. Nej och det är ju också en sådan där sak. Vi tar ju väldigt stort ansvar i våra familjer, vi undervisar ju våra egna barn. Men det blir ju också att dom blir trygga i, att dom vet vår historia. Men majoritetssamhället vet ju inte och det blir ju jättekonstigt också. Jag tycker det där är jätteviktigt att alla får den kunskapen.

”Okunskap ger konsekvenser och göder fördomar och rasism.”

Jag vet en sameby som sedan många år tillbaka bjudit in alla elever som går i sjundeklass, alla sjuor. Man förbereder alla sjuor på att de ska få komma och besöka oss i samebyn på hösten. Att dom får vara med och känna och se. Folk vet ju inte var maten kommer ifrån. Man har kommit så långt från naturen. Så bara att få vara med på att man tar reda på ett djur och slöjdmaterial och hur man förbereder maten. Det finns många bra aspekter på det där tycker jag.

Det är olika tror jag. Det finns eldsjälar. Då mina barn gick i skola och det är inte många år sedan, då var det inte så mycket. På gymnasiet fick dom en och en halv timme då de såg filmen Sameblod. Och jag tänker vad gör det med våra samiska barn; att man aldrig blir speglad? Jag ska inte vara pessimistisk men jag tror fortfarande inte att det generellt är mycket undervisning om samer i skolan.¹⁰

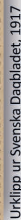
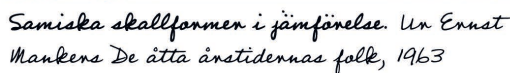
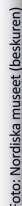
⁹ 23138.

¹⁰ 23033.

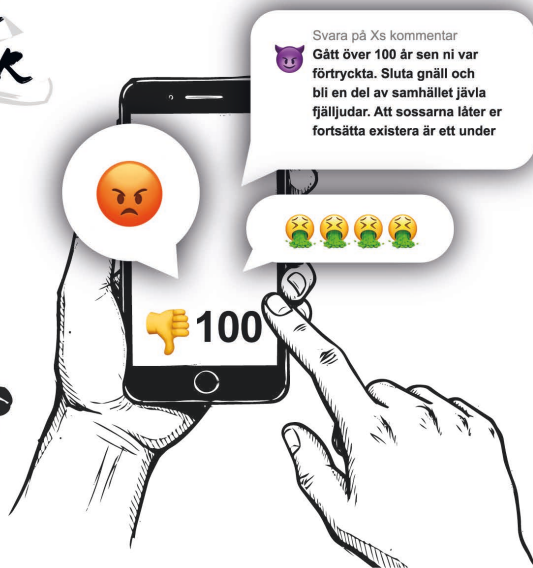
Rasism och diskriminering

Under lång tid har samer tvingats leva med rasism och diskriminering från majoritetssamhället. Än i dag är utsattheten stor och utbredd. Förklaringen bakom är komplex men bygger till stora delar på den ojämlika relationen mellan svenska staten och Sápmi, både historiskt och i dag. En historisk institution som de flesta känner till är Statens institut för rasbiologi, som inrättades 1922 i Uppsala efter ett riksdagsbeslut året innan. En av de främsta pådrivarna bakom institutets etablering var professor Herman Lundborg, som också blev institutets första chef. Lundborgs primära studieobjekt var egentligen inte samerna, utan det var Lapplandsområdet som intresserade honom. Lundborg ansåg nämligen att så kallad "rasblandning" var skadligt, och i Lappland var giftermål mellan samer, finnar och svenskar vanligt förekommande.¹ Det intresset resulterade i kränkande undersökningar av samer, tornedalingar och finnar. Fotografier av dem hamnade i arkiven på det rasbiologiska institutet. Vad gör det med ett folk att utsättas för denna behandling? Hur bär de med sig skammen och känslan av att betraktas som en lägre stående "ras"? Hur hanterar de tystnaden i en familj kring detta? Många vittnen har tagit upp erfarenheter som rör dessa händelser och beskriver en historisk företeelse som många generationer har fått lida av.

¹ Se vidare kapitel 4, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

A black and white line drawing of a cow lying on its side, appearing dead. A large, irregular red shape, representing a wound or blood, is visible on the cow's side. The cow's legs are splayed out, and its head is down. The background is plain white.

”I ett omklädningsrum fick vi klä av oss till trosor och kallades in en och en.”

Jag tittade på TV för några år sedan, programmet handlade om skallmätning på samer. Hade fått brev från Ume universitet om samisk hälsa som gick ut på att besvara enkät med frågor. Jag svarade inte.

Såg instrumentet i tvprogrammet och det blev konstigt, jag kände igen det. Jag plockade i minnet. Det var när jag gick i ettan eller i tvåan och klassen blev kallad till läkarundersökning som skulle ske på en annan skola, vi gick på skolan som låg en bit bort. Läraren följde inte med utan klassen gick själv bort dit. Kommer ihåg att det luktade klor i lokalerna på bottenvåningen. I ett omklädningsrum fick vi klä av oss till trosor och kallades in en och en till undersökningsrummet.

Här har vi en söt liten lappflicka”, sa systemen som inte var gammal eller ung. [...] Jag var ju kort i växten.

Jaha då ska vi göra en undersökning, svarade läkaren.

Han var stor, lång med stora händer. Gammal i mina ögon, jag vet inte. Han pratade inte som jag eller vi i stan. Håret var ljust eller grått.

Jag var blyg. Läkaren plockade i sin svarta väska och tog fram ett runt metallföremål. Satte föremålet på mitt huvud, nämnde centimeter och skrev. Tog fram ett passarelikt föremål och mätte fingrarna, käke, näsa och tårna där han mätte avstånd mellan lederna. Pannan mätte han också. Tittade mig i ögonen och skrev något.

”Du har många färger i ögonen. Brunt, grönt och blått” vände sig till systemen och fortsatte.

”Det var underligt att hon har så många färger.”

När han var klar sa han till sköterskan; ”Det var en söt liten lappunge”.

Jag gick tillbaka till omklädningsrummet.

”Varför var du inne så länge” frågade klasskompisarna.

”Jag vet inte” svarade jag.

Dagen efter frågade kompisarna läraren varför jag varit inne så länge i undersökningsrummet. Då frågade jag vad han gjorde på dem, mätte han inte er på samma sätt över huvudet, armarna och tårna?”

”Nej” svarade de. ”Bara längd och vägde oss, tittade på ögonen och öronen”.

Läraren som hette X sa inget vad jag kommer ihåg. Hon var säkert inte från stan.

Hur visste sköterskan att jag var same eller ”lappjanta”?

Jag har funderat i vuxenålder om det framkommer i journalerna eller på vilket sätt jag var upptagen?

Vi bodde då inne i stans centrum och hemkommen berättade jag för mamma om händelsen.

”Du svamlar” sa mamma. Hon trodde inte det var sant.²

Nils-Olof Parfa, som är psykolog, konstaterar att:

[...] konsekvenserna av vad våra mor- och farföräldrar fick uppleva påverkar oss förstås. Det var stora krafter som försökte utplåna oss. Hade inte det skett hade fler haft språket kvar och vår kultur hade varit levande. Det hade inte funnits lika många samer som i dag letar efter sina förfäders marker och land.³

I dag ter sig rasismen annorlunda. Det kan handla om glåpord på en buss, prat om att renar är dumma djur under fikarasten eller hat i sociala medier. Hatbrott är också vanligt förekommande och existerar i många miljöer. Enligt en undersökning gjord av Brottsförebyggande rådet 2024 framgår det i både intervjuer och av polisanmälningar att hat mot samer förekommer i olika typer av miljöer och sammanhang. Det finns i skolan, på arbetsplatsen, i hemmiljön, på offentliga platser och inte minst på internet. Verbala påhopp sker ansikte mot ansikte, via telefon och sociala medier. Unga samer vittnar om meddelanden på Snapchat eller Jodel. Grovheten varierar från kränkande beskrivningar av samer till grövre rasistiska tillmälen, hot och våldsbrott. Vem som helst med en samisk identitet kan utsättas. Men risken att utsättas är större för dem som bär tydliga samiska attribut som kläder eller namn som är kan identifieras som samiska. I intervjuerna lyfts det fram att renskötarfamiljer är särskilt utsatta för hatbrott, exempelvis genom att deras renar utsätts för djurplågeri. Rennäringen utsätts för olika former av brottslighet. Många brott

² S00123.

³ Intervju med Nils-Olof Parfa, psykolog, <https://sanningskommissionensamer.se/att-alltid-halla-garden-hogt-innebar-konstant-stress/> (se bilaga på slutet).

involverar renar. Det kan handla om en smitningsolycka vid en ren-påkörning och om hundar som jagat eller attackerat renar. Det kan röra sig om att renar medvetet körs över med skotrar eller skjuts. Brottpsplatsen är ofta skogen eller en annan avlägsen plats. Det saknas generellt information om gärningspersoner eller vittnen, därför är det svårt att slå fast hatbrottsmotiv. Personer inom rennäringen utsätts också för hot och olika former av skadegörelse. Det kan röra sig om vandalisering av foderautomater för renar samt förstörda fordon eller stängsel till rengården.⁴

Rasismen eller diskrimineringen kan också finnas inom det samiska samhället. Du upplever att du inte är "godkänd" som "riktig" same. Du får inte bära din kolt eller tas inte på allvar eftersom du inte kan samiska. Känslan blir att du utesluts och tas ifrån din identitet.

En anonym kvinna, som snart är 80 år, minns sin pappas berättelse om att bli utsatt för skallmätning på 1920-talet.

"De ber mijá guolajt ja gájkka gähttin ja bierikládde tjuottjoj danna ber ja mij oattjojma rihtsot tjuodtjot."

"Så granskade de våra testiklar och allt och idiotsvensken bara stod där och vi fick stå nakna."

Ja de dat giehttoj gå lij boahám dale da miehttijin ájvijt ja hähttuin rihtsot tjuodtjot. De akti gå áhtte lij vuoras de [...]. Mån galgav viehkedit suv att oadtju duschit dáppe, de mån javlav: "Járggála ber hárdov munji, mån basáv hárdov dujsta". De dat javllá: Fuono gå dat dälén gå mån lidjiv mánná dáppe Vájkijávren. De ber mijá guolajt ja gájkka gähttin ja bierikládde tjuottjoj danna ber ja mij oattjojma rihtsot tjuodtjot". Ja dat lej dal, du får ju tänka, dánna dal ij la mige rihtsot, men dalloj lij degu ... e da sihtám rihtsudit. Ja de javlaj: "De ber mijáv... miehttijin ájvijt". [...] Ja lej ájn duot fotográfa [...] akta känd fotograf dánna, Jáhkmaáhken [...] Mån iv mujte jur namáv [...] ja de Härrá viehkedi aj, gudi galggin miehttit ájvijt ja [...].

Och så berättade han om när de hade kommit de där som mätte skallarna och de var tvungna att stå nakna. Så en gång när pappa var gammal [...]. Jag skulle hjälpa honom att duscha där borta, då säger jag: "Vänd bara ryggen mot mig, så tvättar jag ryggen på dig". Då säger han: "Fy fan för den där tiden när jag var barn där i X. Så granskade de våra testiklar och allt och idiotsvensken bara stod där och vi fick stå nakna. Och så var det, du får ju tänka, nu för tiden är det väl ingenting att vara naken, men på den tiden var det som ... inte ville de klä

⁴ Brottsförebyggande rådet. *Hatbrott mot samer*. Rapport 2024:5. <https://bra.se/rapporter/arkiv/2024-04-29-hatbrott-mot-samer>.

av sig. Och så sa han: "Och så bara mätte de ... skallarna på oss". [...] Och det var dessutom den där fotografen [...] en känd fotograf här, i Jåhkåmåhkke [...] Jag minns inte namnet just nu [...] och så hjälpte prästen till också, de som skulle mäta skallarna och [...] ⁵

Astrid, som är ett fingerat namn, är i 60-års åldern. Hon berättar att hon har blivit mobbad både som barn och vuxen på grund av sitt samisk klingande efternamn.

Ja, det är inte så länge sedan jag fick höra att jag är en fet, ful, lat lappdjävel och jag tycker att det är de orden som har följt mig hela min uppväxt här i X.

Hon åkte i väg och studerade söderut men blev inte accepterad och återvände hem. Senare blev hon och hennes familj uteslutna ur samebyn. Det beskrivs som ett svårt besked.

Men rennäringslagen som samerna lyder under, den är ju gjord för att det ska bli inbördeskrig i princip, att vi ska ha samebyar som ja ... som ska bestämma själv men till syvende och till sist lägger sig länsstyrelsen i styrningen. ⁶

Birgitta i Själevad vill att alla samer ska anses vara lika mycket värda.

Ingen same är värd mer än en annan, Alla är lika mycket värda oavsett om du har renar eller inte, eller om du kan språket eller inte ... Samer i Sverige ska hålla ihop ... Vi måste jobba för att urfolket i Sverige ska hålla ihop. ⁷

Lars-Anders, som är ett fingerat namn, är uppvuxen i södra Saepmie.

I min uppväxt funderade jag inte så mycket på koloniala perspektiv, utan det kom ju mer när jag började intressera mig för min bakgrund och började förstå att hela min tillvaro egentligen är präglad av ett system som fanns för länge sedan. [...] Hade inte det systemet varit så starkt då så kanske min far hade växt upp på ett annat sätt med språket med sig och med ännu mer koppling till markerna och den gamla släkten.

Vi spenderade ju mycket tid på helgerna i de områdena där han och tidigare släkt kommer ifrån. Även om vi inte pratade så mycket och skyltade så mycket med den samiska härkomsten här inne i stan – det var nog ingen taktik utan livet bara rullade på.

⁵ 23166.

⁶ 24008.

⁷ Från Sanningskommissionens vittnesfilm med Birgitta Ricklund som finns på samer.se.

”Men när vi kom ut i markerna de gamla områdena så vände hela min fars personlighet.”

Helt plötsligt kom bara allt det här som han hade med sig från det han var barn, alla berättelser alla kunskaper om var de bästa fiskevattnen fanns och så. Det har ju jag verkligen fått till mej så jag brukar säga att jag känner de här områdena kan jag som min egen bakficka. Det som är frustrerande i det är att man inte har någon rätt att nyttja resurserna i markerna när man inte tillhör samebyn.⁸

En kvinna, som inte vill framträda med sitt riktiga namn, är född och uppvuxen i Eajra sameby. En plats som utsatts för stora exploateringar där rennäringen ofta ställts mot utveckling och arbetstillfällen. Den öppna rasismen har bland annat syns genom tjuvskjutningar av renar.

Och när det tjuvskjutits har det varit väldigt lågt intresse från den lokala polisen, de har inte gjort ordentliga utredningar och det läggs ner och sådana saker.

Hon tror att mycket av det här bottnar i okunskap.

... och att man är omedveten om historien som samerna har utsatts för ... man måste få till kunskapshöjande kurser till befolkningen.⁹

Anette, som egentligen heter något annat, kommer från ett renskötande hem och jobbar som barnmorska. Hon beskriver hur rasismen kan te sig på arbetsplatsen.

”Världens dummaste och fulaste djur det är ju renen.”

Även som vuxen får hon möta rasismen i fikarummet på jobbet. Världens dummaste och fulaste djur det är ju renen. Varför ska de stå mitt i vägen alltid? Fast de vet att jag sitter där och ... jag har ju sagt att jag är renskötare.¹⁰

En kvinna i 55-års åldern beskriver hur hon känner sig utstött och mobbad av andra samer för att hon inte vuxit upp inom renskötseln och själv inte har renar.

⁸ 23134.

⁹ 24086.

¹⁰ 23103.

Ja, men vet du hur många gånger som folk stoppat mig på marknaden när dom är lagom lulliga och full och så börjar dom prata på samiska och så säger jag att jag inte kan samiska, då säger de vara varför har du kolt på dig då?

I fjol fick så vart jag utskälld av en renskötande tjej, att jag inte fick ha kolt för att jag inte vuxit upp i renskötseln.

Kvinnan har även blivit mobbad på jobbet och det har drabbat henne hela livet. Även hennes nu vuxna barn har varit utsatta i skolan.¹¹

Anja, uppvuxen i Mittådalen, noterar hur rasismen växte fram bland majoritetsbefolkningen under Härjedalsmålet.

I Lillhärdal finns det människor som åker omkring och försöker skaffa namnunderskrifter för att få bort oss i samebyn från markerna. Jag har funderat på att anmäla dem för hets mot folkgrupp så får väl polisen utreda det.¹²

Fredrik, som är ett påhittat namn, är i 50-års åldern och har erfarenhet av att både jobba i gruvan och att vara renskötare. Han beskriver det som en utsatt situation.

”Det är egentligen, för att använda ett egentligen förlegat ord så skulle jag säga att gruvismentalitet, det är en del utav den storsvenska rätten att i någon form utav egensyfte ha en större rätt eller att man har en rätt till någonting bara för att ...”

Fredrik förklarar vidare.

Alltså man jobbar i gruvan, man är så jävla hård, man jobbar under jorden och spränger berg och krossar berg och alltihopa. Nu är det helg, nu ska man dricka brännvin och då ska man minsann få fara ut och köra skoter vars man vill och man ska få stövla fram verkligen med de stora, tunga järnskorna vars man vill och ni ska flytta på er för nu är det helg och jag har jobbat så jävla hårt så jag har minsann rätt till, det är min rätt att fara här. Och du kan ta dina jävla renar och flytta dem för den här myren, den ska jag vara på. Du kan fara tillbaka hit sedan på söndag kväll när jag far tillbaka och jobbat hårt igen. Det blir lite det, att man har något slags rätt och man lutar den lite grann på samhällets, man identifierar sig lite grann. Jag menar, malmproduktion är viktigt för Sverige, absolut, det kan jag inte säga emot, det är viktigt för mina stolsben att det finns järn för annars hade jag fått sitta på golvet. Men att identifiera

¹¹ 23018.

¹² 23036.

sig själv med produkten på något sätt, att en Malmbergare eller en Gällivare-bo som eventuellt besitter den här gruvismentaliteten, man har något slags rätt att jag är malmen som framställs och därför så har jag också rätt till mina fritidsaktiviteter, till mitt runtikring. Jag får bre ut mig, inte bara i gruvans syfte utan även mig privat så får jag bete mig lite hur jag vill för jag är ryggraden i den svenska stålindustrin, därför så ... Men det jag upplevde där sittandes som både renskötare, renägare, same och egenföretagande elektriker är att man blir ranglåg på väldigt många sätt. Det kan i och för sig vara, det finns en sak som är bra med att vara ranglåg och det är att man blir aldrig lat. Man får se till att leverera för du kan aldrig känna dig säker, du kan aldrig känna att här kan jag sitta till den dagen man dör. Men det är väldigt, väldigt många gånger i väldigt olika fikarum eller i väldigt olika situationer ute i arbetslag inne på gruvområdet där man bara är tyst. Man sitter tyst och lyssnar och tittar egentligen bara bort.¹³

Martina i Eajra jobbar bland annat som renskötare. Hon anser att rasismen har ökat, blivit hårdare och tagit sig andra uttryck exempelvis via sociala medier.

Ja, hoten har liksom, de har ändrat stil. Om det var senast i går så var det inlägg på Facebook om att samerna kommer ta och förbjuda allt fiske, all vandring, allt friluftsliv, all turism, allt kommer samerna att förbjuda ... vi måste stoppa samerna ... Då ser man också vilka som gillar kommentarer, vilka som stödjer inlägget, det kan vara grannen eller kompisen.

Hon säger också att samer kan bli påhoppade på Ica eller när de står och tankar bilen.

Det är jobbigt men det är ju vår vardag, tyvärr. Ja, men det är klart att jag måste fortsätta kämpa, de innan mig har ju gjort det. Jag kan ju inte ge upp ... Det är ju fantastiskt fint att vara same också ... och vi håller ihop ... Det är någon magisk sammanhållning vi har.¹⁴

Att vara samebarn i en inlandskommun har inte varit lätt enligt Silja i Gávtjávrrie / Ábmuosuvvane.

Det var ju liksom, jag förstod ju inte allt det här då ... Jag var ju den här lappjäveln med jag vet inte, kinesögon, lappfitta, det var väldigt sådana här, jag var enda personen med skällsord på min skåpdörr varje dag, och att ingen suddade bort det, ingen lärare suddade bort det ...

¹³ 24085.

¹⁴ 24089.

Silja beskriver att ingen vuxen stod upp för henne.¹⁵

Brita, som egentligen heter något annat, är född på 1930-talet i Girona gielda. Hon är renskötare och gick i nomadskolan. Hon var mycket ledsen vid skolstarten i Čohkkiras.

Det var tråkigt där och så var det en sak som jag aldrig kommer att smälta, inte i dag heller, och det var att vi hade de där kärringarna, de var inga samer utan från bondbyarna. Elaka mot de samiska ungarna. Ja, de var fula att se på dem, jag orkade inte med dem.

Man försökte vara tuff men man fick ju varje dag höra; ”lill-lappen” hur mycket renar har du? ”Får du fiska och köra skoter?” och hon fick klappar på huvudet.

”Tänker på dem än i dag när jag ser hemtjänstens personal – misstänker att de är emot samer de också. Vi längtade hem.”

Det var ju så med oss att vi var föräldralösa, vi hade ingen som ... tittade på oss eller ville ha [oss].

Brita gick sex år i skolan och blev aldrig kompis med byskolebarnen.

Vi var ju ganska tuffa, vi var inte de som lät dem göra vad som helst.

Samtidigt trivdes vi också i skolan ibland, hade många samiska kompisar. Och sedan när vi skulle åka hem, den natten sov vi inte alls, då vakade vi hela natten för det var så roligt att komma hem ... vi hade så roligt, vi sov inte och skrek och hade allt möjligt tokeri.¹⁶

Elvira, snart 80 år i Jåhkåmåhkke, berättar vidare om hur hennes far blev behandlad i mitten av 1920-talet.

Da báhtin de skávvlláj. Gá da lidjin boahtám skávvlláj de oadtjun árrót gádisj danna, ja de hávarrivna lidjin guohppum. Ja de dajt oadtjun bárrát dale dajt hávarrivnajt ma lidjin guohppum, men de áhttte dat ij goassak sihtám dakkár rávtsav, ij sihtám dakkirijt ávvå. Ja de dat giehtoj gá lij boahtám dale da miehttijin ájvijt ja háhttujin rihtsot tjuodtjot. De akti gá áhttte lij vuoras de [...]. Mån galgav viehkedit suv att oadtju duschit dáppe, de mån javlav: ”Jårggála ber hárdov munji, mån basáv hárdov dujsta”. De dat javllá: Fuono gá dat dâlen gá mån lidjiv mánná dáppe Vájkijávren.

¹⁵ 23070.

¹⁶ S00524.

Så kom de till skolan. När de hade kommit till skolan så fick de bo i en liten kåta där och så fick de äta de där havregrynen som hade möglat, men pappa då han hade han aldrig velat ha någon sän där gröt, inte alls velat ha något sånt. Och så berättade han om när de hade kommit de där som mätte skallarna och de var tvungna att stå nakna. Så en gång när pappa var gammal [...]. Jag skulle hjälpa honom att duscha där borta, då säger jag: "Vänd bara ryggen mot mig, så tvättar jag ryggen på dig". Då säger han: "Fy fan för den där tiden när jag var barn där i Vájkijávrrre."¹⁷

Ungdomar i dag vittnar om att "ständigt vara beredd" på mobbning och trakasserier. Att vara ung same innebär att behöva förklara sig och informera om samer och att ofta tvingas bemöta fördomar och elaka kommenterar i sociala medier.

Man måste hålla garden högt uppe. Man vet inte vad folk ska tycka. Det är inte bekvämt i alla sammanhang. I våras satt jag på en busstation i Duved och hörde en taxichaufför säga att samerna förstör och stoppar allt. Det finns gånger när man undviker att säga att man är same.

Det är jobbigt att förklara sig och berätta. Vissa är nyfikna och då är det kul men många har fördomar om renar och annat.

När jag var sju år sa jag att jag var same i skolan men lärarna sa att jag inte kunde vara det för att jag är blond.

Och i höstas sa en lärare till mig att det är tur att samerna bråkar så mycket med varandra annars skulle de få alla rättigheter. Det är skrämmande.

"Vi lever i två världar, man måste anpassa sig hela tiden."

För att orka samlade ungdomarna kraft i att umgås med varandra och med sina samiska vänner. Då kunde de slappna av.¹⁸

¹⁷ 23166.

¹⁸ Artikel <https://sanningskommissionensamer.se/sanningskommissionen-motte-unga-i-staare/> (bilaga på slutet).

Motsättningar

Kunskapsnivån om hur statens politik har påverkat samer, och bland annat skapat splittringar inom det samiska samhället, är generellt sett låg bland svenskar. Även hos samerna själva saknas inte sällan kunskap om bakgrunden till dagens motsättningar. Vi behöver gå tillbaka i historien för att förstå och se vad som orsakat de inre splittringarna.

”Lapp-skall-vara-lapp”-politiken var en svensk, rasbiologiskt influerad, politik som pågick från sent 1800-tal till mitten av 1900-talet. Den syftade till att hålla samer kvar i en traditionell nomadiserande renskötarroll, isolerade från det svenska samhället. Politiken byggde på föreställningen om att samer var en lägre stående ”ras” som inte tålde ett ”civiliserat” och modernt liv. Detta ledde bland annat till att samer som inte levde av renskötsel (ofta kallade ”fiske- eller fattiglappar”) inte betraktades som ”riktiga” samer och förlorade sina rättigheter. Genom statens uppdelning av samerna i en renskötande och en icke-renskötande grupp, där endast den renskötande gruppen länge ansågs som ”äkta” samer med rätt till mark och vatten, skapades djupa klyftor inom det samiska samhället som lever kvar än i dag.

Samernas möjligheter till självbestämmande försvagades genom 1886 års renbeteslag. Fram till den brukade och förfogade samerna i Lappmarkerna sina lappskatteländ (i Jämtland benämndes dessa skattefjäll) enskilt och med bestämmanderätt över hur området användes för bland annat renskötsel, jakt och fiske. Genom avvittringarna som genomfördes under 1800-talet tog staten över äganderätten definitivt till samernas skatteländ, vilket kraftigt försvagade deras möjlighet till självbestämmande. Genom 1886 års lag fördes alla rättigheter på lappskatteländen och skattefjällen över till lappbyarna i form av det vi i dag kallar renskötselrätt (dvs. en för lappbyn kollektiv rätt till renskötsel, jakt och fiske samt i viss mån att ta virke för renskötselanknutna ändamål).

Värflytt i fjällen

*Renar på flytt,
Stubb-Säkeväne 2000*

Foto: Jan Gustavsson / Ajtte museum

*"Det som är frustrerande
i det är att man inte har
någon rätt att nyttja
resurserna i markerna
när man inte tillhör
samebyn."*

En annan orsak till splittring var att staten genom 1928 års lag delade upp de renskötande samerna i tre grupper. De ”äkta” samerna var fjällsamerna som hade sina huvudsakliga verksamhetsområden ovanför odlingsgränsen och som bedrev extensiv nomadiserande renskötsel med sommarvisten i fjällen. Den andra gruppen var skogssamer, som först inte ansågs vara riktiga samer då de ofta var bofasta och bedrev annan till renskötseln kompletterande verksamhet. Skogssamerna hade sina huvudsakliga verksamhetsområden i skogsområdena mellan lappmarksgränsen och odlingsgränsen. Skogssamerna bedrev en mer intensiv och lokal renskötsel med sina sommarvisten i skogslandet. Den tredje gruppen var koncessionssamer som erbjöds möjlighet att med så kallad koncession (tillstånd) från länsstyrelsen att bedriva renskötsel nedanför lappmarksgränsen i området kring Torne och Kalix älvdalar. I sådan koncession ingick inte jakt och fiskerättigheter och medförde även en skyldighet att, vid sidan av den egna renhjorden, hålla visst antal skötsesrenar som ägdes av lokalbefolkningen.

Ett nutida exempel på splittring mellan samer är Vapstenkonflikten som uppkom som en följd av tvångsförflyttningar av nordsamer och deras renar till sydsamiskt område där det redan fanns renskötare som trängdes undan. Konflikten i Vapsten handlar också om rätten till jakt och fiske och möjligheten att vistas på sina förfäders marker.¹ I en anonym skriftlig berättelse beskriver en person hur statens agerande gjorde så att han och hans släkt förlorade sin kultur och sitt liv som samer.

Vi är skogssamer och förfäderna levde på jakt, fiske och renskötsel. Deras lappskatteland var X inom X område.

I och med att kyrkan byggdes i Lycksele år 1607, började också kristningen av samerna, man tvingades att gå i kyrkan och det blev förbjudet att tillbe de egna gudarna. Man ville krossa den samiska religionen så nåjdernas trummor brändes, seiter förstördes och samiska heliga platser skändades. Motsatte man sig detta blev man bestraffad.

Kyrkan lade beslag på stora markområden, så kallade prästbord. Nybyggarna kom och bredde ut sig inom området, tog över jakten och fisket, brände skogen och odlade upp marken. Trots att min släkt betalade skatt för lappskattelandet blev de överkörda och utkörda utan ersättning eller kompensation.

Min morfars farfars far fick överta lappskattelandet efter sin far. Men han insåg att han var tvungen att flytta högre upp i X, dit flera släktingar redan flyttat. Han lämnade över lappskattelandet X till sin bror, som

¹ Se vidare kapitel 5, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

blev den siste som levde ett skogssamiskt liv inom Lycksele kommunen. Från och med år 1815 hade X byamän tagit över landet för gott.

Denna tvångsförflyttning skedde på 1700-talets senare hälft, och från och med år 1790 betalade man skatt för lappskattelandet X. Här kunde man nu leva skogssamiskt liv med jakt, fiske och renskötsel och man byggde sina kåtor där man behövde, oftast vid fiskesjöar.

I tron att man skulle kunna skydda sina marker mot inkräktare, insynade min morfars farfars far, tillsammans med en släkting, år 1816 X lappskatteland.

Nu blev man kallad för "nybyggare" fastän man levde sitt vanliga liv. Man var inga bönder, hade inga kunskaper när det gällde odling och dessutom var marken inte någon lämplig odlingsmark.

Man betalade skatt för X lappskatteland t.o.m. år 1873. Men då hade man förlorat även detta land som blivit uppdelat i privata hemman och resten tog staten över. "Statens överloppsmark" är marker som staten lagt beslag på utan fångesthandlingar, det vill säga att man stal marken!

Då blev man också framtagna sina renmärken och därmed förlorade man också sina renar. Jakt och fiske var fortfarande huvudnäringen tillsammans med några getter eller någon fjällko. Foder till dessa fann man i huvudsak på myrarna inom området, den s.k. myrslåtern. Detta medförde också en massa arbete med att försöka stänga för och skydda höhässjorna så att renarna inte åt upp höet, som sen skulle dras hem på vintern när det blev lämpligt före.

"Jag minns min morfars förtvivlan över att hans rättigheter togs ifrån honom på grund av att han inte hade några renar, han var inte rätt sorts same."

Lagar stiftades som försämrade möjligheten att leva, jag minns min morfars förtvivlan över att hans rättigheter togs ifrån honom på grund av att han inte hade några renar, han var inte rätt sorts same. Han hade inte ens rätt att bära kolt, enligt vissa. Staten delade upp det samiska folket i två grupper, de äkta samerna var fjällsamer som hade renar och fick vara med i samebyn. Vi andra, skogssamerna, skulle bli svenskar och fick därmed inte ha renar och fick därför inte heller vara med i den sameby man tillhört.²

En person som deltog i ett samtalsmöte i juni 2023 beskrev situationen för skogssamer så här:

Alla kriterier för begreppet kulturellt folk-mord (bland annat tystnad och glömska) är uppfyllda beträffande skogssamerna – det är därför det är så tyst om oss. [...] Min pappa tvingades flytta sedan hans skogs-

² S00624.

sameland konfiskerats, han kunde fortsätta men i ett ingenmansland. I 1928 års lag fanns en § 3 som innebar att om en skogssame bedrev renskötsel som utgjorde förfång så kunde hen motas bort och renskötseln tvingas upphöra. Det satte sig så i min pappa att han var rädd i hela sitt liv. I nomadskolan i Arjeplog fick jag veta att jag var värdelös på grund av att jag var skogssame och att umesamiskan inte var värd något. Det satte ett sådant lock i mig att jag aldrig kunnat återta språket.³

Anna-Maria, från Árviesjávrrie, har arbetat som skådespelare. Hon minns hur hårt tvångsförflyttningen söderut påverkade familjen.

Det tror jag. Men fy fan vad myndigheterna har plågat oss. Och vi hade inte behövt ha det så jävligt. Om dom hade sträckt ut en hand, och sett till att hjälpa fram. Jag menar – Såna här tuffa människor behöver inte så mycket hjälp. Lite stöd, lite uppmuntran, lite god vilja från myndigheterna. Men det fanns inte nåt. Herregud, mon muittán, i, för att go min álggiimet orrut till, till, på norska sidan, Sulitelman álgit dahkat viesu ja, fanns ingenting att köpa! Tänk, vi var så utan allting, vi hade bara en torvkåta, att krypa in i. För det hade far bygd.

”Nej men, historien om dom här tvångsförflyttningarna, det har varit, det har bara blivit en tragedi för oss som drabbades.”

[...] Vi kände inte det svenska samhället. Vi levde et samiskt samhälle, på den tiden. Så, jus min dárbaheimme doaktára, na kánše min manaimet Romsii, ellege ellege, eat min goit mannan Gironii. Ellege manaimet Supmii. Suomabealde lei akta sáirál. Mon goit muittán, mu goit dolvo doppe Suoman. Så att, vi var ett folk för oss själva. Vi var varken svenskar eller något annat. Och jag tycker att det livet vi hade var så fint. Vi hade egen barnmorska och vi hade folk som kunde lite sjukdomar. [...] Så var vårt liv, att vi skötte det själva. Någon kunde någonting, som hjälpte någon i ... i samebyn. Min siiddan. [...]

Familjen hade inga pengar under flytten och kunde inte sälja sina renar eftersom de var till fjälls.

Så mor och dom här kvinnorna hade ju inga pengar när vi startade från Mertäjarvi, stannade till i Jokkmokk innan fortsatt färd till Arjeplog, senare flyttade de till norska sidan, Sulitelma.

³ Citat från Sanningskommissionens möte i Arvidsjaur 12 juni 2023. Promemoria 2023-06-26 KU 2023.

I intervjun blir Anna-Maria så upprörd att hon gråter när hon tänker på att det svenska samhället inte gav dem någon hjälp alls.

Fy fan, alltså [Gråter], dom blir helt förtvivlad. Eitte ja Ánne-ipmi, Ánne-ipmi mii ii máhttán ruohtagiela ollenge. Eitte fertii dulkot Ánne-ipmái visot. [...] vilken tragedi. Fy fan i helvete också. Kunde jag få tag i nån av dom jävla gubbarna som sitter med sina vita skjortor bakom skrivbord, skulle jag fan skaka dom! Och skrika åt dom, vem betalade åt oss, vem hjälper oss? Aldrig nånsin har vi fått ett öre för all den tragedi vi utsattes för, och inte ens för det vi be – jamen, det kostade enormt för familjen, allt det vi gick igenom, bodde i Jokkmokk och kom så småningom – vi hade ju inga pengar när vi kom till Josvvá Ánne.⁴

Marianne i Árviesjávrrie är trött på den ständiga kampen.

Jag tänker så här, skolan ska sköta sig själv, förskolan ska sköta sig själv, det är deras ansvar. Det är jag också jättetrött på. Jag är jättetrött på sånt här, att ansvaret läggs på det samiska. Alltså på samer och så här, nej det är inte vårt jävla ansvar. Ni är myndigheter och så här – ta ansvar. Vi kan inte påverka lagstiftningen på det viset, utan nu är det liksom ... Man kan liksom, alltså jag är politiker också, och när vi var och träffade socialutskottet, vi träffade alltså svenska riksdagspolitiker, det var ju ganska roligt att få träffa dom, så tog ju jag och X tillfället i akt och verkligen liksom, ut med allt liksom, vi bara visade på hela, att det här liksom är eran bit och det här är liksom, här är allt som inte fungerar. Och det är ju jävligt mycket som inte fungerar. Alltså vård för samiska individer är ju inte, alltså vården är ju inte anpassad, det är ingen rättvis vård.

Hon menar att samebyn är en svensk konstruktion som inte gynnar samerna.

Det är det här med samebyn, samebyn är en svensk konstruktion, det är en kolonialistisk konstruktion som gör att vi är som intvingade i det, men vi har ju inget bättre för oss för vi har ju hållit på med det rätt länge, i alla fall sen -71 så har det sett ut. Och innan -71, jag är inte tillräckligt gammal för att minnas hur det var innan, för det hände ju alltså innan jag föddes. Men jag antar att det fanns något liknande system, områdena kanske har sett hyfsat lika ut sådär ganska länge, och det gör ju att dels blir du ihopföst med en massa folk som råkar befinna sig i samma område som ska bedriva renskötsel. Det är liksom inte siida, det är inte vårt system, det påminner ingenting om siida, vart du väljer. Det närmaste siida-systemet vi har är våra vintergrupper, att där väljer du varann och där kanske du har en relation till varann.⁵

⁴ 23094.

⁵ 23089.

Anna, som egentligen heter något annat, är i 30-års åldern och skogssamer från Jiellevárre-området. Hon upplever starkt att skogssamer anses vara mindre värda. Att de inte är samer nog. Det finns inte heller någon kunskap i det samiska samhället om skogssamer och skogssamisk renskötsel, anser hon. Det fick Anna höra första gången när hon konfirmerade sig och var 14 år.

Vi kan ju knappt vår historia, fjällsamerna är normen ... Och nordsamiska är också normen.

Hon beklagar sig över kunskapsbristen om samer och renskötseln bland de yngre. Förr var gemenskapen med ortsborna bra. De kunde få ett samtal från en bonde som varnade för att en skock renar var hos dem. Nu vet den nya generationen ingenting, enligt Anna. Hon tycker att Jåhkåmåhkke är en förebild som lokalsamhälle.

Och där vill många samer bo. Jag hade velat bo där. Där har man lyckats, alltså det är sådan mångfald av verksamheter som ändå är där och man identifierar sig inte som en industri.⁶

Sara arbetar som minoritets- och folkhälsosamordnare i Vindelns kommun. Hon anser att det var en aktiv politik från statens sida som bestämde att det bara skulle finnas renskötare i samebyn. Hon menar att det i stället hade kunnat utvecklas så att samebyn, likt andra organisationer, hade flera yrkeskategorier.

⁶ 24001.

Figur 1 Sara Larsson

Foto: Malin A. Junkka.

... Att vissa familjer hamnade utanför, och att kanske vissa då också aktivt valde bort det samiska. Alltså rent identitetsmässigt. Och det tänker jag också hade lite med raspolitiken att göra. Att man skämdes kanske lite. Och det kan ju ha varit det, jag vet inte jag träffade ju aldrig min farfar men det kan ju ha varit det som gjorde att han inte pratade samiska med barnen. Kanske att han inte tyckte att det arvet var så viktigt liksom.

Saras pappa hade psykiska problem på grund av pressen han upplevde som renskötare.

Anledningen till att han mådde så dåligt, det var ju för att dom höll på att förstöra hans marker, och samråda om skogsbruk och plantera con-tortatall och massa av rovdjur.

Inte har han orkat hålla på att lära ut saker till mig, hur jag ska göra blodpudding eller vad sjutton jag hade velat lära mig.

Hon tror att det varit lättare för honom om han haft samiskan med sig.

Den saknades honom.⁷

Sire, som är ett fingerat namn, är skogssame. Hon menar att det blivit fler och fler begränsningar för de samer som lever utanför samebyarna.

Staten, genom länsstyrelsen, bestämmer vem som får fiska och var man får fiska, detsamma när det gäller jakten ... vilket gör att man inte längre kan leva på jakt och fiske längre.

Hon har varit med om att länsstyrelsen bränt upp lådor med fiske-nät och att kåtor klassats som svartbyggen och rivits och bränts ner.

**”Släktkåtan som vi haft i generationer ...
En traumatisk upplevelse att se hur vår kåta
brinner, se hur staten visar sin makt.”⁸**

Anna-Britta är renägare och sjuksköterska. Hon bor i Gällivare kommun och tillhör Girjas sameby. År 2009 stämde Girjas sameby svenska staten för att få prövat vem som har rätten att förvalta småviltsjakten och fisket på samebyns renbetesområde. Trots att samebyn vann målet får samebymedlemmarna leva med att det sprids en massa lögn om dem efter domen.

I Girjasdomen från 2020 slog Högsta domstolen fast att Girjas sameby har ensamrätt att upplåta småviltsjakt och fiske inom sitt område. Det innebär att samebyn får bestämma över jakten och fisket i stället för staten. Domen bygger på rättsreglerna enligt urminnes hävd. Det betyder att samebyn har haft dessa rättigheter under en mycket lång tid utan några större protester från andra.⁹

Ibland är man ju ute och försöker tillrättalägga men man orkar ju inte hela vägen ... jag tänker på den här Bokmässan ... där har man satt i gång det igen och vad heter det Kvartal? Har varit inne och läst och där har man verkligen satt i gång ett drev. Och där blir vi anklagade både för det ena och andra. Och det är så tråkigt att våra egna deltar i det ...¹⁰

⁷ 23020.

⁸ S00624.

⁹ <https://svjt.se/svjt/2020/429>.

¹⁰ 23085.

Eivor, som egentligen heter något annat, är renskötare i Giron-området. Hon minns tydligt när hon flyttade norrut och mötte den svensk-norska renbeteskonventionens konsekvenser. Gränsdragningar mellan Sverige, Norge och Finland har ofta påverkat renskötande samer negativt.¹¹

Alltså ... för då blev det så tydligt att, det här med om du inte skötte dig så hade du böter, är renarna på det här området som är avsatt för våra marker, fast till norsk renskötsel, får du renar dit så kommer du att få böter.

Hon menar att Norge är starkt och Sverige är svagt, eftersom Sverige inte står upp för samerna.

Den här tvångsförflyttningen har ju varit en strid, en överlevnadsstrid hela livet. Som också gjorde att man måste stämma stater hela tiden.

”Den här tvångsförflyttningarna, det har ju varit som en strid hela livet, alltså en överlevnadsstrid.”

Det är någonting som ligger där och det klart att man tänker också på sina egna, framför allt mor- och farföräldrar. Jag tänker på min farmor som, från den, från den ... vad hon hade för liv innan tvångsförflyttningen. Alltså när man ser den ... Man flyttar med sin familj och man kommer till sommarlandet, dom var ju dessutom på en ö så dom hade det ju ganska fritt, kunde ju fara liksom ... ja dom for, som mor då, hon for bort till sina släktingar och kunde besöka dom. Hon behövde ju inte arbeta liksom sommaren igenom genom att titta till några renar.

Att aldrig komma ut ur granskogen. Från det att du kommit till havet så kommer du till granskogen. Och hon blev ju ensam, från att vara i ett sammanhang, till att bli mellan de här granarna, och sköta hundarna, det där ... Och ingenting, alltså runt om där du kunde tala ditt språk, förutom med din man och dina barn i och för sig. Men ingenting då du for på byn eller så. De kunde ju dålig svenska, ja dom kunde väl inte svenska nästan alls när dom kom dit.

Alltså, det är ju så simpelt ändå men på nåt vis så fick man ändå ta på marken och så. För att man tänker, vad kort stund vi varit där nere i Västerbotten. Alltså visst, dom här platser som man springer på som barn, dom ligger naturligtvis en väldigt nära. Men den är lättare att släppa på något vis, man är ju som lite rotlös ändå, för den är lättare att släppa när man inte har, man behöver inte ens tänka på ens rötter, den är så kort den där roten. Så man kan liksom, man kan ganska snabbt ändå sätta roten någon annanstans tycker jag.

¹¹ <https://lagen.nu/ds/2016:27>.

Men just den här tvångsförflyttningarna, det har ju varit som en strid hela livet, alltså en överlevnadsstrid. Som också gjorde då att man måste stämma stater hela tiden och man ... det är ju egentligen ... Så ska man ju inte kunna hantera folk, att du gör dom liksom, att du tar upp dom från marken och så sen, för att jag ska ha någon chans så måste jag, så småningom ... om inte den generationen, för den är redan förlorad, så nästa generation måste stämma staten för att försöka få någon rättvisa.¹²

Åsa, som är ett påhittat namn, har föräldrar som var renskötare men själv jobbade hon som kontorist. Numera är hon pensionär. Hon är inte medlem i någon sameby, men föräldrarna levde i en stabil renskötmiljö.

Mamma var nordsame tvångsflyttad från norra Sverige.

Familjen kom först till Jiellevårre i fyra år men där ville man ha bort nordsamerna så då blev det Västerbotten. Inte heller där var de välkomna.

Pappa var sydsame, de träffades på Folkhögskolan 1945. Mamma pratade flytande nordsamiska men pappa kunde bara några ord på ume-samiska, ord som handlade om renskötseln.¹³

Marita i Tjiehtele är aktiv inom samepolitiken. Hon tror att det är svårt för Sametinget att skapa fungerande rutiner eftersom det är en statlig svensk myndighet. Hon menar att Sametinget har alldeles för lite mandat att påverka i dag.

Du har inget självbestämmande, du har egentligen inget utan ska förhålla dig till det regleringsbrev som staten säger – ni får använda pengarna till det här. Det här skapar konflikter i olika led ...

... du har fyra år på dig att påverka och hela tiden slå huvudet i väggen gentemot staten, gentemot regeringen, gentemot dem som har det övergripande ansvaret över Sametinget. För vad har Sametinget att besluta om egentligen? [...]

Och här skulle det behövas en utredning – vad finns det för bestämmande och vad har politiken för möjligheter att faktiskt påverka Sametinget ...

Marita hoppas att Sanningskommissionen kommer med förslag på åtgärder som gäller resursbristen inom och konstruktionen av Sametinget.¹⁴

Ester, som egentligen heter något annat, är i 30-års åldern och född i en storstad i södra Sverige. Hon har rötterna i norra Sápmi

¹² 24006.

¹³ S00823.

¹⁴ 24035.

på pappans sida. Hon kunde inte kalla sig same förrän hon kände att hon fått mer kunskap och erfarenheter från det typiskt samiska, som att slöjda och umgås med andra samer. Därför bestämde hon sig för att flytta upp till norra Sápmi. Hon har ett samiskt efternamn, vilket har hjälpt henne att komma in i den samiska gemenskapen.

Det var som att jag fick lov att vara där.¹⁵

En kvinna som vill vara anonym har vuxit upp på sydsamiskt område och är i dag i 40-års åldern. Hon blev retad och mobbad redan från dagisåldern. Men lärarna och dagisfröknarna brydde sig inte. De sa att det inte fanns några problem.

Och den sitter kvar som en grej från min uppväxt, den har fastnat. Det måste vara, ja, precis, ett svek kan man kalla det från skolväsendet.

Det är självklart att det har påverkat min identitet också men det här jag sa att språket känns ju som att det är den som saknas, men det kan vara att det är den som saknas just nu, att det är någonting jag har upptäckt i min resa här i vuxen ålder. Men min identitetsresa, den har ju sett lite olika ut i skollåldern med en specifik kris som kom när jag började på gymnasiet då jag inte ville ha något med det samiska att göra. Det kan hända att det började i slutet av högstadiet också, det vet jag inte, men då var det så här total anti, det kan också ha med tonåren att göra, jag vet inte, men det skedde i alla fall.

Men det är så tröttsamt liksom när man väl har bestämt sig att söka hjälp och så, så ska man sitta och förklara.

Veronika har sökt hjälp hos vården, men det är en tung process enligt henne.

Och jag har vänt mig till psykolog för att jag mår dåligt på grund av saker i det samiska samhället, men för att psykologen ska förstå så måste man berätta för att komma till kärnan liksom i kanske samtal två eller tre och så har du bara fem samtal så hann du liksom inte, jag fick ingen hjälp ändå, det är ju inte hjälpsamt. Så kulturkompetens på sådana instanser är extremt viktigt så man slipper hålla på och lägga en hel timme på att förklara, de förstår ändå inte, hur ska de förstå, det kan man också räkna ut att det är omöjligt. Men det är så tröttsamt liksom när man väl har bestämt sig att söka hjälp och så, så ska man sitta och förklara. Till slut så orkar man inte, det är bättre att ringa en samisk vän för den förstår ju exakt vad det handlar om. Det är sådana där saker som finns i vårt samiska samhälle som kanske inte är bra så nej, det där har jag slutat med, att kontakta läkare, det är ingen idé, man orkar ju inte.¹⁶

¹⁵ 23041.

¹⁶ 24054.

Aina, som egentligen heter något annat, är glesbygdsbo i södra Norrbotten. Hon växte upp bland samer eller ”lappar” som de kallade sig.

”Det här är verkligen en svår förlust, det känns i hjärtat.”

För dom var det inget skällsord, men de hade inga renar och man fick inte veta att man var same för det ansågs ju vara fult eller dåligt.

Aina förstod inte att hon hade skogssamiskt ursprung eftersom hon inte hade ett samiskt efternamn.

Mamma lagade samisk mat, höll på med rotslöjd och näver och pappa torkade renkött – det gjorde alla där de bodde.

Det var först i vuxen ålder som Aina förstod att hennes släkt var samisk. Då återtog hon sin identitet och lärde sig umesamiska. Hon började sy koltar och lärde sig samiskt hantverk.

”Du har väl ingen samesläkt?”

Hennes rätt att få vara en del av den samiska gemenskapen har ifrågasatts av både svenskar och en del samer.

Du har väl ingen samesläkt?

När jag började förstå det här, att jag är same, då kändes jag som utestängd från kulturen. Alltså historien och släkt och slöjd ... det här är verkligen en svår förlust, det känns i hjärtat. Och jag undrar om det var därför man alltid kände sig lite vilsen. Att man inte har ett hem riktigt.¹⁷

Anne, som är ett påhittat namn, är i 70-års åldern och bor i norra Sápmi. Hon har upplevt att hon och hennes familj har blivit extra orättvist behandlade på grund av att de är skogssamer.

För om man är skogssame så har orättvisorna varit ännu större, för vi skulle ju bort eller flytta till fjälls.

Det här har man känt av när jag mött, i första hand nordsamer, för då ha det spelat så stor roll, det här med att man har språket, kolten, silvret, renar och allt som jag inte hade. Och namnet.¹⁸

Anita är en annan person som lämnat sin berättelse till kommissionen, och hon bedriver en kamp för att få tillhöra samebyn.

¹⁷ 23088.

¹⁸ 23067.

... det känns otroligt löjligt att jag ska ha en advokat i någonting som är, det är därför jag anser att jag är medlem i samebyn.

”Ja, för att jag menar, nu har ju staten lyckats jättebra. De har slagit oss i totalt små bitar, bästa sättet att få bort en grupp, det är slå sönder i massor av bitar.”¹⁹

Ingemar är i 80-års åldern och bor i hjärtat av Vapsten sameby. Hans förfäder innehade lappskatteländ i Vapsten. De har förverkats av staten genom, som han uttrycker det, ”mycket oklara och tvivelaktiga former”. När Ingemar slutade gymnasiet började han med sameslöjd och ville försöka återta familjens renskötseltraditioner. Han skickade in flertalet ansökningar till Vapstens sameby, men fick varken bifall eller avslag. Till sist överklagade han.

På vilken rätt fråntogs vår familj den grund som vårt brukande av land och vatten i Vapstens sameby vilade på? [...] Anmärkningsvärt var att något formellt avslag på min medlemsansökan inte meddelades av samebyn men mitt samiska arv ifrågasattes och likaså min renskötselrätt och att det fanns plats för nyetablering i samebyn och tillstyrkte min överklagan. Vapstens sameby överklagade länsstyrelsens beslut och fick gehör. Någon överprövning av ärendet skedde inte. Jag var fast besluten om att etablera mig som renskötare och tvingades söka mig till en annan sameby trots att det naturliga var att etablera mig i Vapsten. En tvångsförflyttning från mina fäders marker var ett faktum.

Jag konstaterar att på grund av den tvångsförflyttning som drabbade Karesuandosamerna och dess etablering i Vapstens sameby tvingades jag etablera mig i en annan sameby trots min historiska förankring.

Vapstenkonflikten är en långvarig dispyt mellan två samiska grupper – Vapstens lappby och Vapstens sameby - om rätten till renskötsel i Vapstenområdet söder om Tärnaby. Konflikten bottenar i svenska statens tvångsförflyttningar av renskötare från Karesuando till Vapsten på 1920-talet. Vapstens lappby hävdar ursprungs rätt till området, medan Vapstens sameby bygger sin rätt på att deras förfäder blev tvångsförflyttade dit av staten och fick rätt att bedriva renskötsel där. Konflikten har lett till flera rättegångar, där Hovrätten för Övre Norrland slutligen slog fast att Vapstens sameby har ensamrätt till renskötseln i området.²⁰

¹⁹ 23002.

²⁰ Se vidare kapitel 5, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

Ingemar anser att en diskriminerande syn på samer, där de betraktats som lägre stående, har varit vägledande i hanteringen av samiska frågor.

... Allting ska lösas i domstol och det är fruktansvärt oärligt tycker jag utav svenska staten att det ska förhålla sig på det sättet, att man är tvungen att driva saker med näbbar och klor och att det ska komma lösningar som Girjasmålet, det ska komma som Nordmaling, det ska komma i mark- och miljödomstol och mark- och miljööverdomstol, alltså allting, och dessutom med samebyarnas redan bristande ekonomi ska det här förväntas utav oss att vi ska driva. Jag tycker det är fruktansvärt oärligt utav svenska staten att göra på det här sättet.

Ingemar tillägger att placerandet av en främmande nordsamisk folkgrupp och förföljelse av ursamerna i området, sydsamerna, har inneburit långtgående tragedier för flera generationer, med framtagna rättigheter och ett skändande av samiskt kulturarv.

Här har alltså svenska statens företrädare genom juridiskt trixande lyckats med att överföra en folkgrupps väl upparbetade rättigheter (i Vapsten) grundade på urminneshävd, till en annan grupp människor som har sina upparbetade rättigheter i Karesuando-området (cirka 70 mil bort). Ingen ersättning har utgått till någon ursame för denna lagvidriga konfiskering av rättighet.²¹

Marie i Dearnal lever i Vapstens lappby och beskriver sin släkts historia och nuvarande verklighet.

”Varje dag jag lever är en motståndshandling.”

Svenska staten har förstört mitt och min fars liv. Jag hoppas fortfarande på en bättre morgondag för mina barn och kommande generationer men det kräver ett omedelbart stopp på de övergrepp som upprepar sig i vårt område. Vi lever i en mardröm med systematiska statliga övergrepp, missbruk, våld, övergrepp, tystnad trots att alla vet ... Du är ingenting värd, absolut ingenting ... Jag har kämpat för en förändring men orkar snart inte längre. Jag är väldigt sliten och trött. Jag orkar snart inte leva längre.

Marie fick mindre än ett år efter sin fars begravning ett brev om att hennes fiskekoja skulle bort från markerna nu när henne far var död.

... Vi hade aldrig stört någon med vårt fiske. Både min far och min familj var ju en del av det samiska landskapet ... Jag försökte verkligen göra allt i min makt för att försöka hitta en lösning men möttes bara av kyla och motstånd.

²¹ S00223.

Den enda platsen som skänkte mig ro, tröst och hopp för framtiden skulle rivas bort från mig precis som min far tagits ifrån mig.

Det som skett går inte att tolka som annat än ett försök till etnisk rensning. Här lever vi inte, vi försöker bara överleva.²²

Tomas, som är renskötare i Kitkiöjoki i Bájlil kommun, drömmer om att kunna ge sina barn och barnbarn de rättigheter som de har rätt till. Han jobbar med renskötsel i en koncessionssameby.

Ja, jag ser fram emot Sanningskommissionen av olika saker. För det första så är det så att det kanske går att få till en förändring i slutändan av mitt liv. För vi är i dagsläget en koncessionssameby och vi har sökt att få våra rättigheter tillbaka och bli den skogssameby vi egentligen är.

Tomas säger att det är hemskt i Bájlil-området eftersom han ständigt blir ifrågasatt som urfolk.

Figur 2 Tomas Sevä

Foto: Sanningskommissionen.

En koncessionssameby är en typ av sameby där renskötsel bedrivs under särskilt tillstånd, så kallat koncession, från länsstyrelsen. Det ger renägarna rätt att använda specifika betesmarker. Det speciella med koncessionssamebyar är att även icke-samer kan äga renar, så

²² S01824.

kallade skötesrenar, i byns område som är i Torne- och Kalixälvdalarna i Norrbotten.²³

”Man blir mobbad direkt av myndigheter och bestämmande folk i byn där.”

Efter rennäringslagen blev det än värre. Då fick det här så kallade svenska renskötarna rätt att föra ... ja, att de i sin tur fortsatte den här misshandeln av oss två familjer, Sunnas och Seväs. Och den fortsätter än i dag.²⁴

Kenneth från Muonio sameby har hållit på med renskötsel sedan barnsben, men 2020 slutade han. Han har en dotter, men tror inte att det finns någon framtid för henne inom renskötelsen.

Nä, det blir bara mindre och mindre, värre och värre. Det är just det här matandet med ren. Det kommer inte att gå i längden. För det är ju så stora omkostnader på det hela att det går inte. Men det är väl en sån sak som ... så blir man av med det.

Vi har haft sedvanerätt som länsstyrelsen tagit ifrån oss, våra rättigheter och gett det åt andra. Som har gett vissa svårigheter, vi har blivit av med mycket marker. Länsstyrelsen har bestämt det och rennäringsdelegationen, då tar dom det bara, okej vi tar bort det där från er. Vi har inte ens blivit tillfrågade, hur vi kan anpassa oss efter det, om vi blir av med den marken eller den marken. Aldrig blivit tillfrågade ens. Det är det som är det roliga, hur kan man ens ha så, det som kallas demokrati.²⁵

Familjen Sunna har bedrivit renskötsel på nuvarande Sattajärvi samebys område sedan 1906 och varit koncessionsinnehavare fram till slutet av 1970-talet.²⁶ I intervjun med tre av männen i familjen Sunna uttrycks en djup sorg och bitterhet över den förföljelse och de övergrepp som de vittnar om. Det finns en känsla av maktlöshet – att ingen har velat lyssna på deras historia – varken myndigheter eller samiska organisationer. De beskriver sig ha levt i en ständigt pågående konflikt i över fyrtio år, främst med länsstyrelsen och omgivande markägare som har rätt till skötesrenar.

Det hela började med 1971 års rennäringslag, som familjen Sunna menar felaktigt tolkades som att samiska renägare var tvungna att ta emot skötesrenar på markägarnas villkor. Familjen vägrade att rätta sig efter det. Då delades samebyn i två läger. En del av markägarna

²³ <https://lagen.nu/dom/ra/2003:69>.

²⁴ 23042.

²⁵ 23093C.

²⁶ 23093A.

ställdes sig på Sunnas sida, men de avhystes av länsstyrelsen och ersattes av nya skötesrenägare. Det här framkommer av berättelserna i intervjun med familjen.

Bosse i Kieksikäisvaara, Bájil, är drygt 70 år och är en av de tre renskötarna som intervjuas. Han har bott i byn under hela sitt liv förutom de tolv år han jobbade i Kiruna. Han minns tillbaka och berättar så här:

Vi var vid ett möte, det var med LRF, så fick vi höra från LRF:s jurist att, ja men era märken är ju avlysta. Så det var ganska svårt att överklaga en sän, där för att det fanns inget [...], men juristen ja att, vi fick läsa det också, att märkena är avlysta. Och det var Länsstyrelsen som gjorde. Det var skötesrenägarna, icke-samer, som hade begärt det där. Avlysning. Och det gick hem [...]

”Det är vi än i dag, 2024, är vi olagliga.”

Först var det så att, det var skötesrenägarna som var på våran sida av dom där 135, det var några som var på våran sida. Dom tappade först sina renmärken, dom drogs in först. Och sen, kom de våra. När dom drogs in, dom här skötesrenägarnas renmärken, det klart dom försvann. Dom gav upp. Det är ju så det är, som med idrott också, vi vinner, då är vi glada, och då är det dom som förlorar. Det är ju så, man är på förlorarnas sida. Så att dom gav upp. Men vi fortsatte i alla fall, kampen. Medans märkena var avlysta, i Sattajärvi sameby, så byggde man gränsstängsel mellan Muonio och Sattajärvi sameby. Som är än i dag fast det är nere på backen nu. Så i de där avlysta märkena, fördes våra renar över till Muonios sida, men enligt lag så är det inte ... eller, jag behöver inte säga om lagen. Det är ju så att, en olaglig får ju inte fortsätta i en annan by.

Att vara renskötande samer i Tornedalen har varit ... en kamp, genom hela livet. Men genom Sametingets tillkomst så har det bara blivit värre och värre. För att det är dom här ”nysamerna” som har kommit och fått rättigheter och dom urgamla samerna, som har jobbat med sin näring har sparkats bort.²⁷

I Sametingets rapport ”Förberedelse inför en sanningskommission” lyfts från samiskt håll att koncessionsområdets skogssamiska historia osynliggjorts, samt att samerna i området känner sig utelämnade och varken är representerade i SSR eller får representera sig själva i statliga utredningar. De menar att statens övergrepp i koncessionsområ-

²⁷ 23093B.

det även införlivats i det samiska samhället, eftersom renskötseln i området inte ses som riktig renskötsel.²⁸

Bosse berättar hur länsstyrelsen år 1981 beslutade att dra in renmärkena för honom och hans bror. Familjen Sunna skulle avhysas från Sattajärvi sameby och tvångsförflyttas till Muonio sameby.

”Jo, de här stridigheterna med skötesrenägarna och länsstyrelsen har hållit på hela vår tid och före.”

Och jag kan bara säga det att, det blir ingen, det kommer inte att ta slut. Det enda det har gjort är ... tystnad, kriget är kvar men tystnaden som gäller. Så våra barn dom vet hur det har varit, hur vi har blivit behandlade [...] dom vet. Och därför har Anders kämpat med konsten, för att ta fram problematiken. Och det är ju bra, det är jättebra. Men det här kommer att leva vidare, det finns ingenting som säger, att nå nu är det slut, nu glömmer vi det där [...].

Bosse anser att koncessionsdriften måste bort. Han säger vidare: Förklara sånt här för myndigheter som vi har gjort, när vi håller tillsammans, men sen stannar vi inte av och börjar grubbla på det där och gräva ner oss. Gör man det, då klarar man det inte. Men nu har vi klarat det där värsta, nu har vi förlorat allt så nu är det mycket lättare att leva, mycket lättare.²⁹

Sonen Anders, som är konstnär och bor med sin familj i Johkamohkki, säger:

”Vi har förlorat, vi kan inte förlora nå mer.”

Anders har inga stora förhoppningar på Sanningskommissionens resultat, men säger:

Jag förväntar mig ju inte så mycket, men man hoppas ju. Att familjen får, att våran familj får upprättelse, får tillbaka rättigheterna. Men också att det blir regler som gör att koncessionsrenskötsel inte ska få existera, eftersom det är så pass vedervärdigt system. Och att renskötseln ska vara till för den samiska befolkningen, och det vi har hållit på med i flera generationer bakåt. Att man ska inte bara acceptera att man blivit överkörd och sen att några andra tar över och behandlar renarna som att det är kor och grisar. [...] det är inte vi som äger renen utan vi är bara till för att hjälpa, sköta om och ta hand om. Och leva med den och ha ett sunt leverne till-

²⁸ <https://sametinget.se/3146> Förberedelser inför en sanningskommission om statens övergrepp mot det samiska folket, Rapport från Sametinget 2021.

²⁹ 23093B.

sammans. Tillsammans med renen och tillsammans med naturen. Att det är viktigt att man har dom här bitarna, det handlar inte om pengar, att man ska tjäna stora summor pengar. Utan det är en helt annan del.³⁰

Bosse berättar vidare.

Dom andra har helvetet, dom är rädda, men vad gör vi åt dem, varför har dom har gått den vägen. Då får du leva i rädsla om du vill. [...] Vi behöver inte vara rädd. Hellre förlust än att leva i rädsla [gråter].³¹

Jonas i Ottsjö är uppvuxen i Norrbotten och berättar om hur han kämpat med att söka koncession under en stor del av sitt vuxna liv. En ständig kamp där han alltid har blivit nekad. Länsstyrelsen ger tillstånd vart femte eller tionde år för att bedriva renskötsel.

Figur 3 **Jonas Tano**

Foto: Malin A. Junkka.

**”Jag mitt arma armskaft, jag sökte
ju koncession varje år.”**

Vi hade ju bra med ren i familjen. Inte fick jag. Jag fick inte plats i byn. Vi hade ju ren och det visste dom ju. Men dom tordes inte gå långt att dom gjorde något åt saken. Men jag fick aldrig koncession.

³⁰ 23093A.

³¹ 23093B.

Muonio blev koncessionssameby på grund av hur dragningen av odlingsgränsen gjordes. Det skulle inte få bedrivas renskötsel där, men bönderna behövde dragrenar så därför inrättades koncessions-samebyarna.

Det blir ju, koncessionen i sig själv, det är ju en tillåtelse av svenska staten att du får bedriva renskötsel och det kan dom ge och ta precis godtyckligt än i dag. Jajemen. Då står det i rennäringslagen att för att få koncession så ska du vara av samisk börd och bedriva aktiv renskötsel.

”Det är lagvidrigt.”

I X har man exempelvis ingen samisk renskötare överhuvudtaget och det är någon bonde som fått den där.

Han valde ändå att arbeta med renar, men övergav jobbet när det blev för tuffa betesvintrar för renarna och kampen mot länsstyrelsen blev för slitsam. I dag är hans renmärke borta.

Det sägs att jag har en ren kvar i det märket.

Jonas valde att flytta söderut till Ottsjö och trivs bra där han är i dag.³²

Marcus är renägare och renskötare i Pråvhka. Han växte upp med engagerade renskötande föräldrar under den så kallade Härjedalskonflikten, vilket har påverkat och påverkar honom och hans sameby än i dag. Konflikterna i Härjedalen har skapat djupa spänningar mellan människor över tid, men även i relationer med kommunen, länsstyrelsen och staten.

”Jag tror de provar att ta död på oss på något vänster.”

Härjedalsmålet var en flera decennier lång juridisk tvist i Sveg och Härjedalen där markägare stämde samebyarna och krävde att domstolen skulle fastställa att samebyarna inte hade rätt till vinterbete på deras marker. Samebyarna hade bevisbördan för vinterbete och behövde bevisa att de hade betat med renar på de privatägda markerna av sedvana. De lyckades inte bevisa det och förlorade därför renbetesrätten. På grund av det är samebyarna i dag tvungna att arrendera mark av markägarna för renbete. Markägarna kan säga upp avtalen om de

³² 24031.

vill. Jordbruksverket såg till att även markägare som inte deltog i målet i dag har tilldelats arrendepengar från samebyarna för vinterbete. Det har försatt samebyarna i ett svårt ekonomiskt läge. Bakom konflikten låg avvittringen i Härjedalen. Den innebär i första skedet att samerna inte kunde fortsätta med renskötsel på grund av bristande tillgång till mark för vinterbete, sedan den hade avvittrats till bönderna. Staten köpte därför tillbaka en del mark från bönderna så att samerna fick tillgång till vinterbete. Men rätten till vinterbete har fortsatt att ifrågasättas av markägarna, trots arrendavtalen som innebär att samebyarna numera betalar för vinterbetet. Konflikten fortsätter.³³

... den här tolkningen som Härjedalspartiet gör utav Härjedalsdomen, den är ju helt jävla absurd ... Ja, men de säger att det här, dels så tolkar de in Härjedalsdomen och sedan gör de en tolkning utav Girjasdomen och så väver de ihop det här som att det inte har funnits några saemieh (samer) i de här området som har bedrivit någon renskötsel. Man bara hoppar över det här med Vivallen och Farrtjärnarna och alla de samiska boplatser som finns dokumenterade på privat mark bara för att det är då en Härjedalsdom som säger, den är ju helt jävla fel. Hade den här processen kommit nu, då hade de aldrig vunnit det här, den var 30 år för tidig den där processen, tyvärr... Vi har försökt få resning och vart nekad resning för att man ska använda den bevisning som man hade tillgång till då, man får inte ta fram någon ny bevisning och använda, det är så jävla skevt.

Man vill ju inte från statens sida ha någon ändring, det är den klassiska slutsatsen jag drar. För vår egen by, där håller de på ... jag tror de provar att ta död på oss på något vänster, Ruvhten, som det är frågan om, att den byn, ja, det är ett litet sår här som gör att det är enklast om byn inte fanns för då hade man kunnat exploatera och utveckla området precis som man vill. Vår areal är egentligen väldigt liten, alltså om vi ska vara på den åretruntmark som vi har, då går det inte att bedriva renskötsel. Jag tror att vår Härjedalskonflikt, det är också en verkan av det som varit förr. Man hade en lappfogde som styrde allting och som pekade med hela handen och som la sig i och styrde och ställde med vem och vilka som skulle hålla på och hur det skulle hålla på ...³⁴

³³ Historien och Härjedalsdomen: en kritisk analys/Lars Rumar. Rumar, Lars, 1935– (författare). Umeå universitet. Centrum för samisk forskning (utgivare).

³⁴ 23059.

En man i 70-års åldern i Härjedalen säger:

Det är bara att titta på kartan; fjällen där vi är med renarna vi måste ju ner i dalgångarna. Vart skulle vi ha tagit vägen på vintern om inte dit? När det blev den där processen (Härjedalsprocessen där markägare stämde samebyarna) där sa man på länsstyrelsen det är ingen fara, ni har ju sedvana. Så vi blev tagna på sängen, vi hade ingen beredskap, vi hade inga jurister, vi hade inga kunskaper. Vi förlorade ju stort hela tiden. Så blev vi ju skyldiga massa miljoner. Nu håller man på att ta av oss renskötselrätten på åretruntmarkerna, vi har inget mer. Det är det sista vi har! Tar man av oss det då är vi borta! För oss är renskötselrätten så mycket, mycket mer som jag har varit inne på. Det har att göra med alla kunskaper som vi har fått med oss i generationer. Det är inte bara renskötselrätten som finns på papper, det är så mycket, mycket mer i den.³⁵

Eva i Bjenjedaelie växte upp i en skogssameby. Föräldrarna var renskötare men hon kom senare att jobba som husmor på olika same-skolor. Hon lagade samisk mat och tog med eleverna på renskiljning, där fick de träffa föräldrar och släkt. Hon tyckte att det var hemskt att barnen tvingades vara hemifrån. Att vara skogssame och inte fjällsame har gjort att hon känt sig diskriminerad under stora delar av livet. Det började redan i skolan.

Ja, vi gick till skolan. Då fick vi fara till Jokkmokk. Där bodde vi på arbetsstugan, Det var för fattiga inlandsbarn. Jag tyckte det var så hemskt, att vi skulle bo där och inte fick gå på sameskolan.

Skogssamerna fick inte det. Det är sånt vad staten ställt till med. När man gick till den där svenska skolan, då gick man förbi sameskolan och funderade, varför får inte jag gå där? Ja, det var hemskt ... och det var ju trakasserier i skolan också. För att vi var samer.

Hon fick mer än en gång slåss för att försvara sina syskon.³⁶

Lennart, som är ett fingerat namn, är sydsame och lever med sin familj utanför samebyn.

”För mig är länsstyrelsen Stallo. Den onda i berättelsen som är ute efter att stjäla, förvirra och splittra.”

³⁵ 23037.

³⁶ 24019.

De vill vistas i sina förfäders områden, kunna fiska och åka skoter. Men de känner sig förföljda och trakasserade av länsstyrelsen. Sonen har blivit polisanmäld och dottern hotats av tjänstemän i närheten av familjens fiskevatten.

Lappskatteland, vårt lappskatteland konfiskerades genom avvittringsprocessen och vi miste nyttjanderätten till marker som vi haft i många generationer.

Alla som hade renmärke var medlemmar i lappbyn. Detta inskränktes 1971 då smårenägarna blev uteslutna ur samebyn och vi ställdes utanför. Familjens renmärken och rätt till renskötsel avlystes och kunde inte längre ärvas.

Han menar att de får fiska och ha koja på nåder, tack vare goda relationer till samebyn.

I och med att staten instiftade Lappbyn som samarbetsorgan där Lappfogden var ordförande så togs makten från vår familj. Framför allt makten över marken som var lappskattelandet. Lappbyns medlemskap fungerade så att alla som hade ren i sitt märke var automatiskt medlem, alltså var vår familj också medlem i Lappbyn även om vi på 60-talet hade få renar.

Då Lappbyn skulle omorganiseras till Sameby på efter 1971 skulle också renskötseln rationaliseras. Det som skedde var så smårenägarna blev uteslutna ur samebyn och många renmärken avlystes.

Vi måste betala inträngsersättning i form av arrende, jakträtt och fiske rätt på våra traditionella marker.

Det är svårt att i ord förklara hur oerhört viktigt det här området är för oss. Det är helt enkelt avgörande för våra liv, en del av vårt hem. Vetenskapen och känslan av att farfar, farmor och deras förfäder har trampat stigarna, dragit upp båten på samma strand, druckit ur kallkällan och sett samma solnedgång som vi. Det formar oss som människor och landet pratar till oss: Här finns din historia och själ. Marken är Du!³⁷

Nila i Jåhkåmåhkke är renskötare och entreprenör. Han tycker att kategoriseringen samer emellan blivit allt vanligare med åren.

Mo in leat goassege vásihan ahtin na dadjá soapmásii do leat do it leat. Muht diehttalas dat álo dáhpuhuvvá ahte mii sárdnut ieza olbmuid birra, earáliiggánit jus it dovdda dah olbmo, dan háliida diehtit mii dat lea olbmuid. Dat lea oba mánga got dat galgá lohkat, mánga dási dan boazodolu ektui. Dat lea oalle váttis got dat galgá váldit dá ságastallama álkibun. Mo in dieđe jus dat sámít eandalit nu ceahpit, ceahpibut go earát kategoriseret. Dat mii šaddá váttisvuohta mu miellan lea, dat lea ahte go ieš bidjá steampila iežasii. Mii ii oro riekta heiveme go buohtastahtá dah olmui, eará olbmuiguin mat lea seamme dásin. Mus han lea hui váttis, mo in hálit gohčodit iežan boazosápmiin, mo hálian ovdal háliit,

³⁷ S01824.

láve lohkat mo lean boazoeaiggát. Ja ovdal go mus lei dat biergofitnodat, mon lohken ”Jag jobbar med renar både döda och levande”. Dusse dan avdramatiseret dah veahá. Muhto dat lea miellagiddevas olbmuid birra diehtit, gos dat lea dat boazodollu prioriteringas, lea go dat vuosttaš prioritering, vái lea go dat nubbi, vái lea go goalmát, lea go ieza barggut bohtá, lea go dat njunnosis boazobarggut, lea go dat mielde dan aktasas boazodolus mii lea cerun vái lea go dat rátkaaiggi veahki, siidda dat sáhtta siidda veahkki leahkit, dah han sáhtta leahkit delle go siiddan lea eanemus bargu, sáhtta delle leahkit mielde ahte dat bidjá, juste delle go lea eanemus intensiivt, delle heiveha iezas ellima dan ektui beassá veahkehit. Ja de leat go nu ahte das, dat lea juoga ieza čanastat. Dat han sáhtta váikko, dan han sáhtta leahkit veahkin boazodolu olbmui, boazosámiin lea siida hommá ja veikko it goassege praktihkalaččat veahket. Dah han lihkká sáhtta leahkit dah vearddi mielde ahte ipmirda visot. Ja de, die lea dat belli mii lea dugui dan min lagamusaid siste. Mii han diehtit juohke vegan ja juohke siiddan mat olbmot mii leat ja makkár vuordámusat ja áigumusat mis lea nuppi nuppin siidda siste ja goit dah lagamus bargoveaga siste.

Jag har aldrig upplevt att man säger till någon att du är det ena eller det andra. Men naturligtvis händer det att vi talar om andra människor, speciellt om vi inte vet vilka de är eller känner dem, då vill vi ju veta vad det är för människor. Det finns så många olika nivåer i renskötseln. Det är ganska svårt att förenkla det här samtalet. Jag vet inte om samer är duktigare på att kategorisera än andra. Det som blir svårt, enligt mig, är när man sätter en stämpel på sig själv. Det som inte riktigt passar sig är när man jämför de här människorna med de som befinner sig på en annan nivå. För mig är det väldigt svårt, jag vill inte kalla mig för renskötare, tidigare brukade jag säga att jag är renägare, och ännu tidigare när jag drev förädlingsföretaget så sa jag: ”Jag jobbar med renar både döda och levande”. Bara för att avdramatisera det hela. Men det som är intressant att veta om människor det är var de befinner sig i prioriteringen av renskötseln. Är det den första prioriteringen, eller andra, eller tredje, är det när andra jobb kommer att man är främst i renskötselarbetet, deltar man i den gemensamma driften i samebyn eller kommer man och hjälper till vid skiljningar, eller hjälper man till i sin siida (familjegrupp), man kanske hjälper till när det är som mest arbete i siidan, kanske just när det är som mest intensivt i siidan som man anpassar sitt andra liv så att man kan hjälpa till. Eller är det så att det finns andra kopplingar. Det kan vara att du hjälper renskötarna i siidan, även om du aldrig hjälper till praktiskt så kan du hjälpa till genom att förstå allt. Det är en sida som man känner bland de närmaste. Vi vet ju vilka alla är i familjerna och i siidan, vilka planer och behov vi har, i varandras siidor och i den närmaste arbetsstyrkan ...

Nila vill också ta upp hur det är att leva som nordsame på lulesamiskt område.

Na dusse dát dinga ahte giella mii lea kárttain ja báikenamahusat, dat han lea somis mearridan ahte dán guovllun galgá leahkit dusse dál dát giella, mii leat julevsámi guovllun, dat lea julevsámi čállinvuohki dás, mo gi in sártno julevsámegiela lea go dat jierbmái ahte galget báget mu julevsámegiela namahusaid geahit? Dat han saddá veahá imas, dat han lea dusse akta dinga. Mo in leamas girkun guhkes áigái, ovvta gaskan han lei dusse julevsámi sálbmagirji, dan mo in leat dárkkistan lea go dat dál, dat lea maid veahá imas. Dalle álggun lei dáppe julevsámegiella

sálbmagirji. Maid dat nuorttuhat dat eai galgga bessat sámegillii lávlut? Dat soaitá rievdan dál, mo in leat dál dan dárkkistan. Mo jáhkan dat lea nuortasámegillii maid dál. Muhto diekkár unna dinggat han čájehit [...] Laponia han lea dat agis leamas dat ságastallan dat muhtunat hui garrasat leamasan ahte dat galgá julevsámegillii leahkit go manná geahccame. Dat lea dávjá ruohagiella ja julevsámegiella, muht ii nuortasámegillii ja manin dat nu galgá leahkit? Mii leat ellán dáppe, mis geas lea nuortasámegiella, saddan bajás dáppe dá guovllun, dat leat juo čuohte jagi juo leamasan dáppe jus ii eanet vel. Man guhká galgá orrut vái beassá dohkehuvvot gielalaččat nai ovttá guvlui, ii got dat leat veahá imas? Bággehan min johtit diehke, ja de dál mearridan ahte ja juo vissá, “dis dat lea veahá ilá buorre sámegiella”, dát leat mu sánit [...] Dat lea buorre ahte dat gávdno julevsámegillii, dat ii mu miellan leat suddu ahte beare galgá leahkit julevsámegillii.

Ja, till exempel bara det att språket på kartorna och platsnamnen, det är bestämt att i det här området ska de enbart vara på lulesamiska eftersom det är lulesamiskt område, det är lulesamiskt skriftspråk som används, men jag talar inte lulesamiska är det då så klokt att tvinga mig att använda de lulesamiska namnen. Det blir konstigt, det är en grej. Jag har inte varit i kyrkan på länge men ett tag så fanns enbart den lulesamiska psalmboken där. Det är också märkligt, ska nordsamerna inte få sjunga psalmerna på samiska? Nu har det kanske förändrats men tidigare var det så. Det är sådana där små saker som visar. Till exempel Laponia, det har varit en väldigt hård diskussion om att det ska enbart vara lulesamiska på skyltar och så vidare. En del är väldigt hårda på det, det är ofta på lulesamiska och svenska, men inte på nordsamiska och varför är det så? Vi har levt här, vi har nordsamiska och har vuxit upp i området och har varit här i hundra år om inte längre. Hur länge ska man bo på en plats innan man blir språkligt godkänd? De har tvingat oss att flytta hit och sedan bestämt att ”ni har lite för bra samiska”, det är mina ord. [...] Det är bra att det finns på lulesamiska men det är synd att det enbart är på lulesamiska.³⁸

David, som är ett fingerat namn, är drygt 50 år och bor i en by i norra Sápmi. Han anser att den samiska slöjden inte tillåts att utvecklas dels på grund av att man har olika syn på vad som är bildkonst och vad som är duodji, men också att utvecklingen går mot en sorts ”retro-slöjd”. Han tycker att det inte finns mod nog att utveckla den.

Ja jus mon atnen ja ledjen nuorra galgen lei dárbu oažžut ja leat olu jurdagat álgit dujiin bargat ja ovdánit ja olu prošeavttat. Muhto dat dalle ii dovdon ahte oažžu dan doarjaga. Dat han ledje iežas sámii ásašusat, na de go álggii Sámi duodji dat goit ii dorjon ja de álggii Sámediggi ja doppe goit in ane atnit doarjaga [...] Nu ahte dalle nuorran jurddašin ahte livčče reistet ahte mon ieš in dihto dainna sámivuodain, mon molssun nama ruotlaš nammii ja go prošeavtta dahká ii goassege ii čále diekkár samisk slöjd – ja konstantverk, beare bildkonst, geaktit diekkár sániid, vi ska utveckla med konst, konstantverk ja dat lei veahá jurdda. Mun darvánin ahte mon in sáhte orrut de X, dat han lea sámii guovlu ja oppa dovdus guovlu. Goit dalle ledje nu ollu olbmot dáppe. Mon han gávnnašalan

³⁸ 23126.

dainna. Mon ferten adreassa bidjat ieža guvlui, muhto de mon in gillen joatkit. Muhto jus livččen ná ain fertet, mon jáhkán livčče áidna geaidnu ahte oažžut doarjaga ja ovdáneapmái ja bargat daid dujiiguin, ii dujiiguin muhto sáhtttá gohčodit bildkonst.

Det var när jag var ung så var det behov av att få [stöd] och många tankar om att börja jobba med slöjden, utveckla den och många projekt. Men då kände jag inte att jag kunde få det här stödet. Det var andra samiska institutioner, så då började Sámi duodji, de stödde då inte och då började Sametinget och därifrån fick jag inte heller stöd [...] Så då som ung tänkte jag att det vore bättre att jag inte uppvisade min samiskhet, jag byter namn till ett svenskt namn och när jag söker om ett projekt så skriver jag aldrig samisk slöjd- och konsthantverk, utan bara bildkonst, bara använda sådana ord som vi ska utveckla konst, konsthantverk en liten sådan tanke. Jag fastnade i det att då kunde jag inte bo i X, det är ju ett samiskt område och ett väldigt känt område. I alla fall då så bodde det många här. Då hade jag blivit påkommen. Så då hade jag blivit tvungen att byta adress och det ides jag inte fortsätta. Men om jag hade varit tvungen att prova nu i dag så tror jag att enda vägen för att få stöd och utveckling för att arbeta med slöjden så skulle jag inte kalla de för duodji (samisk slöjd) utan bildkonst.

Om utvecklingen i duodji säger David:

Dat leage justa go ii leat dat ovdáneapmi buolvvas bulvii, de háliidit oahppat got galgá dahkat, de álgá šaddat dakkár retrostiila. Dat álget dahkat boares áigásaš dinggaid oddasit ja oddasit ja oddasit boares áigásaš dinggaid. Seamma hámi ja seamma hearvvái ja oainnát dat lea retro. De ii leat ovdáneapmi, dat gal lea ieža oahppan gokte galgá dahkat, muhto dat ii leat ovdáneapmi. De eai duostta ieža ládjii dahkat.

Det är just det att det inte utvecklas från generation till generation, så de vill lära sig hur man ska göra och det blir en slags retrostil. De börjar tillverka gammaldags föremål på nytt och på nytt. Samma form och samma mönster och då blir det retro. Det är inte utveckling, de har själva lärt sig hur man ska göra, men det är inte utveckling. De vågar inte göra på andra sätt.³⁹

En anonym man i södra Saepmie beskriver svårigheten med att positionera sig i det samiska samhället.

”En del människor tycker ju att jag är en nykomling i det samiska samhället eftersom jag inte har växt upp i de traditionella sammanhangen.”

Ja, det kan man kanske tycka. Men jag är ju det på grund av allting som hände för länge sedan. Fortfarande i dag är det många konservativa som tycker; du kan bara vara same på ett sätt och det är att du har renar och pratar samiska, punkt! Och älskar renkött.

³⁹ 24061.

Allt detta påverkades ju av det system som växte fram och den politik som växte fram. Det var ju många hundra år innan dess, som man försökte hitta den samiska identiteten och definitionen av vem som är same. Den hamnade ju mycket på renskötselkulturen, tex. i lapp-ska-vara lapp politiken. Jag tror ju inte intellektuellt att samer står bakom den. Men den har ändå anammats av det samiska samhället därför att det är ett sätt att förhålla sig gentemot det svenska.

Effekterna av 1928-års renbeteslag har påverkat hela hans personliga situation.

Den har bidragit till min hela personliga situation min samiska kamp kan man säga. Men jag är trygg i att samer är olika. Men utifrån betraktas vi olika. Och den har påverkat hela det samiska folkets situation. Nu när man håller på med Renmarkskommittén och samebymedlemskapet och tillgången till marken och rättigheterna så tror jag inte att den frågan är speciellt löst eftersom dom som i dag har rättigheterna självfallet, det är ju mänskligt, inte vill dela dem. Så även från samisk sida kommer det ju vara en stark kamp för att behålla ett sådant här system. Men vi måste fundera som kollektiv på vad det innebär för det samiska folket.⁴⁰

Sonja i Sjädtavallie anser att 1928-års renbeteslag, som delade upp den samiska befolkningen i renskötande och icke-renskötande, är den dummaste lag som stiftats.

Då hade vi ett exempel, X, hon hade ju en moster som heter X, och hon gifte sig med en svensk. Då var hon inte same något mer.⁴¹

⁴⁰ 23134.

⁴¹ 23164.

Samisk kunskap och andlighet

Aarpiemaahtoe, den samiska traditionella kunskapen, är både materiell och immateriell till sin natur. Det är en kollektiv kunskap som individer bär med sig. En förvärvad kunskap om naturen och ekosystemen. Det kan handla om renskötsel, hur renar rör sig i landskapet och vilka växter de betar. Det kan handla om slöjden, vilka slöjdmaterial man tar och hur man bearbetar dem. Det kan vara kunskap om väderlek, hur och var man fiskar, jagar eller plockar bär. Det kan vara sättet att ta vara på kött och fisk, örter och bär eller hur man bygger en torvkåta eller skapar ett bruksföremål av naturens material. Det handlar om en hållbar livsstil, om att visa hänsyn för kretsloppet i naturen, att ta vara på allt med varsamhet, återbruka, reparera och vårda, att inte ta mer än man behöver. Bruka utan att förbruka och att vara tacksam för det som naturen ger.¹

I intervjuerna framkommer det att många känner en negativ stress över att den traditionella kunskapen rinner en ur händerna. Den traditionella kunskapen har historiskt sett upprätthållits av dem som har färdats och levt i markerna.

För samerna handlar det om att förvalta kunskaper och kraft som deras förfäder hade. Kunskap om att till exempel stoppa blodflöden nämns eller att få bort eksem med hjälp av naturen. Att kunna avläsa naturen och djuren är en annan sak. Vad betyder tecken i naturen och vad vill fåglarna säga? Det uttrycks också oro över att allt detta kan försvinna om renskötseln upphör eftersom renen är rättesnöret för hur du betar dig i naturen.

¹ <https://www.sametinget.se/arbediehtu>.

Figur 1 **Torrfuran en symbol för den biologiska mångfalden. Furan är motståndskraftig mot röta och kan stå i många hundra år**

Foto: Jannie Ruejie.

Figur 2 Samling av renar vintertid

Foto: Sanningskommissionen.

Figur 3 Samisk slöjd: en kniv med slida i renhorn tar form

Foto: Sanningskommissionen.

Lars-Jon i Čohkkiras är uppvuxen i ett område där det funnits många nåjder, både på den norska och svenska sidan.

”Jag har hälsat på den här mannen och han har själv berättat den här historien för mig när han första gången stoppade blod.”

Hui ollu diekkár noaidit ja gunstarat ja buot mat máhttet váldit eksemaid eret ja visot, ja varaid bissehit ja nu. Ja vara láveje luoitit ja ... Ja mánga diekkára leat munnje falihan justte dien oahpu ja mon lean giellan, mon in fuola danin go mon lean beassan oaidnit. Mu áhčči munnje logai: ”dat šaddá dutnje dát oahppu ja don oahpat, sáhtán vuoddu oahpahit dutnje, vuoddodieduid maid galgá máhttut ja gierdat ja maid galgá dahkat” Ožžon vehá jurddašanággi ja mon mearridin mon in vuola, mon in gille diekkáriid álgit guoddit mielde. Ledje hui garra mearit got galggai eallit.

Lean mannan dán olbmá luhtte ja lea muitalan dien go vuohččan geahččalii dan ja die lea hilgojuvvon ruoha eiseváldis, mii sámít eat oáččo dát oahppu leahkit ja mii eat oáččo oahpahit die oahpu geasage. Juo, nu ahte lea suoli oahpahuvvon viidábut ja oahpahuvvo ain nai ja lea maid go gildet min lea njuolga sáhkkan giellime min kultuvrra. Lea galgá diehttelas maid váldit vuhtii Sanningskommišuvdna ja geahččat daid ja váldit ja buorádusa dahkat dies.

Mon ferten vuohččan daid bielluid birra ... dugo mis lea Sámedikkis deinna málliin, mon lean čohkkán ruoha Sámedikkis ja lean álo veadján heajut go bielluin skilahii sisa, dat lea mu oainnu ja oskku vuostte,

mu nu soamehii munnje gal ahte skilahit olbmuid sisa boahtit. Oažžu ieža ládje dagahit, muhto ii soabat riehta sápmelažžii, boazosápmelažžii ii ollonge. Ja de dat biellu fas, go olmmos jámii meahccái, de bidje geassehávddái. Geassehávddis válde eret go galge girkoeatnamii, dugo Čohkkirassii ja nie ja lea maid muitalus go johte vulos daiguin, visot dát ráidduin mat jámeha gesii, visot hearggis buddo bielluid, dat eai galgan eret, dat buddo bielluid. Dat galggai leahkit jur jávohaga, ii ožžon aktage skillat dais. Dat vuoseha beare dan man stuorra deaddu dies lei dát jietna, biellu jietna.

Många helare också som kan ta bort eksem och stoppa blod och sånt. Och många har erbjudit mig att lära ut det här men jag har tackat nej, jag vill inte lära mig för jag har sett. Min far sa till mig ”den blir din den här kunskapen, du lär dig och jag ger dig grunderna, vad du ska kunna och tåla och vad du ska göra”. Jag fick lite betänketid men jag bestämde mig för att neka, jag orkar inte bära med mig något sådant. Det var väldigt höga krav på hur man skulle leva ...

Jag har hälsat på den här mannen och han har själv berättat den här historien för mig när han första gången stoppade blod. Det är sån kunskap som är förskjuten av svenska myndigheter, vi samer får inte ha den kunskapen eller lära ut den. Så det är vidarefört smyg och lärs vidare även i dag i smyg. Egentligen är det här ett förbud mot den samiska kulturen. Sanningskommissionen borde titta på det här och föreslå åtgärder för att förbättra situationen ...

Jag måste berätta om skällorna ... som vi har på Sametinget, jag har suttit i svenska Sametinget och jag har alltid mått så dåligt av när de skakar i renskällan för att man ska börja. Det är emot min syn och tro, det gör så ont i mig ... det passar inte för samer, och absolut inte för rensköttande samer. Så var det om skällan igen, när någon dog på sommaren placerade man kroppen i en sommargrav. De flyttades från sommargraven när de skulle till kyrkogården ... i rajden som drog de döda så pluggade man igen härkarnas skällor, man tog inte av dem men de blev igenpluggade. Det skulle vara helt tyst, det gick inte höras ett skälljud. Det här visar bara på hur stor betydelse det där ljudet har, skälljudet.

Lars-Jon vill också ta upp samernas sätt att bete sig mot djuren, särskilt mot renen.

Bete er likadant mot djur som ni själva vill bli behandlade, och det brukar folk respektera. Och det ser man på renar också när vi jobbar med dem att renen har en tillit till oss då. Jag minns en gång att vi hade renar som var uppe på ett kalfjäll som var längre österut och vi hade inte varit upp till dem och sedan skulle vi börja eventuellt flytta bort dem som vi körde upp på kalfjället, kom dit, och renarna sprang ihop allihopa och jag stod på en sluttning, inte högsta toppen. Då kom renhjorden, ett par hundra renar, ställde sig en bit ifrån mig och tittade. Och sedan konstaterade jag – ja, det var anklagande blickar mot mig, att nu har ni inte varit här och tittat på rovdjuren, att de jävlas med oss.

”... en dålig renskötare får aldrig tillgång till sina renar utan de flyr från ägaren. Är du en god människa som renägare så har du med dig dem ...”²

Maj Doris i Jåhkåmåhkke berättar om hur hon fick lära sig att leva med naturen, om allt som den betydde, vad djuren kunde säga dem.

Figur 4 **Maj Doris Rimpi**

Foto: Sanningskommissionen.

Och haren då, den vet vi att det är renens kusin, de är kusiner. Och det är ju märkligt. Hare och ren som kusiner, men det förstår man ju, och det har jag sett när jag hållit på med min miniforskning, att är det någonting som händer reagerar haren direkt och sticker i väg och renarna tittar – vad är det nu som blir ... Så renarna bli varnade av harar för harar reagerar så snabbt ...³

² 23024.

³ 23179.

En renskötande man i 70-års åldern i Jämtland försöker förklara hur kunskapen om naturen kan se ut.

Min far han jämförde naturen med en bok. Han sa; jag måste jämföra med en bok, men den boken finns inte. Han finns inte och låna, han finns inte att köpa någonstans utan det är du som måste lära dig att läsa i den boken; naturens bok. Den har vi fått i arv av våra förfäder och moder jord och det är den boken vi måste lära dom att läsa. Den boken är så finurlig, så när du börjar lära dig ur den boken så blir han bara tjockare och tjockare och ju mer du lär dej ju mer förstår du hur lite du kan. Det där sa han. Vi har aldrig haft kunskapen att läsa, men jag måste jämföra med en bok för att du ska förstå. För att du ska förstå så finns dom kunskaperna ute i naturen i sig själv. Och det är ingen isolerad sak utan det är en enorm totalbild. Det är när du börjar se den där totalbilden, det är då du ser hur lite du kan och det är då du inser att du måste visa respekt mot naturen, för renen för alla runt omkring dej. Och du måste förstå ödmjukhet, det var han också noga med att man skulle få med sig från barndomen. Då sa man att du kan aldrig krama onga för mycket. För utan kärlek förstår du inte den där ödmjukheten och respekten. Det var man väldigt noga med.⁴

En kvinna i Jämtland, som vill vara anonym, säger att om renskötseln försvinner så försvinner den samiska kulturen.

Det är lite pessimistiskt men vart ska vi ta vägen när markerna under våra fötter krymper? Vart ska renen ta vägen? Hur ska vi kunna fortsätta med den naturbetesbaserade renskötseln och få slöjdmaterial? Hur ska vi kunna garva skinn hur ska språket kunna leva vidare om vi inte har någonting att hänga upp det på? Hur ska den traditionella kunskapen kunna föras vidare om vi inte har markerna och det här livet som där allting överförs? Hur förs kunskaperna vidare, om väder och markerna och vårt tankesätt och vårt förhållningssätt till naturen och allt liv? Kopplingen bakåt till sina släktingar till exempel det blir en stor sorg att man inte kan föra vidare. Jag tänker dom som står utanför renskötseln nu, jag förstår att dom kan känna en sorg om de inte har kunnat vara kvar i renskötseln. Men om renskötseln försvinner helt så finns ju inte någon koppling tillbaka till våra förfäder, dom som har varit före oss och brukat markerna.⁵

Dan är i 65-års åldern och bor i Purnu. Han har arbetat med renskötsel hela livet.

Jo, men det är tack vare renen som allting bevarats. Vi kan tacka renen. Jag ser bara mina kusiner som har tappat renskötseln och alla mina kompisar, de har tappat renskötseln. De har tappat hela den skogssamiska

⁴ 23037.

⁵ 23033.

kulturen, allting har de tappat, det är bara vi som håller på med renar som har kunnat behålla språket och kulturen och sådant.⁶

Stina, en ung kvinna från Likssjuo, är oroad över att mycket av kunskapen försvinner när de äldre går bort.

Men den här kopplingen till naturen, den är ju ärvd, den finns ju kvar fortfarande. Min morfar brukar hälla kaffe i elden för att tacka naturen och ibland tycker jag att han är väldigt duktig på att avläsa naturen och djuren ... och sedan när jag och morfar varit vilse, då har vi följt efter djur för att hitta rätt väg ut ur skogen. Mycket av den kunskapen dör ju nu med honom ...⁷

Sofia, som är sydsame och med koppling till Atoklimpen, berättar:

Atoklimpen som brukar kallas för Aton och Aton betyder den där. Under 1800-talet så är det så att det här fjället ligger på lappskattelandet Risfjell och det landet är i min farfars släkt, men även innan det fanns lappskatteland så höll de till här. Det är så som vi förstår vår historia ... Aton är då en helig plats och det är inte bara själva den här Aton, den där, utan det är ett stort landskap runt omkring Aton som betraktas som en helig plats, alltså ett andligt epicentrum. Jag vet att jag läste gamla texter, då kan det stå att fordom höll nåjderna från när och fjärran årsmöte vid Abelvattnet och Abelvattnet är en stor sjö som ligger precis, ja, också på Södra Storfjället ganska nära Atoklimpen och där är då min farfar född vid Abelvattnet då. Den är reglerad i dag, den här sjön, men den är också en väldigt väsentlig plats kan man säga.

Sofia förklarar att hennes familj aldrig använt ordet nåjd.

... dels är det betraktat som ofint och oartigt om man skulle kalla sig själv nåjd så det gör man inte men sedan tror jag rent i farfars familj att man ansåg att det var farligt. Man använde inte ordet nåjd för det var farligt och det har det varit kanske från 1850 och framåt.

Men ju mer befolkat Sverige blir desto trängre blir det i Saepmie och desto farligare blir det också att ha en naturreligion [...] Jag förstod aldrig det där snacket om missionärerna men det handlade helt enkelt om att vi egentligen inte var kristna så det blev en grej att prata om det där.⁸

Tomas i Giron säger att den samiska andligheten betraktas som "galenskap" på grund av kristendomens genomslag.

⁶ 23143.

⁷ 24027.

⁸ 23001.

”Man riskerar då att ses som ett byoriginal eller att man anses vara lite så där, lite hullu för att använda finska.”

Figur 5 **Tomas Kuhmunen**

Foto: Sanningskommissionen.

Gamla offerplatser har blivit förstörda och än i dag måste man utföra sådant som har med samisk andlighet att göra i lönndom.

Så den är helt nedtrampad, den gamla offerplatsen. Du har Dárráguoika som plockades ut redan på 1600-talet, alltså den försvann redan, då började man plocka sejtär därifrån, alltså de här första resande började komma hit. Vad hette han, Regnard, tog med sig sejtär och sedan har det försvunnit med tiden. Alltså de är ju förstörda vilket har gjort att religionen som är viktig för mig och som har varit viktig för mig och min familj har varit tvungna att gå i lönndom. Jag kan inte ens berätta åt folk i byn ta mig fan om sådana här saker för att riskera att man antingen, inte nu för att jag litar på mina medmänniskor, men för att kristendomen har fått sådan genomslagskraft i det samiska samhället att man riskerar då att ses som ett byoriginal eller att man anses vara lite så där, lite hullu för att använda finska.⁹

⁹ 23004.

Britt-Inger, boende i Orrestaare, fick samtala med en nåjd om de gåvor hon besitter. Han sa att hon inte skulle tvivla på gåvorna. Hon fick bland annat ett varsel när hennes mormor låg för döden.

Och det är inget konstigt i den samiska världen. Och det var en befrielse, det var som att jag [andas ut] okej. Så det var en ganska häftig upplevelse.¹⁰

Maj Doris i Jåhkâmáhkke berättar om den samiska andligheten.

”Redan där har vi ju gudinnorna, máttaráhkko och de tre gudinnorna.”

Jo, men kyrkan och læstadianismen pratar ju om kärlek och tro på varandra, om Gud, den kan vi inte kullkasta fast vi har vår egen religion då med allt det här som var förr med gudar och gudinnor och allt. Redan där har vi ju gudinnorna, máttaráhkko och de tre gudinnorna, det är ju kärlek, omtanke, hur ska vi leva, hur ska vi utveckla vårt liv, det står ju de här gudinnorna för. Och gudinnorna är ju inte, det var ju som samernas, vad ska man säga ... alltså vi hade ju de som en ... nu tappar jag ordet, det kommer nog, som gudinnorna då, det var som vår trosförfattning om just gudinnevärlden in i våra levnadsliv. Men vad de stod för, det är precis det som var det viktiga med de tre gudinnorna och så máttaráhkko och det. Men vi hade ju ängsgudinnan, de byggde ju upp hela naturen, människan, alltihopa, och då hade vi den trosuppfattningen med gudinnor. Nog kan jag väl tänka mig i dag att många tänker, även bland samiska folket i dag och ungdomar, att man har det här i tanken med att våra gudinnor, tänk att vi har den trosförfattningen, i vår religion så stod de för det fina, kärlek, ja, absolut det som var bra, och gav oss trygghet, beskydd och allt det här, den trosförfattningen vi har om det. Och det kanske finns än i dag att många har i tankarna máttaráhkko och tre gudinnor. Jag gjorde ju mycket konst om dem för jag gick in i mytologins värld ett tag och då var det bara om det. Och det är ju viktigt, och det tror jag har kommit in även kanske hos yngre folk i dag, att man har den där tanken ibland till vår förkristna religion som då var animism, alltså då var allt levande, så egentligen får vi inte göra någonting galet med naturen om man tänker så. Och därför har vi ju inte, samerna har inte efterlämnat några stora skulpturer, det finns ingenting. Det enda vi hittar är arranstenar och så lär de då haft kåtor, det ser man ju, då blir det lite som små ängar, där har de bott under flyttningar, och de har ju flyttat överallt.¹¹

En man i 50-års åldern i södra Saepmie beskriver hur han och hans far har upplevt den samiska andligheten och hur naturen är besjälad.

¹⁰ 23028.

¹¹ 23179.

Min pappa var en pragmatisk person men det fanns en del av honom som gick totalt på tvärs med det och det var att naturen var besjälad. Traditionen av hur naturen och våra förfäder kan ha energier kvar på vissa platser. Vi gick exempelvis inte i land på vissa platser där det bodde saivos, dom andra, de osynliga.

”Många historier handlade om de döda som på något sätt uppenbarade sig. Det handlade om hela nåjdtraditionen. Den delen var också 100 procent naturlig för min far.”

Den sista gången som alla i familjen samlades för en faster till mig fyllde 50 år då var alla syskon där. Då var jag 12 år. Det samtalet hade jag velat ha inspelat, berättelserna bara studsade mellan alla. Dom hade en fantasitisk humor. Så vart det tal om min farmor att hon var så synsk att hon hade fått varsel. Det fanns hundra historier om det, om X andliga förståga. Jag var då i den åldern då jag var som absolut mest mörkrädd för jag hade blivit så djävulskt skrämmd. Jag hade varit med på de här läger som sameföreningen ordnade för barn. Tonårstjejerna som var ledare dom gillade att skrämma oss. Och min egen far var inte så mycket bättre med alla berättelser. Så säger någon på släktkalaset; undrar vem som har ärvt detta i nästa generation och så kikade dom på mej och alla sa ja, det känner man och jag ser det ju på han!

Jag var rädd för det där. Men jag genomgick några olika upplevelser. ”bland annat upplevde jag när jag var ung och jagade fågel nästan samma sak två gånger efter varandra. Det kändes som jag hade ihjäl en människa. Fåglarna kom till mig. Första gången var det en tjäderhöna och andra gången en ripa. Dom kom till mig och så sköt jag dom. Det var inte bara att dom kom till mig, dom närmade sig mig och jag kände nu hade jag ihjäl dom. Det ledde till att jag började lyssna på ett annat sätt. Jag slutade också att jaga. Jag började lyssna och jag började tala. Senare förstod jag att det var med mina hjälpanrar. Dom som finns med. Jag vet inte vilka dom är. Jag tror dom är människor men dom finns och dom är väldigt närvarande. Det andra är varsel och energierna i naturen som jag känner av väldigt, väldigt starkt. Det här är bara jag och min sambo som har en sorts ... jag har inte pratat med någon om det här.

Jag hade en väldigt stark trumupplevelse på 90-talet. Jag bara fick för mig att jag skulle göra min egen trumma. Så då gjorde jag det. Och den är jag fortfarande lite rädd för, faktiskt. För jag har gjort några ... det finns liksom ingen läromästare i det här. Det här var väl när jag var 16, 17 år som helt plötsligt blev det andliga på riktigt. Det bidrog först till att jag tog ett steg tillbaka men sedan har det bidragit till att jag har läst vår historia med andra glasögon helt enkelt.¹²

¹² 23118.

Konsekvenser för renskötseln

Renskötande samer tvingas leva med konsekvenserna av den politik som staten utfört i över 100 år, men även med den politik som genomförs i dag. I berättelserna framkommer kampen om marken på olika sätt. Just kampen mot myndigheterna och att hela tiden tvingas hävda sina rättigheter och försöka skydda renens marker tar en stor del av vardagen i anspråk och är mycket betungande. Det tar tid från själva renskötseln och från familjen. Renskötare upplever återkommande en rättslöshet när de diskuterar exploatering och skogsbruk med myndigheter. Samers renskötselrätt, rätten till sin kultur och rätten till inflytande respekteras inte. Renskötare känner också stor frustration över att åka på möten med myndigheter som inte har kunskap om innebörden av samers rättigheter kopplat till mark eller om renens behov. De tas väldigt sällan hänsyn till renskötselns behov. Majoritetssamhällets intressen av turism, skogsbruk, jakt, fiske, skoterkörning, gruvor, elproduktion och nya arbetstillfällen konkurrerar ut de samiska intressena. Renskötarna känner inte att de har något inflytande över de beslut som fattas. Den existerande konsultationslagen uppfattas av samerna som ett alibi för myndigheter – som ett sätt att visa att de har konsulterat och samrått med samerna. Men lagen ger inte renskötare något reellt inflytande i de beslut som fattas.

Figur 1 **En renskötare tar hand om resterna av en ren**

Foto: Sanningskommissionen.

Figur 2 Gruvan i Giron

Foto: Sanningskommissionen.

En renskötare ger sin bild av situationen.

I dagens läge har ju rennärningen stora rättigheter, om bara staten vill leva upp till dom och följa dom lagar och paragrafer som finns. Det är väl en diskriminering om nånting att man inte är villig att leva upp till de lagar som man själv har gjort. Alltså staten har ju liksom i grundlagen fastslagit de samiska rättigheterna men man är inte villig att själva leva upp till dem.¹

En annan renskötare berättar om den gamla pakten som finns mellan människa och ren.

Den handlar om att renen lovat att ge människan allt; kläder, mat, material för redskap och skinn till kläder och skor. I utbyte har människan lovat att se till att renen har bra bete och betesro och att skydda renen från rovdjur och andra faror... Samerna och renarna har ingått en pakt för länge, länge sedan; att man tar hand om varandra och det stämmer verkligen. Om en ren blir riven av rovdjur så känner man sorg över att de har fått lida. Eller sargade renar som blivit bitna av järven i nacken och bara står och hänger och förblöder. Det är ju fruktansvärt. Pengar är det sista men tänker på vid sådana tillfällen.²

¹ 23032.

² 23033.

Gabinus i Gäjka är i 30-års åldern och renskötare. Han har varit engagerad politiskt och är särskilt insatt i skogsfrågor.

”Du måste välja mellan att påverka och sköta om renarna.”

Men det är ju en kamp alltså ... man måste vara med hela tiden. Man måste ha ett mål. Liksom man kan inte ta det på volley. Utan skickar du någon på samråd som inte är van och som inte är påläst då blir man överkörd direkt av skogsbolagen.

Han har fört dagbok över en renskötarens vardag. Han menar att det svårt att förklara för folk hur mycket tid alla samråd med myndigheter tar. Dessutom ställer rovdjuren till det.

Och just för stunden är det ju bäst att sköta om renarna. Den dagen, den stunden. Men i långa loppet ... ja ... det är frågan om vad som är mer värt.

Jag har ju fört loggbok i två år, speciellt ett år intensivt. Hur mycket tid jag lade på rovdjur och det var 25 procent av arbetstiden. Du måste jobba så mycket för att ha råd att överleva, du lever inte.

Gabinus förklarar hur rovdjuren skingrar renarna genom att först jaga dem och sedan döda dem.³

Rensköturen Nils Anders, från Kliere, säger så här om rovdjuren:

Ja, men det är, det är egentligen det som man ... blickar på dagligen. Det är konsekvenserna av politiken. När man märker det att ens, det man jobbar med och ens levebröd, det är där man stöter på en konflikt varenda dag man är ute egentligen. Att vore det inte så här så skulle det vara jättebra allting. Ja, men som ... renarna, det är fantastiska djur. Du skulle inte ens behöva ut och passa dem. Det låter så fint att man är ute och vaktar renar säger man, men man vaktar inte renar utan man vaktar rovdjur. Så vore det inte för rovdjur så skulle både ekonomin och allting vara mycket, mycket bättre. Det är väl det första egentligen som jag tycker politiken har drabbat mig och gör det från dag ett, det har varit en röd tråd hela livet.

Det enklaste vore egentligen att, det är att det samiska folket blir accepterade, att Sverige ... ratificerar ILO först och främst och sedan att man erkänner, inte bara på papper att det står så fint skrivet att samerna är Sveriges urfolk utan att man verkligen agerar utifrån det också och ser till så att förutsättningarna för att fortsätta vara ett urfolk, att man kan det. För som det är nu så är det i stället för att ... ja, men som i Amerika, då utrotade man buffeln och man förde krig emot indianer och dödade dem helt enkelt. Här är det någon helt annan politik, att man tillåter hur mycket rovdjur som helst. Jag är av den åsikten att det är renskötseln som bär samekulturen, vore det inte för renskötseln så hade vi inte haft

³ 23116.

någon samekultur, då hade det varit turistobjekt. Då får alla säga vad de vill om det.

Men renen ... det känns lite grann så att de [renarna] inte är värda någonting och det tycker jag, den stora anledningen till det, det är för att det finns ägare på ren här i Sverige och det är samer.⁴

Alf i Brändåsen har trots allt alltid varit renskötseln trogen.

Jajamän, renarna har alltid gått i första hand. Jag har försakat en hel del för att renen ska gå före. Före allt!⁵

Per-Anders i Gárasavvon målar inte upp en ljus bild av renskötselns framtid eftersom det finns för många parametrar att ta hänsyn till i området.

Ii dat doala, in mon jáhke dat, dugo odne orru manname dat ii gal leat, das ii, dat báhcá, das ii leat doarvái árvu gostege ... Doarvehisvuohta bohtá. Ja go ollu galget ieža bessat dadjat meid got galgá buohccostallat ... Dat gal orruot dát min nuorat, na de lea juste deliet, ahte das ii boade nu ollu ruhtuo, die lea oainnát ja dál lea nu divrras áigi dál. Ahte don fertet ruoruo oažžut ieža guovlluon, vái don nagodat boazodoluin. Ja de lea dugo duoppe dal lea veikko lea visut vuostá boazodoluo, ruvkin don fiertet viezzat, doppe lea álki ja buorre dinesat ja fertet Leahket vuostá ja muhto vel deavdit ruhtaburssa, dat saddá diekkár, manin dal galgalii gohčodit dan...eaige dáppe leat ieža bargguot go njuolga dadjá ... Juo, oanehis bottuon don dinet buori ruruoid, na ahte deinna dat ferte. Ja de lea juste dáppe dakkár stuorra orohat ja ollu olbmot, dat elluo gal lea stuoris, muhto dat juohkásuvvá ollusiidda, ii dat lea juohke aktii, ii al dainna go njuolga dadjá birge aktage dusse deinna. Dat juohkásuvvá boazolohku nu olusiidda...Ja die lea, dat bohte ollu juste álkkesvuohta mii maid dahká, sáhtát dainna mottiin buohccuin bohccostallat, nu guhká go dinet, asttát nuppe sajiin bargat ja dinet lihkká mainna ealát, duot lea dugo áiggegolliu saddá. Ii leat meinnet ahte don galggat dainna birget, njuolga daddjon, dat lea nu.

... Jag tror inte renskötseln kommer att finnas kvar om det fortsätter så här, det finns inte nog med värden och det föder otrygghet. Och det är så många som ska ha åsikter om hur man ska bedriva renskötsel [...] Det som är problemet är att det inte finns pengar, att man inte tjänar på att vara renskötare och det är en så dyr tid vi lever i nu. Du måste få in pengar från annat håll för att klara dig i renskötseln. Och alla är emot renskötseln i gruvan där du ska jobba för att tjäna pengarna, Det blir en paradox men var ska man annars jobba i de här trakterna ... Jo, på kort tid tjänar du mycket pengar. Och i en sån stor sameby som här med många människor och mycket renar som ska delas på många, ingen klarar sig enbart på renarna om jag talar klarspråk eftersom renantalet ska fördelas på många.

⁴ 23044.

⁵ 23052.

Och eftersom vi har så enkel renskötsel så kan man jobba med några renar så länge du tjänar pengar nån annanstans. Renskötseln blir som en hobby, det är underförstått att du inte enbart ska leva på renskötsel ...

Han tar också upp problemet med den psykiska ohälsan.

Ja de dat surru, dat lea, mon jáhkán, dat dát ollu dahká sápmelaččain dán áiggi. Na juo dáid psyhkalas, deprešunit ja go it diede iddes mii lea dáhpáhuvvan, ja jus dat leat dakkár guovlluon vel, de doppe leat dat mehcceeallit meid mat, jus dat guodulii, dat gis fallehit mehcceeallit. Dat lea dakkár surru saddá olles áiggi, Juo, dat lea oaidnit dop eahkes nohkuot, de galggat jurddahaddat gos dál su iddes juksá, leat go hal dál goddán dat mehcceeallit. Dainna nohkuot ja iddes don badjánat, seammá jurdagat. Ja don barggat bievviiid nu ollu juo go nagodat, ja das ii leat goit áhpu masage. Dat lea lihkká seammá, gal dat mánga dego mángasis gevvá nu ahte vuollánit, dat lea bágggu, muhte de mainna lágin don vuollánat. De soaittát saddat vuollánit dah dihte go skihpát dainna. Dat lea dakkár, dat lea hui, hui lossa dilli diekkár boazodoluin. Muht jus don de, mon lean goit jurddahan, jus don dieid váivviid oáččut ieret, don biepmat buohccuid, dat lea stuorra vuoiu, allasii ja vaikko dat maksá dat, ii go dat dearvasvuohtha maid mávssii. Dat soaitá aht it oáččo, soaitá dat skihppáit, de soaittát ruoktot ge oážžut. Dat báhcá, lea bissovas. Ii dat mana ... Ja dat orru hui, hui váivi go ná juste jus nuorra olbmot álget, mannet dievas bargovuimmiin ja de ii veaje buorahit deinna, daiguin, ii oáččo coahkkái jurdagiid. Dat lea hui lossuot. Oaidnit ja de saddá lossuot allasii nai go ... Dat lea mánga diekkára meid ii dat mana dusse dadjat ahte lea, dat lea heittot dáinna, dá dihte dat lea heittot. Don fertet de geahccat buriid beliid ja buohtastit deid.

Sedan är det den här oron som jag tror många samer känner i dag. Det här psykiska, depressioner, när du inte vet vad som hänt under natten, om du är i ett område med många rovdjur och de angriper under natten. Det är en konstant oro ... Du vet när du lägger dig på kvällen så tänker du på var hjorden är på morgonen och om rovdjuren har dräpt under natten. Med den oron går du och lägger dig och med samma oro stiger du upp. Och du arbetar tills du inte klarar mer och ändå är det ingen ände på eländet. Och många ger upp för att de måste, det är hur du ger upp. Du kanske måste ge upp eftersom du blir sjuk av den här oron. Det är så väldigt, väldigt tungt inom renskötseln. Men om du utfodrar så kanske du kan få bukt med oron, det är en stor vinst även om det kostar ekonomiskt, men hälsan är också värdefull. Kanske du kan komma tillbaka och må bra. Det är också en del ... Så det är många delar som påverkar om det blir hållbart och om du klarar dig bra i det livet du lever. Och det är så, så fruktansvärt när unga människor förlorar arbetslusten och inte mår bra på grund av oron, de kan inte samla tankarna. Det är väldigt tungt att se och det blir tungt för en själv också. Det är många sådana saker där du inte bara kan säga att det där är inte bra eller det där går inte. Du måste kunna se de bra sidorna och jämföra med dem.⁶

⁶ 23115.

Nils-Anders i Ávreluoppal är pensionerad renskötare från Gabna. Han beskriver hur gruvan har försvårat för renskötseln i området.

[...] duot Giron báiki lea šaddan ahte lea hui váttis, dat lea nu váttis, dat leat gruvvát ja dat leat gávpogat, dat leat beatnagat, dat lea nu ollu olmmoš, doppe dál ii leat dušše, dat lea nu heittot beassat diehke Gabnái go boahotá doppe lulde. Jos fal ealu ii oaččo čoahkkái, de daid ii nagot oažžut dán beallái.

[...] den där platsen Kiruna har blivit så svår, det är så svårt, det är gruvor, det är städer, det är hundar, det är så mycket människor där nu, det är så svårt att ta sig hit till Gabna när du kommer österifrån. Om du inte har en samlad hjord så kan du inte få den till den här sidan.

Biila lea fal buorre maid, muhto dat lea diekkár jos boazu ilá ollu, dat láhppá dego daid geainnodagaid mat bohtet. Jos de šaddá guoddit daid dohko de dat eai riehta deaivva daid geainnuid. Ja de go lea vel eastagat ovddas dego E 10 mas leat trafihka diekkár ahte dat ii leat leaika ja dat Luossajohka, Giron gávpot ja visut. Dat eai riehta beasa šat diekko.

Ja, nog är det bra med bil men om man sätter renen på bil för mycket så glömmar den som bort vägarna hem. Om man måste lämna dom så hittar de inte riktigt rätt väg hem. När det dessutom är så mycket hinder i vägen, som E 10 med en våldsam trafik och Luossajohka, Kiruna stad och alltihop. De tar sig inte längre förbi.⁷

Marita i Tjiehteles är både verksam inom renskötseln och kommunen, där hon är politiskt aktiv. Marita oroas av alla problem som gör det i stort sett omöjligt för unga att ta över renskötaryrket. Hon vill ta upp hur betesmarkerna naggas i kanten på grund av skogsbruket och hur alla måste tänka om gällande riksintresseskyddet på grund av klimatförändringarna.

Man anser att skogen är guldets för att Sverige ska leva. Det ser man ju också, att det blivit hårdare i samtalen med skogsbruket [...] När det blir hårdare och hårdare politik i skogsbruket, att det blir mer vinstmarginaler, man får en politik att man ska omsätta skogen mer så gör det också att den del av renbetet som är behovet av alternativa renbetet, det minskar ju. Och samebyarna var väl i det när man började tära på lavmarker och man ser att man vill skydda lavmarker i och med riksintresseskyddade områden så blev ju samebyarna redan där satta i en sits att du fick bara, utifrån samebyns betesmarker, utse fyra procent som skulle bli riksintressesklassat. Bara där gör det ju att renskötarna måste prioritera vilka marker man ska få som riksintresseskyddade marker, vilket gör att det var lavmarkerna som gick i första hand. Sedan när vi kom mer in i klimatförändringarna och man ser att lavmarkerna är mer och mer oskyddade och ofta är det de markerna som oftast blir på-

⁷ 23182.

verkade av klimatförändringarna. Det blir hårdare, det blir sämre bete, det är öppna ytor och snön packar sig mycket, mycket mer.⁸

Lars Miguel i Jähkåmáhkke är renskötare och aktiv inom samepolitiken. Han har svårt att se hur renskötseln ska kunna bära sig ekonomiskt framöver.

Eat mii duodas gierdda nu ollu, dál mun lean hunteren ieš go mun geahčan mu boazodoalu, jos mon galgan penšuvnna háhkát, de mon in duoda sáhte hommát boazodoaluin. Dat lea nu dulbmojuvvon, mis leat nu gáržžes eatnamat ja stuorra vaháгат dat lea nu ollu bargu ja áigi mii manná dasa man ektui ollu sisabohtu dat ráhkada. In mon gal leat dat unnimus boazoeaiggát, jos mon galgan dugu nagodit doalahit buori ekonomiija, ja mon válddán mu ovdamearkan, mon árvidan ollugiin, ahte loahpalaččat don fertet árvoštallat heaitit boazodoaluin. Danin go don it nakce dainna. Dat šaddá ilá divrras, don soaittát odne máksit ja birget. Don fertet nagodit seastit ruđaid go boarásmuvat ja it sáhte joatkit fysálaččat bargat. De don fertet atnit ruđa vái don birget. Dat han merkkaš ahte jos dus ii leat sisabohtu boazodoalus, de don fertet heaitit dainna.

Vi tål verkligen inte så mycket mer, jag har själv funderat över min renskötsel, om jag ska få en pension, så kan jag inte jobba med renar. Den är så nedtryckt, markerna är förminskade, det är stora förluster, det är väldigt mycket jobb i jämförelse med den inkomst den ger. Jag är inte den minsta renägaren, om jag ska kunna upprätthålla en god ekonomi, och jag tar mig själv som exempel, jag tror många är i samma sits, att till slut måste du bestämma om du ska sluta med renarna. Du klarar dig inte, det blir för dyrt, kanske du kan betala i dag och klara dig men du måste samtidigt kunna spara pengar tills du blir äldre och inte längre orkar arbeta fysiskt. Då måste du använda pengarna så du klarar dig. Det betyder att om du inte har inkomst från renarna så måste du sluta med renskötsel.

Lars Miguel säger vidare att det är det som staten *inte* gör som påverkar mest.

Jos jurddaha mo dat stáhta politihkka dás váikkuha, dat han lea, dat han soaitá eanet maid eai daga. Dat eai daja albmáládje dát lea juoga man ferte váldit vuhtii. Mii šaddat dego rahčat dan ovddas go stáhta ii daga dan. Dat eai váldde ovddasvástádusa. Dat eai leat doppe gos dat galget. Dat ii gullo doppe gos galgá gullot. Nu ahte mii šaddat de gaskii. Go stáhta ii čilge álbmogii makkár ovddasvástádusat leat ja gal dat stáhta atná iežas njuolggadusaid ja nu dat galget čuovvut daid ja sidjiide dahkat dan maid galget dahkat. Muhto álbmot ii dieđe dan birra nu bures ja gii muitala dan birra, juo dat leat sápmelaččat.

Om man tänker på hur statens politik påverkar här så är det kanske mer vad de inte gör. Det uttalar aldrig att det här är något som man måste ta i beaktning. Vi måste kämpa för det när staten inte tar det ansvaret. De finns inte där de ska vara. Det hörs inte där de ska höras. Och vi hamnar i mellanrummet. När staten inte förklarar för befolkningen vilket

⁸ 24035.

ansvar man har och staten har sina regler och de ska ju följa dem och få dem att efterföljas. Men befolkningen känner inte till dem så bra och vem är det som berättar om dem, jo det är samerna.⁹

Karin, som egentligen heter något annat, är renskötare och anser att staten gör sig skyldig till ekonomisk brottslighet gentemot samerna när den inte ger tillräcklig ersättning för de skador som rovdjuren orsakar.

Vi får kanske ja, är det ens 30 procent som vi får ersättning för och nu har vi ju alla de stora rovdjuren i vårt område ... och där är vi varken betrodda och hela tiden försöker de att ta kaka för kaka, alltså de försöker ta bort ... alltså de försvårar för oss hela tiden. Så för oss eller mig känns det som att rovdjuren har större rätt än vi, så det är vi som ska föda upp de här rovdjuren och det ska gå på min bekostnad och mina djur och sedan får jag inte ersättning heller.¹⁰

Rensköturen Dan i Purnu tar upp problemet med trafikdödade- och skadade renar till följd av vägsaltet och den ökade trafiken i samband med samhällsomvandlingen. Renar dras till vägsaltet och Dan har genom åren sett så många av sina renar plågas till följd av att de blivit påkörda. Han har tillbringat otaliga timmar på eftersök av döda och skadade renar.

Jag har ringt till länsstyrelsen, naturskyddet, att det är djurplågeri men det nonchaleras.

Och jag vet förra vintern, då ringde polisen att en lastbil kört på en ren, och jag kom på platsen och såg den där renen, benet hängde men de kunde inte skjuta i mörkret då, då var jag tvungen att vänta till på morgonen för att söka men jag hittade den inte. Två veckor senare ringer en bekant som varit ute och motionerat i skogen, det ligger en skadad ren där. Jag kommer fram, då ligger den där och benpipan sticker ut och den står och slickar benpipan. Två veckor har den varit så. Då ska man veta hur man känner sig efter det ... Därför har jag sagt till min dotter att hon ska gå, utbilda sig att hon inte ska behöva vara här och hålla på med renar ... det är så psykiskt påfrestande när man ser sådana grejer.¹¹

Marita i Tjehetele säger att den svenska pensionsåldern inte räknas inom renskötseln. Här håller man på så länge man står på benen.

⁹ 23100.

¹⁰ 23073.

¹¹ 23143.

... du lever för att se renen och får glädje och en styrka hålla på med renkötseln. Det gör du när du ser renen och du ser att det här faktiskt är mitt livsverk och jag är stolt över att vara renskötare.¹²

Hon vill också ta upp rovdjursproblematiken.

Men i dagsläget har vi den rovdjursproblematik som vi har, så lämnar vi renar i det här området eller att de far själva ner från fjället så vet vi det att kommer de till det här området är det inte många som överlever, det är inte många kalvar som är kvar efter att du gjort ett uttag på hösten. Då ska vi veta att vi har ju alla rovdjur så vi har både örn, järv, lo och björn på fjället.

[...] i dagsläget finns inga möjligheter för ungdomar att starta ett renskötsel företag på samma premisser som det kanske fanns förut, att du hade en kalvöverlevnad, du kunde jobba under fria månader för att bygga upp din renhjord [...]¹³

Rolf, som egentligen heter något annat, är en renskötare som numera har lagt renkötseln åt sidan på grund av åldern. Han vittnar om hur renbetena minskat.

De har ju förminskats genom skogshuggningar. Det är ju mycket som har skett, mycket vägar har kommit till och nu är det vindsnurror också ... Lavarna, hänglavarna, har ju försvunnit. Man kan säga att hänglavar knappt finns i dag ... Och marklaven, den där vitmossan, den växer inte som den gjorde förr [...] Gödslingarna, skogsgödslingarna, gjorde ju en väldigt dramatisk, snabb förändring. [...]¹⁴

Simon tillhör Sárevuopmi sameby, som efter en lång rättsprocess mot den norska staten fick sina rättigheter till renbete på norska sidan erkända. De fick ingen ersättning för förlorat bete under tvisten och tvingades själva stå för sina rättegångskostnader.

Norgga stáhta hal dal meinnii ahte mii galgat stevdnet Ruota stáhta ahte mis galgá máholašvuohhta oázžut gearret goluid, daid goastádusaid gokčat. Na mii han leat ieža máksán daid gearret goluid ja mii han leat vuoitán Norgga stáhta vuostá, muhto doppe ii leat mihkkege dáhpáhuvván. Mon anán ahte diet gal lea diekkár ášši dat ferte goit juoste namuhuvvot got Ruota stáhta lea dego vuovdán daid min rivttiid, min eatnamiid. Boastut dat leat bargan ja dat leat rihkun min olmmošvuogiatvuodaid dainna lágiin. Mon in riehta dieđe man relevánta lea dát ášši, mon goit anán ahte ruota stáhta lea sivalaš ja dat galgá vel boahit ovdán.

¹² 24035.

¹³ 24035.

¹⁴ 24014.

Norska staten menar ju att vi ska stämma svenska staten för att vi ska ha möjlighet att få rättegångskostnaderna täckta. Vi har ju själva betalat de här rättegångskostnaderna och vi har vunnit över norska staten men där har ingenting hänt. Jag tycker då att det i alla fall bör nämnas någonstans hur svenska staten har liksom sålt våra rättigheter, våra marker. Det har gjort fel och brutit mot våra mänskliga rättigheter på det sättet. Jag vet inte hur relevant det är men jag tycker att svenska staten bär skulden och att det ska komma fram.

Simon berättar att den här rättssaken inneburit att de inblandade har mått väldigt dåligt. Den har tagit mycket kraft och ork. Han tycker att den svenska staten borde ta kontakt med de inblandade och erkänna sina förbrytelser och de felaktigheter som begåtts.

Dat lea diekkár nai ahte eller mon jáhkán eller mon diedán ahte olbmot rahčēt, rahčēt ja olbmot eai, muhtun olbmot eai šat nagot.

Det är också så att människor kämpar, kämpar och en del, en del människor klarar det inte längre. [...] ¹⁵

Många vittnar om att arbetsmiljön som renskötare blivit tuffare med åren, högre tempo, mer buller och en mer krävande vardag där otaliga dialoger med myndigheter krävs.

En anonym man i 90-års åldern har arbetat som renskötare hela sitt liv. Han minns hur det var förr i renskogen utan skotrar. Hur han kunde hörde renskällorna utan motorbrus och att hundarna fick göra ett stort jobb. Det var mer hälsosamt då, anser han. Rensköterna fick åka skidor flera mil. Fördelen med skoter var att det gick lättare att ta sig hem och rensköterna kunde sova hemma oftare. ¹⁶

Rensköteren Börje i Talma sameby vill lyfta upp en problematik med Erange i Giron. Den svenska rymdbasen utanför Giron används för att skjuta upp forskningsraketer och ballonger, samt för att skicka och ta emot data från satelliter. Basen ägs och drivs av Svenska rymdaktiebolaget, SSC. Börje berättar på nordsamiska hur verksamheten påverkar renskötseln:

[...] daiguin leat dahkan avtal doppe duot eatnamiin ja de leat mearridan man ollu ruđaid de galget máksit stáhtii, stáhta de galgá máksit boazodollui ja nu. Dat ii gávdnon dat avtal ollenge mii reglere čearuin gokte min galgat soabadit ja gokte min galgat geavahit eatnamiid, dat čálii dušše diet Kirunaavtalet. Min han lea part. Mis han lea renskötselrátt. Min eatnamat dat leat. Ja go diet rakeahat gahčče vulos dat ii gávdnon mihkkege reglerejuvvon mas čearru lea leamaš okta part, dohkkehuvvon part. Dat lei stáhta mii ovddasta sámiiid renskötselrátt ja beare mearrádusa válde ahte sin dahke ná. De gohčodit čearu oktii jahkáii čoahkkimii.

¹⁵ 23098.

¹⁶ 24014.

[...] med dem har de gjort avtal på de markerna och bestämt hur mycket de ska betala till staten, sedan ska staten betala renskötseln och så vidare. Det finns inget avtal som reglerar förhållandet med samebyn, hur vi ska komma överens och använda markerna, de skrev bara det där Kiruna-avtalet. Vi är ju en part. Vi har renskötselrätt. Det är ju våra marker. Och när de här raketerna faller ner så finns det inget som reglerar där samebyn har varit part, en godkänd part. Det är staten som företräder samisk renskötselrätt och bara bestämmer att de gör så här. De kallar samebyn en gång per år till möte.¹⁷

Anna-Britta, renägare och sjuksköterska i Gällivare kommun, oroas över alla störningar till fjälls för renarna. Hon tar upp skoteråkningen som exempel och kallar fjällen för ett ”lekparadis”.

... de tar sig fram överallt ... jag gråter när jag åker upp för vi har inga bofasta älgar mer, dom kan inte, för att dom bofasta som var där sprang ihjäl sig. De stressade ihjäl, de dog.

Figur 3 Anna-Britta Rikko

Foto: Sanningskommissionen.

Hon oroas också över helikopterskidåkningen.

Fjällen har blivit en lekplats för ... ja, den välbärgade människan. Har ju råd att leka med, ha dyra leksaker ... Vi har heliskiåkarna ... som då inte kommer från Sverige. Så dom flyger omkring och landar på fjällen och så åker de ner och dom ser aldrig renar och ... och vi har ju hjord, det

¹⁷ 23029.

har ju varit nu några år där vi varit tvungna att ha kvar renhjordarna uppe på fjällen. Men vi kan ju inte bevaka varje fjälltopp.¹⁸

Anja är född och uppvuxen i Mìhte. Hon är renskötare och konsult i skogsbruk. Hon anser att myndigheterna har dåliga kunskaper om renskötseln.

Ofta har de bara ärvt sina bristande kunskaper från äldre fördomsfulla kollegor ... Ett exempel på okunskapen är den nya landshövdingens sekreterare som helt öppet säger att hon inte kan något om renskötseln. Hur kan man få ett sådant jobb utan att kunna något om renskötseln?¹⁹

Nils Anders i Kliere tycker att renen inte värdesätts i det svenska samhället.

Det skulle finnas en lag också som säger att under kalvningsperioden eller betes, ja, men sommaren när renen ska äta upp sig för att klara vintern, då ska det vara lugn och ro för att kunna styra den ... jag vet inte vad renen ska behöva utstå egentligen.²⁰

Leif, skogssame i Ruvtsaluoktta, har varit med ett långt tag och sett de förändringar som gjort det tuffare att vara renskötare. Han har sett skogsmarkerna krympa år för år.

Skogen är ju viktig, viktig, för skogssamisk renskötsel för vi är ju beroende av skogen året runt ... Det ska vara gammal, gammal skog.

Men han tycker ändå att samråden om skogen blivit bättre. Från och med 2000 fick samebyarna något att säga till om.

Nu accepterar dom om vi säger nej, men de tycker ju inte om det ... hos oss är det mest Svea skog.

Vi behöver skogen ända ner till sjölandet ... det tar ungefär 60 år för hänglaven att etablera sig, i skogen.

Leif berättar vidare att de har vinterbetesmarker söder om Skellefteå älven. Där finns inga gamla skogar kvar.

... marklaven försvinner ju i första skedet då dom gör kalhyggen ... och på de markerna har du kanske 30 år innan det eventuellt bli någon marklav igen.²¹

¹⁸ 23085.

¹⁹ 23026.

²⁰ 23044.

²¹ 23153.

Linda, som är ett fingerat namn, bor i ett umesamiskt område och säger att den psykiska ohälsan bland samer kan kopplas till att markerna krymper.

[...] och bristen på beslut i klimatfrågan ... Det är inte bara rennäringen, fiskarna vandrar inte längre, de vanliga växterna trängs ut när klimatet förändras. Inskränkningen av mark sker på så många plan.²²

Renskötaren Anna berättar om hur de påverkats av gränsdragningen mot Norge.

Men gränsen var ju stängd men det går ju inte att hålla renar ... det finns ju inget naturligt hinder så att, ja jag skulle tro var att han använde norsk-sidan precis som renar gör. Och det hände inte så mycket mer ... Men sen började det komma lite böter nu och så ... Men sen in i 90 då började ju norska lapp, vad heter han, vi kallar han lappfogden på norska, rendriftsagronomen. Och jagade oss. [...] det var rena förföljelsen. De flög med värmekamera och helikopter för att räkna renar på norsk sida. Och bötfällde oss för olovligt bete då. Och allt det här var ett led i en utpressningsprocess ... Ja, de samlade på sig händelser och påtryckningar. Och då bestämde de bötesbeloppet på 200 000 norska kronor då i början av 90. Och vi var ju kaxig med våra rättigheter och ville liksom driva det här som sen sedvanerätsfråga. Men vi hade väl inte riktigt kunskapen om hur man gör ... i dag hade det inte varit något problem ... Men då går länsstyrelsen in och betalar de norska böterna så att det ska gå att driva i det via svenska kronofogden.

Och det vart så mycket snö och dåliga förutsättningar på fjället så vi klarade inte av att driva tillbaka dem till svensk sida. Så vi var tvungna att sätta upp en hage på norsk sidan vägen för att ta de med lastbil, eller bilar tillbaka. Då kommer den här norska rendriftsagronomen och bötfäller oss med 10 kalvar ... Alltså det här var ju ren stöld ... Alltså regelverket är så oklart. Och det här lever ju än ... Så gränsstängningen är ju en sak man önskar Sanningskommissionen kunde titta på. Hur man för-grep sig.²³

Ingemar i Girjas sameby berättar hur det fanns en viss tveksamhet inför att gå till domstol i Girjas-målet.

... det är en stor grej att hamna inför domstol, det är ju inte något som lockar, alla visste att det skulle bli en jättegrej av det, så är det ju. Och det är väl klart att folk var väl lite rädda för att bli utsatta för allt möjligt, rasism och allt möjligt sådant där.

Om man känner att det är rätt, att det är din egen rätt, du har bott där i alla tider och så kommer någon och tar dina land ifrån dig och din möjlighet att kunna bestämma över landen där du vuxit upp hela ditt liv och

²² 23009.

²³ 24021.

dina förfäder har varit där och allt möjligt, det är då det börjar bulta i hjärtat. Då börjar man känna att man måste stå upp för sin rätt, man måste stå upp för sina barn, man måste stå upp för sina barnbarn, kommande generationer helt enkelt ...

Girjas sameby lämnade in en stämningsansökan mot staten 2009. Ingemar beskriver vad som hände efter det.

Och då rullade det i gång det där ... kan det ha varit 2013 som vi hamnade i tingsrätten med det där.

Stämningen blev tidvis hånfull från den övriga ortsbefolkningen. Ingen trodde att de skulle lyckas. Men samebyn vann i tingsrätten, hovrätten och i Högsta domstolen. De lyckades bevisa urminnes hävd. Ingemar beskriver känslan.

Det var helt fantastiskt. Vi jublade och det var ju feststämning där på Högsta domstolen då.

Medlemmar i samebyn gick i koltar på Stockholms gator och bilarna tutade på dem och gav tummen upp.

”Ja, man fick rysningar helt enkelt, men det var ju David och Goliat alltså ... man fick rysningar.”

Domen innebar att Girjas sameby övertog förvaltningen av småviltsjakten och fisket inom samebyns område.

Men självklart så knorras det ... Vi gör ju aldrig rätt i allas ögon, det gör vi inte.

Ingemar anser att politiken inte har accepterat domen utan försöker kringgå den på olika sätt.²⁴

Håkan är renskötare och bor i Rávttasjávri. Han beskriver renskötarbetet som ett kall, något som det inte går att hålla sig ifrån, trots alla problem han stöter på i arbetet. Han beskriver några av alla hinder som renskötarna tvingas hantera.

²⁴ 24023.

Ja, du har ju alltså det här med gruvor, alla intrången ... Vi har politiker här i Kiruna som är väldigt hård mot ... som varit negativa till renskötsel om man säger så. Och så har vi de här intrången med gruvor. Det finns ju det här med vindkraft, och skogsbruket givetvis vintertid, det är ju ett problem ... dom här senaste årens vintrar där vi har låst beten nere i skogslandet, och då tvingas-, en del har ju valt att vara uppe till fjälls och det, alltså det är ju problematiskt med rovdjur ... på våren har man ju bekymmer, och i våran sameby har vi väldiga problem med dom här heliskiing exempelvis. Där kommer stenrika människor som betalar typ 700–800 000 kronor för boende och helikopter under en veckas tid för fem personer exempelvis, som där uppe vid Riksgränsen. Och dom, där på våren så har det ju varit heliskiing som mullrar kors och tvärs hela tiden.²⁵

Ingrid i Mihte upplever att hon har varit i en försvarsposition hela sitt liv.

”... i hela mitt liv har jag fått försvara mig och ja, jag får fortsätta med det. Och sedan när man kommer in på det härmed rovdjur med någon som bor där, så ja, då är man inne i någons diskussion igen – ja då är du partisk.”²⁶

Henrik, som är politiker i Jåhkåmåhkke, har tankar om den ”gröna omställningen”. Han funderar på vart renarna ska ta vägen.

Alltså att nu är det återigen dags, nu ska liksom klimatet räddas, som vi måste göra så klart, men att priset som då räknas med, alltså vägen för att göra det, utifrån den retorik som från både industrin och väldigt många, alltså inom den politiska sfären är ju också att det verkar ganska underförstått att omställningen inte tillhör alla, utan att det är vissa som förväntas offras på vägen. Och då är det biologisk mångfald, men också vi samer som lever och verkar i de här markerna som ska offras för både nya gruvor och vindkraftparker och allt som den här så kallade gröna omställningen för med sig. [...] Och så hamnar vi som folk i kläm. Alltså att den kan upplevas, jag kan uppleva det som att vi ställs till svars för att, eller att vi förväntas rädda planeten ... [...] Jag som då kommer från renskötseln, jag menar var ska renarna ta vägen?²⁷

²⁵ 23165.

²⁶ 23076.

²⁷ 24049.

Kvinnornas roller i det samiska samhället

En frontfigur, tidig feminist och frihetskämpe var Elsa Laula Renberg. Hon föddes 1877 och som 27-åring var hon med och bildade den första samiska riksorganisationen ”Lapska Centralförbundet”. Hon blev organisationens första ordförande och kämpade under hela sitt liv för att förbättra det samiska folkets förhållanden.¹ Författaren Karin Stenberg är en annan stor inspiration för många i det samiska samhället, och än i dag citeras hon ofta inom Sápmi. Samiska kvinnor har varit, och är fortfarande, drivande i kampen för samiska rättigheter.

I berättelserna som lämnats till kommissionen framträder bilden av de samiska kvinnorna som starka och uthålliga. Mamman, mostern, fastern, mormodern, farmodern – hon som sliter i köket, i skogen, på fjället och ser till att språket och kulturen lever vidare. Kvinnan tar hand om barnen och ser till att renens alla delar tas tillvara i köket. Hon är händig nog att slöjda, men kan också rycka in i arbetet i renskogen. Enligt äldre källor var flera av de viktiga samiska gudarna kvinnor, bland annat urmodern Máttaráhkká.

Men i berättelserna som kommissionen samlat in beskrivs de samiska kvinnorna i dag samtidigt som rättslösa. Ofta nämns 1928 års renbeteslag som en orsak till det, eftersom det var den lag som begränsade samiska kvinnors rättigheter avsevärt – särskilt kopplat till renskötseln. En samisk kvinna som gifte sig med en icke-renskötande svensk man förlorade sin renskötselrätt, medan samiska män behöll sina rättigheter vid giftermål med icke-samer. Lagen begränsade kvinnors inflytande i samebyn och gällde fram till 1971.²

¹ <https://www.samer.se/1946?s=71>.

² Se vidare kapitel 4, Sanningskommissionens huvudbetänkande.

I intervjuerna beskriver flera samiska kvinnor situationen när de träffade en svensk man, eller en "utböling". Då riskerade de att mista sin trygghet i den samiska gemenskapen. Men även sjukdom och ålderdom tycks innebära att kvinnorna kan förlora sin roll i renskötseln, eftersom det blir ett hinder inom arbetet när kroppen slitits ut. Många vittnar, trots allt, om sina mödrar eller far- och mormödrar som starka kvinnor. Sonia i Köpmanholmen, har berättat om sin farmor och om den samiska kvinnans roll.

Jag säger att den har varit stark och jag tänker på min farmor så måste hon ha varit fantastisk med elva barn, och bo i kåta på en ö, så hon var säkert en stark kvinna.³

Kvinnorna har betydelse som identitetsskapare. Utifrån sin livserfarenhet har äldre samiska kvinnor alltid en central roll i familjenätverket, de har samlat kunskap om språket, hantverkstraditioner, mat och den muntliga historien. Frågor som har blivit allt viktigare för att återvinna den samiska identiteten. Unga kvinnliga företrädare för samerna tar plats och för traditionen vidare.

Figur 1 Kristina Negga

Foto: Ludvig Wästfelt/Ajtte.

³ 23025.

Figur 2 Kalvmärkning i Jijnjevaerie

Foto: Sanningskommissionen.

Markus i Gávttjávrrie är i 20-års åldern. Hans största förebild är farmor Aina Jonsson, som inte längre finns i livet. Han beskriver hur arvet efter henne har påverkat honom.

Ja, men det har påverkat mig en hel del för man fick ju höra mycket från de äldre tiderna, hur det var då. Sen då, att man fick inspiration av hennes drivkraft bland renskötseln. Det är lätt då det största. Hon är min största förebild.⁴

Marianne har växt upp i Kätkäsuando söder om Gárasavvon. Hon är uppvuxen med idén om att kvinnan spelar en viktig roll inom renskötseln. Hennes mamma var på rengården även när hon var gravid.

”Och jag är inte uppvuxen med den synen på mig själv eller på andra kvinnor. Jag tänker att kvinnor, dom kan, och att alla sysslor är viktiga och liksom sådär.”

⁴ 24028.

Mamma har ju liksom varit en kunskapsförmedlare i sin familj, hon har lärt upp sina syskon i duodji (hantverk), hon har ju lärt upp dom i allt möjligt och hon har varit liksom språkmentorn nummer ett. Sen att hon inte lärde oss samiska, det hörde ju till tiden.⁵

Intervjun nedan gjordes med en kvinnlig berättare när hon var i 90-års åldern och bosatt i Giron. Intervjun gjordes på samiska med har blivit översatt. Därefter skickades den till Sanningskommissionen. Kvinnan avled i början av 1980-talet och tillhörde en sameby. Intervjun ger en inblick i hur den samiska kvinnans roll kunde se ut förr.

Jag var nästan fullvuxen när katekesskolan kom till vår by. Det var X från Gällivare som var lärare, han kunde faktiskt svenska. Han kom till vår sida (grupp som hade renarna tillsammans) nån gång i början av december kring Andersmäss-tid. Vi hade slagit läger vid X. Han hade en egen kåta med sig, där vi gick i skola. Han kom körande i pulka efter en häst.

Det är så länge sen att jag inte kommer ihåg. Pojkarna kom aldrig till skolan, på den tiden bestämde barnen själva om de ville gå i skolan. Undervisningen pågick dock bara några få veckor och den var på finska, inte som nu på svenska. Jag tror han undervisade oss i tre veckor för sen började vi flyttningen ner mot skogslandet, och han hade inte möjlighet att ge oss mer undervisning den vintern. Sen hade vi två andra lärare på besök i vår sida, men de gångerna var det på sommaren. Ingen av gångerna var undervisningen längre än tre veckor. De här kateketerna (lärarna) gick från sida till sida och hade undervisning. De hade inte så många barn åt gången utan bara ett par åt gången.

[...] På den tiden talade man aldrig om att man skulle utbilda sig. Man levde sitt eget liv.

Ja, man var tvungen att börja göra mindre sysslor i hemmet så fort man blev ett par år. Jag var väl inte mer än 12–13 år när jag fick följa med min mor i skogen och vakta vår renhjord från anfall av vargar. Vi barn fick växelvis följa mor och hjälpa till med det arbetet. Hon brukade göra upp en eld vid renhjorden, där vi fick bli kvar medan hon själv åkte skidor runt renhjorden. [...] All slags arbeten, sy och väva. Vi sydde till exempel själva allt vårt behov av skor. Sommarskorna sydde vi av kohud som vi själva avhårat, behandlat med albark och berett. Vinterskorna sydde vi av renens bällingar, som vi beredde själva. Allt det här fick vi barn hjälpa till med. Vi fick också hjälp till med att skaffa fisk till hushållet från sjön och vi brukade ivrigt fiska också i bäckarna och älvarna där vi tillfälligt slagit läger. Tillsammans med mina systrar Britta och Stina brukade vi ofta ströva längs bäckarna med spö i handen. Vi brukade ofta också ta upp fisk från de små bäckarna med bara händerna. Vi passade på när fisken hade simmat in under strandkanten att smyga oss på dem och för att bättre få grepp om fisken hade vi tagit lite mossa i handen. Vanligt var också att vi gjorde en ögla på en långre kvist med vilket vi sen lyfte

⁵ 23089.

fisken på land. Det var ett stort behov av att skaffa mat till hushållet, för det var långt till Gällivare där vi hade närmaste handelsbod. Ofta var det vi barn som hämtade fisk till första måltiden på dagen.

” [...] vi gjorde allt tillsammans när vi var i renskogen, på fiske eller på ripjakt.”

Vi hade mycket arbete på den tiden. Vi skulle vara med i renskogen och vi skulle hjälpa till hemma i kåtan med syarbete, hämta ved, baka, tillverka tråd av rensenor och mycket annat.

En kvinna kunde lika bra valla renarna och besöka andra sidor för att hämta hem familjens renar och bevaka renhjorden på hösten när man skiljt till en egen grupp. I regel var det så att kvinnorna bevakade sidans renhjord medan för i väg till grannbyarna för att ta reda på familjens egendom. På det sättet fick kvinnan ett stort ansvar, för hon skulle nog hålla reda på att renarna inte skiljdes. Och om några renar förrirrade sig bort från renhjorden så skulle man på en gång ta reda på varifrån vinden blåste och sen var det bara att fara i väg och söka reda på de försvunna renarna. Bamen på den tiden hade inte heller alltför mycket tid att ägna sig åt lekar, utan de skulle bidra med sin hjälp till hushållet.

Det var både far och mor som sa vad vi skulle göra och vi visste ju själva också vilka sysslor som skulle göras, ingen behövde direkt anmoda oss att göra det och det. Vi mjölkade ju också renarna på den tiden. Jag kommer ihåg när vi flyttade till Norrkaitum, Girjas och vi skulle ta in renarna i ett rengärde. Vi var bara flickor. Mårtens Karin gick först med ledarren och Anne, Ellen, Kristina och jag gick efter renhjorden och drev på.

[...] När vi hade våra renskiljningar och man skulle skilja renarna gruppvis så hade vi lite överläggningar och då deltog ju alla i diskussionerna. I övrigt var det Jon Saitton som på den tiden var ordningsman i byn. Det skulle ju vara så enligt lagen. Han var då 30–40 år tror jag. Han hade inga gemensamma möten. På den tiden var ju samebyn delad i flera grupper, sidor, som var och en skötte sin egendom. Det var bara till de stora renskiljningarna på hösten, då renarna under sommaren hade sammanblandats, ... som Jon Saitton brukade gå från siida till siida och bestämma vem som skulle ut för att samla för siidan. Han bestämde då också från vilket håll vederbörande skulle börja rensamlingen.

Kvinnan förklarar också vem som valde ordningsmannen.

Antagligen så var det lappfogden. Han brukade ju hålla möten med husbönderna i samebyn.

När hon var 27 år gifte hon sig. Hon säger att föräldrarna inte lade sig i vem hon gifte sig med.

Jag bestämde själv, ingen påverkade mig.

[...] Man hade ju också på den tiden slutat med de gamla samiska ritualerna vid giftermål, i alla fall hos oss. Tidigare så skulle brudgummen tillsammans med någon förtrogen innan giftermålet besöka brudens hem för att fråga hennes föräldrar om han fick gifta sig med deras dotter. Men de ritualerna hade försvunnit hos oss när jag blev gift vuxen och jag fick själv bestämma vem jag ville gifta mig med.

Mannen hon gifte sig med kom också från en renskötarfamilj.

Ja, han tjänstgjorde ju som ordningsman i 40 år inom Gabna sameby, dit jag flyttade som gift, och under den tiden började vi också ha fler möten och fler gemensamma diskussioner mellan de olika siidagrupporna.

[...] jag har haft nio barn, varav fyra lever.

Hon beskriver att det inte gick att planera hur många barn man skulle ha.

Nej, vi planerade inte. Det fanns inga medel på den tiden för barnbegränsning.

”Vi försökte ge dem alla samma uppfostran oavsett kön.”

Vi hade ju bara en gemensam son, han ville fortsätta att studera. Min man ville det inte egentligen. Han var mycket ledsen över det och han grät och tyckte att vår son skulle ha så goda utsikter inom renskötseln, så han borde fortsätta med det liv och arbete som vi haft. Men jag tyckte att var och en måste välja det liv man själv vill ha och passar för. Och nog skulle vi trots att vår son fortsatte att studera klara av våra renar.

Dessutom tänkte jag att han skulle få ett tryggare liv om han valde skolvägen.

Renskötseln har alltid varit ett riskfyllt arbete. Jag minns vissa snörika vintrar som decimerade våra renhjordar så mycket att vi också efter en sådan vinter bara hade 90 renar kvar att leva av hela familjen. Också våra döttrar har fått välja själva vad de har velat att göra av sina liv.

Kvinnan berättar om hur ansvaret såg ut hemma hos dem.

Min man hade största ansvaret för renarna. Han var ju dessutom ordningsman så han hade också den sysslan att sköta om. På den tiden var det stora stridigheter med bönderna över höhässjorna ute på skogsområdena. Renarna tyckte ju om hö och eftersom bönderna slog hö också på myrar långt in i fjällvärlden så blev det ofta bråk, speciellt då på höstarna. Rensamerna dömdes att betala stora böter på grund av påstådda höskador. Var en ren bara i närheten av en höhässja så skulle vi betala för skadorna. Så hemskt var det.

Det är klart att min man var ju husbonde, så han hade ju något att säga till om i det avseendet också, men eftersom jag visste hur barn ska uppfostras dels på grund av egna erfarenheter som barn, så ansvarade jag för den delen av vårt gemensamma liv.

[...] jag hade egna renar med ett eget renmärke. Jag fick dessutom 70 renar av min far. Det var lika mycket som han gett åt de andra syskonen. Det var bara min bror Lars som fick 50 renar mer därför att han redan skaffat sig en egen familj att försörja. Men min bror Per fick en lika stor del som jag. Trots att vi syskon fick varsin del av fars renhjord så hade han ungefär 1700 renar i sitt eget namn.

Hon förklarar att alla fick lika stor del oavsett om man var dotter eller son. Om familjeekonomin säger hon så här:

Vi hade inte så mycket pengar att ta reda på. Man fick dåligt betalt för renen på den tiden. Vi hade ju mycket byteshandel. I stället för pengar så fick vi andra varor för renköttet och skinnen som vi tillhandahöll köparen. Det som vi bytte till var t.ex. saltfisk eller också så kunde de sköta våra getter över vintern och som lön för det arbetet fick de renkött. För en tamoxe fick vi en tunna saltad fisk. För två getter som vi hade inackorderade hos någon bonde över vintern fick vi ge en vaja. Var det tre getter så fick man ge en renoxe. Andra varor som vi kunde få var mjöl och hemlagat smör, i utbyte mot renkött.

De kontanta pengar vi kunde få ibland skötte min man om. Han fick ju 350 kronor som lön varje år för att han tjänstgjorde som ordningsman.

När lappfogden kom till byn för att hålla sina årliga sammanträden var det bara husbönderna – männen – som deltog.

[...] det var bara husbönderna som var med. Jag brukade dock vara med, därför att mötena brukade hållas i vårt hem. Lappfogden tyckte emellertid inte om det och brukade be mig gå ut. Men jag svarade honom och att eftersom jag var husmor i huset, så skulle alla andra gå ut innan jag gjorde det.

Lappfogden tyckte inte om att jag framförde mina åsikter. Jag tyckte inte om att han kom till oss och bestämde hur vi skulle sköta våra renar, och jag framförde det till honom. Jag sa att han borde skämmas för att han kom och gav goda råd åt gamla erfarna samer, som sysslat med renarna sen barnsben. Han som inte kunde urskilja åt vilket håll renarna gått, om spåren efter dem blivit lite översnöade eller vinden blåst snö på spåren.

Myndighetsherrarna försökte på alla sätt bestämma över våra liv och vårt arbete. Men jag brukade protestera. Talet fastnade inte i munnen på mig.

Inför myndigheterna kvittade det väl egentligen lika om man sa något eller satt tyst. Men det var många som var underdåniga myndighetspersonerna och ville inte stöta sig med dem, men jag var inte rädd, därför att jag visste att de inte kunde ta mitt bröd ur munnen på mig.

Jag har också framfört min åsikt till de samiska männen utan att fråga om lov först. Jag anser det inte riktigt att vi samekvinnor inte haft rätt att yttra oss vid byasammanträdena. Att det enligt lappfogden skulle vara förbjudet. Vi hade mycket att ansvara för i hemmet och också i renskötselarbetet. Vi ansvarade för ved till kåtan, uppfostran av barnen, mathållningen. När köttet tog slut skulle husmodern se till att en ren slaktades. Behövde någon av barnen en ny päls för vintern, så skulle husmodern se till att några renkalvar blev slaktade, så att man fick päls-skinnen. Vi same-husmödrar har ansvaret för hela det vardagliga livet, men det är klart att ska en kvinna bestämma ska hon också själv delta i det arbete hon bestämmer över. Hon ska inte bara bestämma. Hade renbeteslagen skrivits av samerna själva så skulle nog situationen vara mycket annorlunda i dag också för samekvinnorna.

Så här säger kvinnan om samiska kvinnors rätt att bestämma i frågor som rör deras eget liv.

Ja, hon har väl inte varit nekad att använda sin mun. I det vardagliga bestyret har vi kunnat göra oss gällande, men i övrigt vet jag inte om våra synpunkter har blivit noterade i några papper. Våra män har nog lyssnat på oss och personligen har jag aldrig behövt ge mig därför att jag är kvinna. Jag är lycklig över det, även om det inte alltid blivit exakt som jag ville, men jag har alltid framfört min mening.

Hon förklarar också hur det har varit för de andra kvinnorna i byn.

De har nog velat ännu bättre för hur de vill ha saker och ting ordnade inom familjen, men de har aldrig deltagit i byns gemensamma byasammanträden och har därför inte kunnat påverka där.⁶

Maja, som egentligen heter något annat, berättar om hur det var att vara samisk flicka och kvinna förr.

Pappa var som sagt alltid ute i renskogen och det var inte säkert att han ens hade möjlighet att komma hem på julafton. Det var tre–fyra olika ställen som vi vistades på, bagarstugor eller ladugårdsändar. Det var kalla och dragiga husrum och kalla utedass. Mamma fick packa allt de ägde i stora flyttlådor när de flyttade emellan, Mamma fick göra allt, sågade ved och hämtade vatten. Alla skulle rymmas i ett rum. Lådorna var hemmet! Renskötarna fick inte äga mark ... Om sommaren när vi var på sommarvistet hade vi barn det bra. Kvinnan och barnen bodde i kåtan, männen var alltid med renarna. Vi åt fisk varje dag. Medan snön var kvar drogs det upp med kälke torrfoder av olika slag, torkad frukt och lite godis. Man bakade hälle-kaka på en sten ...

⁶ S00423.

... Som flicka var det ju inte tänkt att man skulle ta över renskötseln, det var ju min bror som skulle det, pappa ville inte ha mig där. Jag kom heller inte så bra överens med pappa. Min bror började med renskötseln när han var 15 år, men han dog vid 18 års ålder. Min lillasyster var 9 år då hon började vara med i renskogen, men hon utbildade sig sen till sjuksköterska. Efter broderns död såldes renarna. På så vis hamnade jag utanför samebyn och tappade alla mina rättigheter. Som det nu är har jag inte ens tillåtelse att köra skoter för att besöka pappas stuga. Trots att jag är mera same än många i samebyn! Flera i samebyn är ingifta icke-samer ... Numera tar kvinnorna för sig mer inom renskötseln. De har det svårt med det tunga kroppsarbetet och behöver ibland hjälp, så det beror en hel del på om männen vill ha med dem. Det finns en tysthetskultur kring detta. Renskötarna är trängda av vattenkraften, skogsavverkningarna, gruvorna, vindkraften och de vill kanske inte ha med kvinnorna i samebyn. Numera kan man inte livnära sig enbart på renskötsel. Förr var det endast män som fick ha renmärken. Mamma och hennes systrar hade inga renmärken ... Mammans dröm om en pojke som för arvet vidare, pappas stora planer för att få status i samebyn (många renar, en pojke osv.), syskon rivalitet. Jo, det är faktiskt den som fortsätter med renarna som har högsta prioritet både när det gäller arv och ekonomi och rättigheter ...

**”På min tid skulle flickorna bort.
Rennäringslagen tillåter all makt
till samebymedlemmar, är du utanför
är du ingenting.”⁷**

Hanna är i 30-års åldern och boende i Porsi. Hon är renskötare och tekniker. Som tjej förväntades hon inte vara i skogen med renarna. Hon beskriver att hon blev lite ”prinsessförklarad”, men utan att det var illa menat.

... om jag hade varit kille, då hade det förväntats att jag skulle ta i och göra ...

Hanna tycker sig se ett trendskifte.

I vår sameby finns det till viss del tjejer som syns, men det är kanske mer, öppna grinden eller på sin höjd håller i prickningslistan liksom ... Jag ser att det kommer mer och mer, och jag tycker så klart att det är positivt.

⁷ S00823.

Hon tror att det kan hänga ihop med politiken mot skogssamer.

... och jag menar att när man har levt i skogslandskapet, där har ju alla kvinnor som har liksom gift sig med en icke-same, de har ju tappat rätten till sitt renmärke och sina renar och sitt medlemskap.⁸

Att vara samisk kvinna och äldre innebär att ingen lyssnar på ens åsikt längre, eller tar till vara den kunskap man har. Det anser Anna-Britta, renägare och sjuksköterska i Gällivare kommun.

... Man känner att man är förbrukad vara ... Det handlar om den samiska ungdomen, dom ska framhävas och dom kan och dom ska ta över och så vidare...För det har ju hänt så mycket under min levnad från skolålder till i dag. Renskötseln har förändrats, vårt levnadsmönster har förändrats ... Och jag tror inte dom yngre äger kunskapen till varför och hur och vad som ligger bakom.⁹

Anna, som är ett fingerat namn, är renskötare och bor i södra Saepmie. Uppvuxen i ett hem där normen var att kvinnan gör det hon känner för, ville Anna också åka och tävla i slalom som Ingemar Stenmark gjorde. Den allmänna uppfattningen var att pojkar skulle åka slalom och att flickorna skulle sy och slöjda.

Och det där protesterade jag emot och jag har ju en stark mor, hon var ju med mig och vi drev igenom att jag skulle få åka slalom. Och det var ju en sak men du vet då vart dom ju sur. Dom som höll i det där och hade planerat att dela upp. Så jag fick ingen hjälp.

Anna beskriver att hon blev lite ensam i slalomåknningen och att det då inte blev så roligt. Men att sy det ville hon inte.¹⁰

Åse i Åålae berättar om sin mamma som var kroniskt sjuk. Det fanns ingen användning för henne inom renskötseln. När mamman sedan gifte sig med en svensk man förlorade hon dessutom sina rättigheter.¹¹

Irene i Bienenjedaie anser att 1971-års rennäringslag diskriminerar kvinnan. Det har inte varit lätt att få medlemskap i en sameby.

Karlarna anammade ju den. Och de ville ju inte ha in kvinnor, de var ju värsta motståndarna ...¹²

⁸ 24002.

⁹ 23085.

¹⁰ 24021.

¹¹ 23019.

¹² 23072.

En anonym berättare säger så här:

I dag är vi rättslösa än mer än våra föräldrar. Vi har växt upp i samebyn och ses av både oss själva och av andra som en del av samebyn och borde därmed ha de rättigheter som följer med medlemskapet. Skillnaden mellan oss och de andra i byn, de som är medlemmar, är dock att vi enbart har den rätten så länge vi behåller våra beskyddare i byn, de som talar för oss och låter oss vara kvar... Jag upplever att det här är något som vi tystar ned totalt ... Speciellt som kvinna hur ska vi kunna behålla vårt liv, när lagen som ska skydda oss är ett hot mot vår existens i det liv vi vill leva och överföra till våra barn, ett liv vi själva växt upp med. Samebyn har inte ens samma behov av det vi kvinnor kan eller av oss kvinnor som arbetskraft. Det kan till och med resultera i att vi inte kan lämna en renskötande man eller känner oss tvingade att gifta oss med en husbonde/renskötande medlem för att få vara kvar ... Många av oss frågar sig kanske till och med om det vore bättre att vi uppfostrat våra barn till att bli svenskar ...”¹³

1928 års renbeteslag ändrades delvis när den nya lagen kom 1971, men enligt informanterna lever strukturerna till kvinnans nackdel kvar till viss del.

En kvinna som bor i Stockholmsområdet och vill vara anonym berättar om vilken skillnad det blev när hennes mamma gifte sig med en svensk man – en ”utböling” – jämfört med när morbrodern gifte sig med en svensk kvinna. Han kunde fortsätta leva renskötarlivet medan hans syster blev utesluten.

... dels så tänker jag att det är en genusfråga om manligt och kvinnligt och vem som förväntas ... ta över familjebusinessen om man nu säger så ...¹⁴

Rita, som egentligen heter något annat, är född i Stockholm men bor i södra Saepmie. Hennes mamma gifte sig med en icke samisk man och förlorade därigenom sina rättigheter. Hon fick inte längre fiska i familjens sjöar eller bygga sig en egen liten stuga.

Min mor sa alltid till mig att jag skulle vara tacksam och typ stå med mössan i handen och buga, jag trodde att det var till svenska samhället, men jag har förstått att det är det samiska samhället det gäller när man inte med i någon sameby.¹⁵

¹³ S01524.

¹⁴ 24074.

¹⁵ S01324.

Elisabeth i Krovhtejaevrie ser sig som att hon alltid varit en ”pojkklicka”. Hon ville jaga och fiska, men hennes pappa tillät inte det. Hon förväntades vara hemmavid.

Och Gud vad jag har slagit för att liksom följa med, medan bror han fick följa med överallt ... men inte jag.¹⁶

En kvinna, som snart är 80 år i norra Sápmi, säger:

Jo [...] jus dåñ válldu avtajñ [...] danne le állø, ja dujna l märke ja állø, ja dat duv tsábbmá jus dåñ maná ierit ja váldá manájt manen, náv de dujn ij le hájmma, ja da báhti njuovvat duv álov, dejna dåñ i vuolge ... ja divna duv kultuvra birán. Men dåñ lulu vuolgget, dåñ galga vuolgget [...] miehtsen gal da njuovvali ja vuobddi dalá. Det är hämnnden. Ja dåñ i diede jus manáv ge válddi duv vuosttáj ... álu. Adni diedon att da sihti degu áhtjes jus le bárne. Náv le dejna kujnajñ mejt mån refereriv.

[...] om du gifter dig med en [...] som har en renhjörd, och du har ett märke och en renhjörd, och så börjar han att slå dig och du ger dig i väg och tar barnen med dig, då har du inget hem, och så kommer de att slakta din renhjörd, därför far du ingenstans... och allt som rör din kultur. Men du borde ge dig av, du ska ge dig av [...] i renskogen slaktar de en efter en och säljer i väg på en gång. Det är hämnnden. Och du vet inte om du får barnet med dig heller ... alla gånger. Om det är söner så anser de förstas att de vill ha det som sin pappa. På det viset är det med kvinnan som jag refererade till.¹⁷

Nils-Olof i Fällfors minns sin farmor, en kvinna som slet och kämpade.

Jag brukar säga åt henne att, ska du inte följa med till Tjallas? ”Nej, men åh [suckar]”. Nej men ska du inte följa med? ”Nä, icket.” Ja men, varför? ”Det är bara förknippat med slit”, för dom bodde ju i kåta då. ”Varför, det är bara slit. Jag minns bara hur man har slitit.” Det här var, nej hon ville som inte dit, ja, hon kunde fara och fiska men hon ville inte bara vara, nej. Hon sa, ”Jag har slitit oj vad jag har slitit där. Nu har jag ett hus med vatten och toalett!”

... Gubbarna var västöver med renar hela sommarn ... Och farsan vet jag han brukar säga, ”ja”, sa han ”vi hade nog inte värst vi som var med renar. Kvinnorna hade nog faktiskt tuffare och kanske mycket ungar och”. Ja, men ... Ja nog var dom duktig. Är det inte frågan om.¹⁸

En 60-årig man i Gällivaretrakten anser att det är ”svensken” som delat in samerna i grupper.

¹⁶ 23163.

¹⁷ 23166.

¹⁸ 24005.

**”... sámen dâlen mán lev sjaddam bajás iednijn
gut vuorrá vадnasis biekkaj ja, da álle da árrum
da genuspólitihkka sámijn, dat gut máhtij
buoremusát dagáj.”**

Ällim da divna nissunulmmu muv eanná lij náv tjiehppe da álle dale dav, sáme ulmmun le dale mujttalit mijá ristalasjvuohta danne álle árrum dievddojubmela ábbá, da le árrum nissunjubmela, ráfenálmáj máhtij árrót nissun jali álmáj. Så náv le dat, muv mielas, jus dav gáhttjá de dádjat gâk da ládde le bárrâm mijáv sissŋe? ja juogadam mijáv juohkusijda, ja binnedam fámov njuolggasit, gâ galggi rággât ... ja dá várre báhti danne le vádne?

Samer förr i tiden, jag växte upp med mamma [...] i båten [...] inte har det funnits någon sån där genuspolitik bland samer, den som var mest kunnig på något fick göra det [...] min mamma var så skicklig [...] det samiska folket har inte haft någon manlig gud överhuvudtaget, det har varit kvinnliga gudar, eller ”Ráfenálmáj” kunde vara antingen kvinna eller man. Så på det viset är det, enligt mig, om man tittar på det så förstår man hur svensken har gnagt sig in i oss, delat upp oss i grupper och minskat vår makt.¹⁹

¹⁹ 23063.

Vägar framåt

Redan 2008 skrev den samiska ungdomsorganisationen Sáminuorra ett brev till dåvarande ansvarig minister, med krav på att regeringen skulle inrätta en sanningskommission. Många unga samer hoppas att de förslag som kommissionen lägger fram ska bli verklighet. Det krävs att politikerna lyssnar för att unga samer ska kunna få ett bättre liv. Tor Holmqvist är 18 år och bor i Likssjuo. Han kände ett ansvar gentemot sin familj att lämna sin berättelse.

För det här kommer att vara enda gången jag får yttra mig.¹

När Sanningskommissionen för det samiska folket har mött ungdomar i arbetet har frågan om hur en perfekt dag i deras liv skulle se ut ställts, och hur ett livskraftigt Sápmi skulle kunna te sig. De unga beskriver hur viktig gemenskap med familj och släkt är för dem, gärna på samiska arenor där de är trygga eller på marker där de hör hemma. Bra betedelse för renarna, bättre information om samer riktad till majoritetssamhället, ett självbestämmande och bättre vård för den som har psykiska hälsoproblem är viktiga beståndsdelar för ett bättre Sápmi. Många har egna förslag på hur Sápmi kan få en bättre framtid. Några förslag är utbildning till alla samer om samernas samhälle, kultur, historia, geografi, språk och samisk naturkunskap/filosofi samt om Sápmi som nation. De efterfrågar medel till att bygga upp en samisk högskola/universitet. De unga tycker att alla svenska skolor från förskola till universitet ska ha obligatorisk undervisning om samernas samhälle, kultur, historia och språk. Dessutom bör myndigheter ha en obligatorisk och årligen återkommande kompetensutveckling om det samiska samhället.²

¹ 24066.

² 23162.

Figur 1 Samiska ungdomar på årlig träff med Sáminuorra

Foto: Sáminuorra.

När unga samer får drömma om ett livskraftigt Sápmi kan det låta så här:

I min perfekta stund var det lugnt. Jag var i fjälls, det var vår. Hunden var på skotern. Man var och vaktade kalvar. Det var bra bete.

Jag satt i bastun och lyssnade på musik. Söderbäckskartellen.

Jag var i Ankarede. Det var midsommar och sen eftermiddag.

Det framstår tydligt att de allra flesta ungdomar associerade perfekta stunder till sammanhang där de antingen är själva i hemmet eller på en välbekant favoritplats som i stallet, vid ett särskilt fjäll eller vid bästa fiskebäcken. Det kunde också vara tillsammans med familj, släkt eller vänner, och då i tydligt samiska miljöer – sammanhang där det samiska är norm.

När ungdomarna på Sáminuorras förbundsmöte i Dearnä diskuterade vad som behövs för att nå ett livskraftigt Sápmi, kretsade förslagen kring frågor om självbestämmande och markanvändning, om att öka samisk synlighet och kunskaperna om det samiska i majoritets-

samhället, om att förbättra möjligheterna för samer att tillvarata och utveckla samiska kunskaper, om vikten av samiska mötesplatser och psykisk hälsa.

Flera ungdomar lyfte Samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsovård och missbruk (SANKS), som en viktig verksamhet värd att utveckla. SANKS huvudsakliga verksamhet bedrivs i Norge men det är möjligt att få remisser hos vissa svenska regioner för vård hos SANKS. En ungdom från mötet beskriver det så här:

Det behövs ett SANKS på svensk sida. Och bättre samordning mellan BUP (Barn och ungdomspsykiatri) och SANKS. Samiska ungdomar är less på att vara de som behöver hålla om varandra utan professionell hjälp. Som samiskt kompetenscenter för psykisk hälsovård har SANKS förutsättningar att utgå från samiska erfarenheter, verkligheter och behov i sin vårdutformning.

Majoritetssamhällets bristande kunskaper om det samiska samhället är något som återkommande problematiseras i de berättelser som lämnats till kommissionen. Sáminuorras ungdomar diskuterade kunskapsbristen inom skolan och annan högre utbildning, något som präglar stora delar av deras vardag. Nedan följer fler röster från mötet med ungdomarna.

Drömscenariot hade varit att det samiska kom in i skolan. Så det blir förståelse för samisk kultur och inte att den är ett problem.

Svenska skolans utbildning suger. Det står typ en sida om samer och att de bodde i kåtor. Det behövs bättre utbildning om det samiska för svenskar, annars blir de dumma i huvudet!

Bristande utbildning om samisk kultur, historia, rättigheter och språk i grundskolan relaterade ungdomarna till de fördomar, hat och rasism de också upplever.

Det behövs mer information om att samer inte får en massa bidrag. Det behöver arbetas mot fördomar om att samer dödar sina renar.

Ungdomarna har förslag på hur prioriteringar och förutsättningar att förvalta samisk kultur och språk i undervisningen kan genomföras. Flera renskötande ungdomar berättade hur svårt det kan vara att delta i renskötselns olika moment, och därigenom erhålla de kunskaper som

renskötare behöver, när aktiviteterna kolliderar med skolans krav på närvaro och hur terminerna läggs upp.³

De unga efterlyser samiska arenor där de kan mötas. Förslagen lyftes i Árjepluovve 2025 när Sanningskommissionen mötte ungdomar på Sáminuorras årsmöte. Ungdomarna efterlyser också stöd till samiska organisationer och att undervisningen av samiska som modersmål ska ligga under ordinarie skoltid. Nedan följer ett antal citat från mötet.

Vi behöver förenas som folk, mellan samer inom renskötsel och i samebyarna och med samerna utanför samebyarna.

”Dárbbášan beassat sámástit iežan bearrašiin ja rátnaiguin. Beassat guolastit ja bivdit.”

Jag behöver få prata samiska med min familj och mina vänner. Att få fiska och jaga.

Flera ungdomar tycker att det samiska konfirmationslägret som Svenska kyrkan anordnar är en fin arena att träffas och umgås på.

Fler lägerliknande aktiviteter inte bara konfan!

Att lättare få tillstånd till rovdjursjakt för jag vill inte att mina renar plågas.

Jag tycker att politiker och tex LKAB måste lyssna när en sameby säger ”nej” till att bygga nya gruvor på deras betesmarker eller där dom flyttar.

En vanlig måndag skulle jag behöva sameradion och lyssna på vädret eller nåt när jag äter frukost.⁴

En kvinna, som inte vill gå ut med sitt riktiga namn, är numera medelålders men har fortfarande känslan av att hon rör sig i två världar, vilket tär på henne. Men de samiska mötesplatserna är ett andrum där hon kan slappna av och slippa vara på sin vakt. Hon minns den samiska konfirmationen.

³ Artikel på www.sanningskommissionensamer.se/kommissionen-motte-ungdomar-pa-saminuorras-arsmote/ (bilaga på slutet).

⁴ <https://sanningskommissionensamer.se/sanningskommissionen-motte-ungdomar-pa-saminuorras-forbundsmote>.

Den var jätte viktig, det var också så här gud, vad det var skönt att åka från det svenska X och bara träffa samiska ungdomar som är som jag, att det fanns fler liksom, massor av samer och där var det liksom, man behöver inte förklara någonting och det var så självklart och tryggt och det var ju jätte viktigt egentligen, den upplevelsen. Det kändes också som att det var ingångsporten in i det samiska samhället utanför mitt eget hemområde, att knyta kontakter med samiska ungdomar, vänner från andra delar och vila i det och känna att vi var liksom så starka tillsammans, jätte viktigt var det. Jag tyckte synd om de här svenskarna som var tvungna att göra vanlig konfirmation på en dag, det var så konstigt, jag tyckte fy, vad trist, tänk att jag får åka till det här i stället, då var jag stolt för det kunde jag inte tänka mig, att ha på mig en sådan här vit kåpa, aldrig i livet.

[...] sedan åkte jag i väg på samiska evenemang och då var jag same och då bytte jag värld, det var hela tiden att åka mellan två världar. Det var så skönt att bara åka på samiska evenemang efter den konfirmationen, då började den tiden och då åkte jag på allt. Jag la alla mina pengar på att åka på Same-SM, på Jokkmokks marknad, på Allhelgona-cupen, till Åanghkere, på allt det här för då fick jag bara en paus från det svenska samhället och fara och träffa mina, ja, det var så underbart och härligt och som en fristad, ett andrum.⁵

Sandra, som egentligen heter något annat, är i 20-års åldern. Hon är född och uppvuxen i södra Sverige men hennes pappa kommer från norra Sápmi. Hon har valt att flytta till Sápmi för att ta tillbaka språket. Hon lyfter särskilt språket som något viktigt.

[...] Det är en väldigt bred fråga också. Det som jag känner så här främst som jag tycker är viktigt, det är det med språket och att det verkligen ja, alltså jag vet inte exakt hur man skulle utföra det men att det verkligen tas på allvar, det här med rättigheterna och att samiska ungdomar som går i skola verkligen får information om vad de har rätt till. Jag tror väl kanske att den kunskapen finns mer norrut, alltså i de samiska områdena, att där kanske folk faktiskt har koll på det men som här nere var det ju som ingen kunskap och inget intresse för att se till så de här rättigheterna uppfylldes, att man fick lära sig sitt minoritetsspråk.

Och nu i efterhand så är man lite att man verkligen tycker att det var synd att den chansen, att man gick miste om det. Så det är det som jag känner har påverkat mig mest, sedan vet jag inte, det finns massa politik som berör framför allt samebyarna och renägare och sådant men jag är inte alls så insatt på den fronten.

[...] För mig är det framför allt språket, att man känner att det verkligen är något som håller på att gå förlorat, inte bara inom min familj utan över huvud taget.

Så där hade man nog kunnat, jag vet inte hur, men någon typ av insatser som verkligen siktar in på det där.

⁵ 24054.

Ja, men utöver det vet jag faktiskt inte. Det känns som att det blir så abstrakt också, som det här med att kyrkan ber om förlåtelse och sådana grejer, att ja men det är fint och så men det ... ja, hur mycket påverkar det egentligen, tänker man.⁶

⁶ 23041.

”De säger att vi inte är samer”

Som avslutning på berättelsevolymen följer en anonym berättares text i sin helhet. Flera av de teman som har lyfts på föregående sidor återkommer i personens berättelse fast i kondenserad form. Därför blir den en passande avrundning på en bok som genom många enskilda röster och erfarenheter skildrar den större bilden av vad statens politik mot det samiska folket har inneburit.

”Det sägs att vi inte är några riktiga samer.”

Sejten

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå var herrarna i huvudstaden väldigt intresserade av den vackert formade sejten vid släktens fiskesjö – så angelägna att de ville ha den, ja kanske ta den ... Möjligen stacks någon symbolisk penning emellan till de på slanten fattiga lapparna där uppe i norr. Sånt hade ju ändå inte något värde, en kultur som ändå skulle suddas ut och försvinna – fick man höra.

Sejten forslades hur som helst söderut, oklart hur och av vem, för att visas upp bland folk med akademisk bildning och större ekonomiska tillgångar. Det sista vi hörde var att den placerats vid en ynka liten damm inne på friluftsmuseet Skansen. Hur ska en sejte komma till sin rätt vid ett grumligt och smutsigt vatten där aldrig några fria fiskar simmat?

Sen försvann den – oklart hur. Av oaktsamhet störtad i djupet i samband med någon renovering eller av okunnighet bortforslad med jordmassorna eller i lönnedom hemplockad av någon girig samlare av samiska föremål?

Ingen vet. I alla fall har inte vi ättlingar vid sjön som sejten var satt att beskydda någon vetenskap. Den är som många artefakter från Sápmi putsväck; avidentifierade, uttraderade, för evigt borta. Men fortfarande undrar vi ibland var den blev av – sejten som skulle sörja för fiskelyckan i sjön. Eller ”skafferiet” som min ahas motherakka brukade kalla den.

Berättelsen har vi i alla fall kvar – den kan ingen fara med eller ta ifrån oss.

Björnsjuttet

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå var våra lättträknade ägo-
delar eftertraktade, ja väckte visst ett blossande habegär. Så lantmätaren
som på statens uppdrag åkte runt i Lappmarken och gjorde sitt jobb var
inte sen att sätta klorna i det björnsjutt som en mytomspunnen jägare
i vår släkt haft i sin ägo.

Ett tydligt brukat sjutt som nöts och slitits i återkommande jakter på
den både fruktade och vördade björnen som traskade i våra marker. Ota-
liga var de björnar som känt den brännande smärtan och det varma blodet
välla fram när sjuttet rände in i bringan, dödligt nära hjärtat. Sjuttet hade
gjort sitt jobb medan en, kan man förmoda, adrenalinstinn björnjägare
hukade där under det sargade villebrådet.

Så även björnsjuttet försvann under oklara omständigheter. Måhända
var det en schysst affär mellan jämbördiga parter, fast från trott! För
oss som kommit efter är det svårt att veta hur lantmätaren for fram och
så att säga slog två flugor i en smäll; avvittring och samlande på en och
samma gång. Inte att undra på att samlingen växte sig stor.

Man kan ändå inte låta bli att förundras över dubbelheten – hur det å ena
sidan så nedvärderade och ringaktade "lapska" på samma gång kunde vara
så lockande och begärligt för bättre bemedlade män som ivrigt fyllde
hyllorna där hemma (för det verkar i de flesta fall ha handlat om skrupel-
fria människor av det manliga könet).

Först långt senare när den statliga tjänstemannen gått ur tiden och läm-
nat efter sig mängder av samiska föremål till villrådiga släktingar blev
björnsjuttet åter "synligt" för oss ättlingar. Av en ren slump upptäckte
vi att det lämnats till ett museum där det nu förvaras enligt konstens alla
regler – i ett klimatanpassat magasin. Hur som helst bättre där än i någon
privat samling. Här kan man i alla fall få fingra på det nötta träet och den
kalla metallen och känna svindel över tidens gång, förutsatt att man bokat
tid med en museiman och bär vita bomullshandskar.

Berättelsen har vi i alla fall kvar. Den kan ingen föra med eller ta ifrån oss.

Slöjden

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå var det en av släktens
slöjdande kvinnor vars alster man ville visa upp på Baltusutställningen,
en konstindustri- och hantverksutställning som hölls i Malmö 1914 –
fram till årets Eurovisionsfestival kanske det största spektaklet i stan
någonsin. En utställning med kunglig glans där dåvarande kronprinsessan
Margareta var med i utformningen. Omkring en miljon ska ha besökt
utställningen under det halvår som den pågick.

Gott och väl 150 mil därifrån hade vår slöjdande áhkátje flera dagar tillsammans med dottern som hjälpte till för att hon skulle hinna bli klar med alla tennbroderier i tid. Själv åkte hon inte dit, så vitt vi vet. Det fick duga med en tillrättalagd och arrangerad slöjdbild tagen i den timrade storstugan för att understryka sameslöjdarnas äkthet och omtalade skicklighet.

Så sitter hon där uppställd som till fest i den finaste koltan med nacken böjd över de precist arrangerade verktygen och alstret i sitt knä. Vackert och mjukt infallande ljus från de många fönstren. Ett mycket starkt foto. Ögonen stora, mörka, avvaktande. Inte en tillstymmelse till leende i mun-gipan. Allvarsamt och uppfordrande blickar hon tillbaka på oss som tittar.

Nej, hon var ingen riktig same i statens ögon. Men visst var hennes slöjdalster ändå värda att skickas över hela landet för att ge ett förmodat exotiskt skimmer åt 1914 års stora utställning med deltagare från många länder.

Sjelva hade familjen knappast pengar över till ett så fint fotografi. Ändå var det någon som bekostade Vindelådalens vid den tiden mest kände fotograf att traska över berget och ro över sjön för att fånga slöjderskan i hennes enkla boning åt eftervärlden.

Och om inte det hade hänt lär vi knappast ha haft ett foto kvar av henne i dag. Vår skickliga áhkátje.

Familjefotot

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå gjorde sig rasbiologerna från Stockholm och Uppsala besväret att resa närmare hundra mil, traska halvmilen över berget och ta sig med båt den sista kilometern över sjön. Det är sommar och slutet av 1920-talet.

Om det har ingen berättat. Som om så mycket annat som handlar om statens förtryck och övergrepp har det varit tyst, tyst ja, dödligt tyst – oklart om det varit på grund av skammen eller smärtan eller bådadera.

På Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva kan man bläddra i album där kvinnorna, männen och barnen som blickar in i linsen – man kan förmoda ovetande om hur dessa bilder skulle komma att användas – är avidentifierade. Inga namn, inga tydliga platser, till synes utan värde. Ty i detta sammanhang är de blott och bart studieobjekt och representeranter för sin "ras". Och de markerades som "lappar" eller "blandras" beroende på hur väl deras ansiktsdrag och kroppsbyggnad motsvarade stereotyperna av vad som vid den tiden betraktades som "en riktig lapp".

Min áhtjátjás mamma försöker bemästra situationen – på hennes axlar ser ansvaret ut att vila för att barnhopen håller sig i styr. Troskyldigt blickar de yngre in i kameran i sina enkla klänningar och skjortor. Den

allra minsta sitter i knät, okunnig om vad de främmande männen med sina kalla mätinstrument, sina granskande och värderande blickar och det mörka skynke bakom vilket de hukar för att ta sina bilder, har för ärende.

Gammel-ajja längst där bak ser mest road ut med skinnmössan demonstrativt neddragen – som om det fortfarande vore vinter fast gräset syns spira mellan stenhällarna framför trappan där de blivit ihopfösta. Bakom tjocka glasögon syns hans ögon plira.

Desto mer uttömmande är listorna över måtta samer. Här kan man läsa om vilken lappby man räknades till, födelsedata, släktskap, längd, kroppsbyggnad, ögonfärg, hårfärg (kodad efter ett jämförelsematerial av hårtöfsar i olika nyanser likt de färgprover man använder hos frisören) – ja, till och med omistliga detaljer som färgen på pubeshåren där nere mellan benen.

Och så kanske det viktigaste av allt, skallarnas mått nogsamt inpräntade i de prydliga protokollen – allt i linje med önskningarna hos samtliga riksdagspartier som 1921 ställde sig bakom instiftandet av ett statligt finansierat institut för rasbiologi i Uppsala.

Så tack rasbiologiska institutet och staten för detta oförglömliga minne till våra album! Utan er hade denna till synes idylliska familjebild aldrig tagits. Själva hade de knappast slantar över till att bekosta någon fot-session.

Språket

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå var det viktigt för staten att genom skolan se till att utplåna den samiska som fortfarande pratades innanför hemmets väggar där áhjtájja växte upp. Därför blev det endast de äldsta barnen som fick med sig språket hemifrån. Och annat var väl inte att vänta när läraren bestraffade syskonen med linjalen över svidande fingrar för språket de hade på sina läppar och bar i sitt hjärta. Hur det kändes där innanför skjortblusen och klänningslivet hos skamsna elever kan man bara föreställa sig. Så tog man successivt död på ett språk och med det all lust att skylta med sitt ursprung.

Nu skulle man transformeras till fjällbönder, ja nybyggare, något mycket finare än en "fattiglapp". För de var ju så man såg på dem, samer som av olika anledningar – av tvång eller fri vilja – lämnat renskötseln för att satsa på jakt och fiske kombinerat med några kor och kanske getter. Och utan ren ingen riktig "lapp", var statens mantra som trummades in på alla sätt och vis.

Därför var min áhjtijes áhjtjákká en mycket gammal kvinna, nästan 100 år, när jag förvånad hörde henne prata samiska – som om hon aldrig gjort annat. Där på ålderdomshemmet språka de hon obehindrat och fritt med

en nästan lika gammal vän, renskötaren från grannbyn – båda för gamla för att längre bry sig. Och hennes skratt rullande som en kvillrande vårbäck mellan väggarna. Det minnet kommer alltid att finnas kvar, hur hon framför mina ögon blev någon annan – främmande och mera sig själv på en och samma gång.

Nu när hon för länge sedan är borta tänker jag ibland på hur synd det var att vi aldrig fick möjligheten att utforska samiskan tillsammans. Hon som nog levde i tron att hon gjort det enda rätta mot sina barn och alla efterkommande.

Jojken

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Ändå fanns jojken där – om än omsorgsfullt gömd och dold. Endast en gång hörde jag jojken ljuda. Då var jag ett barn. Och jojkaren, áhtijjes áhtjákká, trodde nog att ingen lyssnade – att hon var ensam med sin stämma där i skogen. Men mina barnöron hörde något förunderligt! Ett minne för evigt förknippat med solvärmen på ryggen där i backen längs stigen. En natt och lite böjd gestalt framför mig i tron att hon var alldeles ensam med sin vuöllie.

Lappskattelandet

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Men ändå hade släkten ett lappskatteland, mark som man under lång tid använde och likt bönderna i de södra delarna av landet betalade skatt för. Där jagade, fiskade och levde man. Enda skillnaden var att bönderna av staten sågs som rättmätiga ägare till den beskattade marken, samerna inte.

Intressant är att riktigt stora brott inte behöver göra så stort väsen av sig. Några formuleringar på ett papper, knappast med något medbestämmande och informerat samtycke från dem det berörde.

Så tvingades våra förfäder att bli nybyggare på sitt tidigare skatteland, allt i kolonisationens namn. Och man tog inte bara marken utan också en stor del av stoltheten och möjligheten att fortsätta leva som samer.

Psykisk ohälsa

Det sägs att vi inte är några riktiga samer. Men ändå har vi inte sällan hånats just för det. Mobbning från två fronter, skulle man kunna säga. I renskötande samers ögon för lite "lapp" för att vara same – och i svenskens – tillräckligt mycket same för att vara lovligt byte av den anledningen.

Så flera i släkten har tyvärr erfarenheter av påhopp och mobbning på "I"-temat i såväl skola som yrkesliv; för hur man ser ut, för hur man är klädd, för ens ringa längd, för var man kommer ifrån, för hur man låter. Eller bara för att man råkar finnas.

Jag upplevde det i mitt jobb när en kollega hade uttömt alla andra sätt att nedvärdera mig;

"Det finns dom som har mindre utstående kindknotor och mindre krumma ben än du som ändå är lapp!". Det sved till rakt i hjärtat, visste nog vart det tog. Men jag visade inte med en min att jag brydde mig. Det skulle ju inte ge honom. Det var på en arbetsplats i en stad på 1980-talet där nivån av allmänbildning och akademiska poäng skulle vara påtagligt hög.

För andra har det inneburit en klump i magen på väg till ett nytt jobb eller ett byte av skola som elev, inte för mobbaren förstås utan för den som utsattes för påhopp på rasistiska grunder.

Senare i livet har jag lärt mig att det finns ett fint ord för förtryck mellan människor inom samma grupp – lateralt våld, något som inte är ovanligt bland människor som lever under ett kolonialt förtryck – inte bara i Sápmi utan också i andra delar av världen. Men det är ju en föga tröst i det ögonblick glåporden haglar.

Ja, genom hela mitt liv har jag fått höra det – att vi inte är inga riktiga samer. Erfarenheten har vuxit i mig, som årsringarna i ett träd, för att bli en del av min person. Men med åren har jag också börjat förstå att det inte är sant!

Att det är en lögn – statens lögn som söndrat och splittrat oss som folk. Och mot det måste vi fortsätta bjuda motstånd, även om det motarbetar min och andras självbild.

Så min släkt var samer, ja fortsätter vara samer – oavsett vad staten säger.

Jag ÄR same – i min själ och i mitt hjärta!¹

¹ S02424.

Epilog

Det är ett stort steg att bestämma sig för att berätta sin historia, särskilt när den består av skam, rädsla, sorg och oro. Det är också ett stort steg när historien ska berättas, ansikte mot ansikte, eller för den delen via telefon eller skärm. Plötsligt ger det förflutna sig till känna och du släpper fram minnen och tankar du aldrig yttrat högt.

Att knacka på dörren hos en person som valt att dela sin berättelse har vi som intervjuare upplevt som vördnadsfullt. Ofta har vi känt doften av kaffe när vi klivit in hos informanten. Ibland har ett köttkok stått på spisen. Många gånger har intervjun skett vid köksbordet. Släktförhållanden har gått igenom och en relation har etablerats mellan oss och den som suttit på andra sidan bordet. Bandspelaren har slagits på. Det har fått ta den tid som krävts och ibland har flera pauser varit nödvändiga. Tid är nyckeln till ärliga samtal.

Berättelserna har innehållit ett brett spektrum av känslor. Sorg, ilska, rädsla, men också styrka och stolthet. För kommande generationer är materialet ovärderligt. Nya fakta och kunskaper har framkommit som ger en unik inblick i samernas vardag och liv. För individen vet vi inte exakt vad det har betytt, men för det samiska kollektivet har en delvis ny historia presenterats. Samernas egen historia.

Tack återigen till er som klev fram och vågade!

Sanningskommissionen för det samiska folket genom de som gjort intervjuerna

Lista över berättare som valt att framträda med namn

Alf Willenfeldt, Brändåsen
Allan Axelsson, Solna
Anders Sunna, Jåhkåmåhkke
Anders Östergren Njaita, Dearnä
Anette Fjällberg, Ubmeje/Åålae
Anna-Britta Rikko, Jiellevárre
Anna-Maria Blind, Árviesjávrrie
Anja Fjellgren Walkeapää, Mihte
Bosse Sunna, Kieksikäisvaara
Birgitta Ricklund, Själevad
Britt-Inger Törnquist, Orrestaare
Börje Allas, Talma
Dan Persson, Purnu
Edvin Rensberg, Hede
Ellen Simma Fjellgren, Jakobsberg
Elisabeth Jonsson, Krovhtejaevrie
Elisabeth Kråik, Vemdalen
Ellinor Persson, Gávtjávrrie
Erika Unnes, Jåhkåmåhkke
Eva Teilus-Renfeldt, Bïenjedaëlïe
Gabinus Klemetsson, Gäjka
Gösta Bergqvist, Jänsmässholmen
Hanna Persson, Porsi

Hanna Svärd, Ubmeje
Helena Fjällberg, Offerdal
Henrik Blind, Jåhkåmåhkke
Håkan Enoksson, Rávttasjávri
Ingemar Blind, Giron
Ingemar Israelsson, Dearnna
Ingrid Rehnfeldt, Miihte
Irene Dorra, Bieñjedaelie
Jeanette Lundgren, Göteborg
Jonas Tano, Ottsjö
Jörgen Stenberg, Máláge
Kerstin Lingebrant Vinka, Ängelholm
Kenneth Sevä, Bájjil
Lars Miguel Utsi, Jåhkåmåhkke
Lars-Göran Lundmark, Máláge
Lars-Jon Allas, Cohkkiras
Leif Lundberg, Ruvtsaluoktta.
Lisa Hansen, Árjepluovve
Lorentz Sjulsson Åsdell
Maj Doris Rimpí, Jåhkåmåhkke
Marcus Rensberg, Pråvha
Marie Persson Njajta, Dearnna
Markus Jonsson Sparrok, Gávtjávrrie
Marianne Lörstrand Blind, Árviesjávrrie
Marita Stinnerbom, Tjiehte
Martina Jonsson, Eajra
Nila Jannok, Jåhkåmåhkke
Nils Anders Jonsson, Kliere
Nils-Anders Kuhmunen, Ávreluoppal
Nils-Olof Omma, Fällfors
Ol-Johán Sikku, Badje Sohppar
Per-Anders Hurri, Gárasavvon

Petrus Gustafsson-Fjellheim, Stockholm
Sara Larsson, Vyöddale
Silja Jonsson Marklund, Gávtjávrrie Ábmuosuvvane
Simon Marainen, Vazáš
Sonia Larsson Wilks, Köpmanholmen.
Sonja Eriksson, Sjädtavallie
Stig Allas, Giron
Stina Fjellström, Likssjuo
Suzanna Asp, Karlstad
Sylvia Sparrock, Järpen
Tomas Kuhmunen, Giron
Tomas Sevä, Kitkiöjoki
Torkel Stångberg, Dearn
Tor Holmqvist, Likssjuo
Åse Klemensson, Åålae

Metod

Berättelseboken har som mål att synliggöra samernas erfarenheter och sprida kunskap om samernas historia. Genom personliga berättelser vill den också bidra till en ökad förståelse för hur historiska oförätter fortfarande påverkar samernas livsvillkor i dag, och vilka konsekvenser den förda politiken har haft – och har – ur samiskt perspektiv. Berättelseboken syftar till att det samiska folket ska kunna känna igen sig i och som speglar och bekräftar levda upplevelser och erfarenheter bland samer.

Bokens innehåll bygger på närmare 300 berättelser som lämnats till Sanningskommissionen för det samiska folket, både muntligt och skriftligt. Materialet har kompletterats med det som framkommit vid omkring 30 samtalsmöten samt genom ett antal gruppintervjuer samt möten med samiska ungdomar. Tillsammans ger detta ett rikt och mångfacetterat underlag, där många olika röster och erfarenheter kommit till tals.

Alla personer som anmälde intresse för att delta i en intervju fick möjlighet att bli intervjuade. De teman som behandlas i intervjuerna har vuxit fram ur det berättarna själva valt att lyfta. Samtalen har utgått från en intervjuguide som kommissionens ledamöter tagit fram, men guiden har främst fungerat som ett stöd. Innehållet har i hög grad formats av det som informanterna själva velat berätta. Men vi har alltid frågat efter ”erfarenheter av den politik som förts gentemot samer” inom de kartläggningsområden som Sanningskommissionen har beslutat att granska.

För många har det varit emotionellt krävande att dela med sig av svåra och smärtsamma minnen. Intervjuerna har därför lagt stor vikt vid att utforma intervjusituationen i samråd med den som intervjuats, för att skapa största möjliga trygghet. Arbetet har skett med respekt för samisk kultur och samiska traditioner. Inför varje intervju har man kommit överens om vilket språk som skulle användas, och informan-

terna har haft möjlighet att ta med sig en stödperson eller att delta i gruppintervjuer. Samtalen har genomförts på lugna platser där man kunnat tala ostört, i en så trygg och respektfull miljö som möjligt. I slutet av intervjuperioden blev det tyvärr lite tidsnöd och en del intervjuer utfördes digitalt för att hinna med. Intervjuerna har hållits på svenska samt på nord-, lule- och sydsamiska, och intervjuarna har haft samiska språkkunskaper.

För kommissionen har det varit viktigt att fånga erfarenheter från samer i olika delar av både det traditionella Sápmi och resten av Sverige. Ambitionen har varit att nå en bred variation av perspektiv, bland annat från samer med och utan kunskaper i samiska språk, från personer som är och inte är röstberättigade till Sametinget, från samer som lever inom och utanför de samiska kärnområdena, från samer verksamma i sameföreningar samt från både samer i och utanför samebyarna. Även ålder och kön har varit viktiga faktorer, med strävan efter en så jämn och varierad representation som möjligt.

Unga informanter mellan 15 och 18 år har själva fått information om intervjuens syfte och om Sanningskommissionens uppdrag, och har gett sitt samtycke till deltagande. För barn under 15 år har vårdnadshavare lämnat skriftligt samtycke. Sammanlagt intervjuades något fler kvinnor än män: 151 kvinnor och 111 män.

Mer om metoden finns att läsa i slutbetänkandet från Sanningskommissionen.

Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 14 maj 2024¹

Under helgen 9–12 maj var det dags för Sáminuorras årliga förbunds-
möte i Dearn/Tärnaby. Det hölls spännande och inspirerande work-
shops, föreläsningar och panelsamtal på temana Sáminuorra och Sápmi
i framtiden. Med på plats fanns Sanningskommissionens ledamot
Patricia Fjellgren och utredningssekreterare Moa Sandström. Under
fyra workshopar tillsammans med totalt runt 50 ungdomar i åldrarna
13–17 år delades visioner om perfekta stunder – manifesterade i lera.

Frågeställningarna var: Vad är perfekt stund för dig? Var befinner
du dig i den stunden? Vad gör du?

Det här är några exempel på vad ungdomarna svarade:

I min perfekta stund var det lugnt. Jag var i fjälls, det var vår. Hunden
var på skotern. Man var och vaktade kalvar. Det var bra bete.

Jag satt i bastun och lyssnade på musik. Söderbäckskartellen.

Jag var i Kautokeino, hade precis kommit dit. Till áhkku ja áddjá. Vi
var ute och hörde jojkande. Det var mitt under påskfirandet.

Jag var i Ankarede. Det var midsommar och sen eftermiddag.

Efter att ha lyssnat till och samtalat med alla i grupperna framträdde
vissa mönster. Det stod tydligt att de allra flesta associerade perfekta
stunder till sammanhang där de antingen var själva i hemmet eller
på en välbekant favoritplats som stallet, ett särskilt fjäll eller bästa
fiskebäcken. Eller så var de tillsammans med familj, släkt eller vän-

¹ Ungdomarnas drömmar: En framtid utan samehat och mer kunskap om samer – Sannings-
kommissionen för det samiska folket (hämtad 2024-05-14).

ner, och då i tydligt samiska miljöer – sammanhang där det samiska är norm.

Efter detta följde samtal om vad som möjligtvis utmanar lugnet, tryggheten och glädjen i dessa stunder.

Jag var i Vindeln, mitt ute i skogen. Det var sommar och hördes många fåglar. Sen skulle jag bada och basta. Så såg jag skogsbolagets plastband runt träden. Jag började riva ner dem. Jag vet inte om det var bra, jag ville rädda skogen från att avverkas.

I min stund var jag uppe till fjälls. Jag vaknade upp i ett tält. Det var kallt och jag ville somna om. Jag önskade att det var ett lugnare klimat. Att de inte förstör fjällen.

Man önskar att man fick slippa samehatet.

Jag har gjort en gåetie i leran, med ett kors på. Den representerar ett Sanks på svensk sida.

I december 2025 kommer Sanningskommissionen att presentera ett antal förslag på åtgärder för regeringen. Åtgärdsförslagen syftar till att främja försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle. I arbetet med att ta fram dessa förslag undersöker kommissionen vad det samiska folket, samiska grupper och individer anser behöver förändras och förbättras eller stärkas. Här är samiska ungdomars kunskaper, perspektiv och röster gällande både nuläget och framtiden viktiga.

Sáminuorras ungdomsgrupp i Dearn/Tärnaby dryftade en mängd förslag för kommissionen att arbeta vidare med. Förslagen kretsade kring frågor om självbestämmande och markanvändning, om att öka samisk synlighet och kunskaper om det samiska i majoritetssamhället, om att förbättra möjligheterna för samer att tillvarata och utveckla samiska kunskaper, om vikten av samiska mötesplatser och om psykisk hälsa.

Flera ungdomar lyfte fram Sanks som en viktig verksamhet, värd att utveckla. Sanks står för Samiskt nationellt kompetenscenter för psykisk hälsovård och missbruk. Sanks huvudsakliga verksamhet bedrivs i Norge och det går att få remisser för vård hos Sanks genom vissa regioner på svensk sida.

Det behövs ett Sanks på svensk sida. Och bättre samordning mellan BUP (Barn och ungdomspsykiatri) och Sanks.

Samiska ungdomar är less på att vara de som behöver hålla om varandra utan professionell hjälp. Som samiskt kompetenscenter för psykisk hälsovård har Sanks förutsättningar att utgå från samiska erfarenheter, verkligheter och behov i sin vårdutformning.

Bristande kunskaper om det samiska i majoritetssamhället är något som återkommande problematiseras av de samer som kommissionen möter och tar del av berättelser från. Så även av Sáminuorras ungdomar i Dearn/Tärnaby. Kunskapsbristen diskuterades bland annat i förhållande till skola och utbildning – något som präglar stora delar av deras vardag.

Drömscenariot hade varit att det samiska kom in i skolan. Så det blir förståelse för samisk kultur och inte att den är ett problem.

Svenska skolans utbildning suger. Det står typ en sida om samer och att de bodde i kåtor. Det behövs bättre utbildning om det samiska för svenskar, annars blir de dumma i huvudet!

Bristande utbildning om samisk kultur, historia, rättigheter och språk i grundskolan relaterade ungdomarna till de fördomar, hat och rasism de också upplever.

Det behövs mer information om att samer inte får en massa bidrag. Det behöver arbetas mot fördomar om att samer dödar sina renar.

Vad gäller skolans prioriteringar och förutsättningar att förvalta samisk kultur och språk i undervisningen framfördes flera önskemål om och förslag på hur skolan kan anpassas utifrån samisk kultur.

Flera renskötande ungdomar berättade om hur svårt det kan vara att delta i renskötelsens olika moment, och därigenom erhålla de kunskaper som renskötare behöver, då de kolliderar med skolans flexibilitet gällande närvaro och terminsupplägg.

Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 5 maj 2025¹

Sanningskommissionen mötte ungdomar på Sáminuorras förbundsmöte

Ungdomar i åldrarna 13–18 år samlades i helgen, 3–4 maj, på hotell Lyktan i Arjeplog på ungdomsorganisationens förbundsmöte. Sanningskommissionen fanns på plats under lördagen.

Under lördagen fanns också flertalet sametingspartier på plats med anledning av att det snart hålls val i Sametinget, den 18 maj. Som förslag på ett starkare samiskt samhälle tog partierna bland annat upp dessa åtgärdsförslag:

- Ökade kulturanslag. De har ej ökat sedan 2017.
- Samisk språklag som antas av regeringen
- Jobba mer internationellt, FN-granskning.
- Klassa om samiskan som minoritetsspråk till språk, moderna språk, ska ge meritpoäng, ej ligga utanför skoltid.

Enligt de unga på mötet lyckades debattörerna lyckades förmedla ett relativt ungt perspektiv, men menar att det hade varit ännu bättre med partirepresentanter som själva var yngre, detta enligt Sameradion.

Sara-Elvira Kuhmunen valdes om som förbundsordförande för Sáminuorra för femte gången i rad. Hon blir därmed den längst sittande ledaren i organisationen sedan 1970- och 1980-talen.

¹ <https://sanningskommissionensamer.se/sanningskommissionen-motte-ungdomar-pa-saminuorras-forbundsmote/> (hämtad 2025-05-05).

Från Sanningskommissionen fanns Marja Skum, sekreterare, på plats för att höra med de unga vad de behöver för att kunna leva ett livskraftigt samiskt liv. Hon stod vid ett av borden och talade med de unga.

Ungdomarna efterlyser fler samiska mötesplatser, stöd till samiska organisationer, att samiskan ska ligga under ordinarie skoltid och att skydda markerna.

För ett perfekt samiskt samhälle så behövs det att högre makter prioriterar viktiga frågor då det gäller gruvor, vindkraft, betesmarker.

Mer samiska och samiskalektioner under skoltid i stället för efter skolan.

Vi behöver förenas som folk, mellan samer inom renskötseln och i samebyarna med samerna utanför samebyarna.

Mer samisk musik och samiska poddar.

För att förbättra min samiska vardag skulle jag behöva träffa andra samiska ungdomar oftare. Känna mig accepterad och inte behöva försvara mig och min kultur i vardagen.

Det behövs fler samiska mötesplatser för alla samer men speciellt för ungdomar.

Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 11 juni 2025

"Att alltid hålla garden högt innebär konstant stress"

Att ständigt vara beredd och hålla garden högt beredd på rasism och förutfattade meningar. Så beskriver många samer verkligheten i vittnesmålen. Men vad gör det med människor som utsätts för detta, både fysiskt och psykiskt? Psykologen Nils-Olof Parfa är psykolog, bostad i Jokkmokk och mestadels verksam inom det samiska samhället.

"Vi vänjer oss, vi är duktiga på det. Det blir vardag men det är en konstant stress som påverkar kroppen både psykiskt och fysiskt. Det bryter ned när man aldrig kan slappna av. Kroppen sparkar i gång allt. Om man tar ett exempel ett barn som bli mobbat. Man gör allt man kan för att slippa obehaget, man anpassar sig men det blir en ohållbar situation", förklarar Parfa.

Han säger också att det är två generationer som nu kämpar med den delen att förfäderna tvingades bort från det samiska på grund av skam eller andra orsaker som svenska staten står bakom.

Han har tappat språket och kämpar med det eller med att få en koppling till ens historia och sina marker.

Kan man ärva ett trauma, som exempelvis att ens förfäder var utsatt för kränkande rasbiologiska undersökningar?

Det beror på hur man ser det. Konsekvenserna av vad våra mor- och farföräldrar fick uppleva påverkar oss förstås. Det var stora krafter som försökte utplåna oss. Hade inte det skett hade fler haft språket kvar och vår kultur hade varit levande. Det hade inte funnits lika många samer som i dag letar efter sina förfäders marker och land.

Vi har fortfarande inte självbestämmande över våra näringar och vår kultur.

När det gäller psykisk ohälsa bland samer och svenskar är grundproblematiken den samma, menar Parfa.

Vi kämpar med ångest, oro och tungsinnighet i olika former. Men det som skiljer sig åt för samer är det bristande sociala skyddsnätet och synen på tillgänglighet i vården. Samer måste börja med att förklara sig och sin kultur innan man kan få hjälp. Risken är att man blir ifrågasatt. Vårdpersonalen måste ha en ödmjukhet och vara nyfikna men förstå att samer som söker hjälp inte är ett uppslagsverk som man kan fråga vad som helst. Om man bygger upp ett förtroende så fungerar relationen mellan vårdpersonal och den som söker hjälp.

Att få till ett SANKS i Sverige är det många samer som efterlyser i vittnesmålen. Sanks stödjer regionerna i att ge psykiatrisk vård som är speciellt anpassad för personer med samisk bakgrund. Vårdpersonalen på Sanks har stor kunskap om samers livsvillkor, och en stor del av vårdpersonalen pratar samiska.

”Bilderna av SANKS är att det är perfekt för alla men det behöver inte vara så. Med psykologisk behandling som utgångspunkt spelar det ingen roll vem som behandlar om det finns en koppling en relation mellan vården och patienten. Men självklart vore det ett enormt steg framåt om det fanns ett SANKS i Sverige men då krävs det att man håller i det och driver det. Det krävs en vilja och resurser”, avslutar Parfa.

Nils-Olof Parfa har sedan hösten 2024 haft i uppdrag att erbjuda samtalsstöd till de som lämnat vittnesmål till kommissionen och haft behov att samtala efteråt. Han håller även i handledning för de som utfört intervjuerna i sekretariatet fram till september 2025.

Artikel från Sanningskommissionens hemsida den 6 februari 2025

Djupare kunskap om urfolket samerna saknas

I dag den 6 februari firas samernas nationaldag i Sverige. På skolorna får barnen möjligen äta renskav och färglägga den samiska flaggan, och på sina håll flaggar kommunerna. Men hur mycket kan egentligen svenska folket om urfolket samerna? Sanningskommissionen lät Novus göra en kunskapsundersökning om detta.

Enligt undersökningen besitter svenskarna en viss kunskap om samer men det saknas en djupare sådan. 36 procent har låg kunskap om samer. 16 procent uppger själva att de inte har någon kunskap alls om Sápmi, samer, samisk kultur, historia eller det samiska samhället.

De flesta säger sig ha fått sina kunskaper om Sápmi/samer via traditionell media så som TV, radio och tidningar (57 procent) följt av skolan (38 procent) och kultur (28 procent). Undersökningen gjordes i juni 2024 där Novus ställde 8 kunskapsfrågor till sin så kallade Sverigepanel.

De yngre (18–34 år) vet mer om samer än genomsnittet. Novus tror att det kan bero på undervisning i skolan samt kultur, exempelvis filmer och böcker om samer. Anställda i offentlig sektor och eller högutbildade och har också högre kunskap än övriga.

Även om kunskapen tycks vara bristfällig är jag glad att det trots allt är de unga som verkar veta mest, säger Krister Stoor, ledamot i Sanningskommissionen. Stoor är filosofie doktor vid Umeå universitet, lektor vid institutionen för språkstudier/samiska studier.

Okunskap på olika nivåer är ett ämne som många av dem som blivit intervjuade av Sanningskommissionen lyft. De unga kan uppleva ett ansvar för att själva ta tag i undervisning om samer om lärarna inte kan. Okunskapen leder bland annat till fördomar som samerna får möta i sin vardag.

På temat hur det är att vara ung same i Sverige lät ungdomarna berätta detta för Sanningskommissionen i fokusintervju:

Att vara ung same innebär att ständigt behöva förklara sig och informera om samer och att ofta få bemöta fördomar och elaka kommentarer på exempelvis sociala medier.

Det är jobbigt att förklara sig och berätta. Vissa är nyfikna och då är det kul men många har fördomar om renar och annat.

Okunskapen från myndigheter har kommit fram i många enskilda intervjuer:

Det kan inte vara samebyarnas ansvar att hålla på att utbilda myndighetspersoner.

Frågan om kunskap om samer är en viktig fråga för Sanningskommissionen och sprida kunskap ingår i uppdraget.

Vi har ett unikt material med närmare 300 intervjuer där även ny kunskap kommit fram om hur statens politik påverkat och påverkar samerna i dag. Vi behöver nå ut till svensk allmänhet men också till samerna. Det är inte alla som känner till sin historia, säger Stoor.

Det är viktigt att vi i våra åtgärdsförslag som ska läggas fram hittar lösningar på hur kunskapen ska öka. Vi behöver en medvetenhet om hur svenska statens politik än i dag påverkar samiska folkets livsförutsättningar.

Sanningskommissionens arbete kommer att presenteras i tre volymer – berättelsevolym, forskningsantologi och huvudbetänkande som ska var klara den 1 december 2025 men kommissionen har begärt förlängd utredningstid.

Resultaten från undersökningen från Novus kommer att behandlas närmare i Sanningskommissionen betänkande.

Artikel från Sanningskommissionen för det samiska folkets hemsida den 11 januari 2024

"Jag måste ladda mig med mina samiska kompisar för att orka"

I samband med Saemien duarsta/Samisk torsdag i Staare/Östersund, som arrangeras av Östersunds kommun, träffade Sanningskommissionen för det samiska folket en grupp ungdomar i åldrarna 14–18 år. Syftet var att få in de ungas röster till kommissionens framtida berättelsevolym som presenteras i december 2025 tillsammans med en forskningsvolym och ett slutbetänkande.

Med frågan "Hur är det att vara ung i Saepmie?" inleddes samtalet. Att vara ung same innebär att ständigt behöva förklara sig och informera om samer och att ofta få bemöta fördomar och elaka kommentarer på exempelvis sociala medier, kunde ungdomarna vittna om.

Man måste hålla garden högt uppe. Man vet inte vad folk ska tycka. Det är inte bekvämt i alla sammanhang. I våras satt jag på en busstation i Duved och hörde en taxichaufför säga att samerna förstör och stoppar allt. Det finns gånger när man undviker att säga att man är same.

Det är jobbigt att förklara sig och berätta. Vissa är nyfikna och då är det kul men många har fördomar om renar och annat.

När jag var sju år sa jag att jag var same i skolan men lärarna sa att jag inte kunde vara det för att jag är blond.

Och i höstas sa en lärare till mig att det är tur att samerna bråkar så mycket med varandra annars skulle de få alla rättigheter. Det är skrämmande.

Vi lever i två världar, man måste anpassa sig hela tiden.

Hur gör ni för att orka med? frågade ledamoten Patricia Fjellgren som deltog från kommissionens sida tillsammans med Malin A. Junkka från sekretariatet.

Om jag ser nåt eller om det händer nåt så pratar jag med andra samiska ungdomar, det ger en gemenskap.

Jag måste ladda mig med mina samiska kompisar för att orka.

Sanningskommissionen ska även träffa ungdomar i Lycksele och i Jokkmokk de närmaste veckorna.

Foto: Malin A. Junkka.

Foton: Sanningskommissionen.

Statens offentliga utredningar 2026

Kronologisk förteckning

1. Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. Fi.
2. 710 miljoner skäl till reformer. Ju.
3. Genomförande av plattformsdirektivet. A.
4. Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. U.
5. Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. Fi.
6. En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. S.
7. Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken.
Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser.
Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. S.
8. Rättssäker samhällsvård för barn och unga. S.
9. Registrering av EES-medborgare. Ju.
10. Ökade möjligheter till tillgångsriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. Ju.
11. Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. Fi.
12. Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. Fi.
13. Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. Ju.
14. Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetall-arbeten. KN.
15. Marken, vattnet, tankarna.
Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. Ku.
16. Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. Fö.
17. Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. LI.
18. Odlingstörv och klimatet. Fi.
19. Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. S.
20. Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunalskattesatser. Fi.
21. Återkallelse av svenskt medborgarskap. Ju.
22. Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. S.
23. Tolkavgift och förbud mot barntolkning. A.
24. Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. Fi.
25. Ett smittskydd för framtiden. S.
26. Digitala verktyg inom bolagsrätten. Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. Ju.
27. Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. Ju.
28. Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. Ju.
29. Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. LI.
30. Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. Ju.
31. Ett investeringsprogram för kultur. Ku.
32. Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. KN.
33. Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. KN.

34. Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. Ju.
35. En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. S.
36. Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. S.
37. Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. U.
38. Behovsstyrd vård. S.
39. Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. S.
40. Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. KN.
41. Jämställdhet i en föränderlig tid – nuläge och vägar framåt. Volym 1 & 2. A.
42. Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter. Volym 1 och 2. Ju.
43. Åtgärder mot överskuldssättning. Fi.
44. En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. Fi.
45. Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. Ju.
46. Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. LL.
47. Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. KN.
48. Tillträdesförbud. Ju.
49. Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. S.
50. En ny specialläroarbildning. U.
51. Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. U.
52. En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. S.
53. Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. A.
54. Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. Ju.
55. Säkrare verifiering av identitet. Volym 1 och 2. Fi.
56. En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. KN.
57. Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. U.
58. Markerna berättar och minns. Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2. ”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. Ku.

Statens offentliga utredningar 2026

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

- Genomförande av plattformsdirektivet. [3]
Tolkavgift och förbud mot barntolkning. [23]
Jämställdhet i en föränderlig tid
– nuläge och vägar framåt.
Volym 1 & 2. [41]
Parallella samhällsstrukturer – ett kunskapsunderlag för förbättrad integration och minskat utanförskap. [53]

Finansdepartementet

- Skatteincitament för forskning och utveckling – ett nytt incitament baserat på utgifter för FoU-personal. [1]
Utvidgad avdragsrätt för sponsring m.m. [5]
Om överföring av Första AP-fondens verksamhet och tillgångar till Tredje och Fjärde AP-fonderna. [11]
Om överföring av Sjätte AP-fondens verksamhet och tillgångar till Andra AP-fonden. [12]
Odlingstörv och klimatet. [18]
Belägg för broms? Åtgärder för starkare incitament till lägre kommunal-skattesatser. [20]
Mervärdesskatt vid uthyrning och överlåtelse av fastighet. [24]
Åtgärder mot överskuldssättning. [43]
En stärkt förmåga till modern datadelning – integritetsfrämjande teknik i offentlig förvaltning. [44]
Säkrare verifiering av identitet.
Volym 1 och 2. [55]

Försvarsdepartementet

- Försvarsexportinitiativ. För gemensam säkerhet. [16]

Justitiedepartementet

- 710 miljoner skäl till reformer. [2]
Registrering av EES-medborgare. [9]
Ökade möjligheter till tillgångsriktad brottsbekämpning. Del 1 och 2. [10]
Straffansvar för deltagande i och samröre med kriminella sammanslutningar. [13]
Återkallelse av svenskt medborgarskap. [21]
Digitala verktyg inom bolagsrätten.
Genomförande av EU:s direktiv om ytterligare digitalisering inom bolagsrätten. [26]
Lättnader i kraven på hållbarhetsrapportering. [27]
Tillgång till passageraruppgifter i brottsbekämpningen. [28]
Mer flexibla regler om verkställighet av häktning och fängelsestraff. [30]
Nya nätbrott och andra åtgärder för genomförandet av direktivet om bekämpning av våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Volym 1 & 2. [34]
Ett nytt regelverk för granskning av utländsk finansiering av trossamfund och andra verksamheter.
Volym 1 och 2. [42]
Effektiva ingripanden mot brott i cybermiljö. [45]
Tillträdesförbud. [48]
Stärkt egendomsskydd i regeringsformen. [54]

Klimat- och näringslivsdepartementet

- Ädelmetallutredningen – en moderniserad reglering av handel med ädelmetallarbeten. [14]

Att säga ja! Kommunernas förutsättningar att ta emot stora företagsetableringar och företagsexpansioner. [32]

Vägen mot utfasning. Styrmedel för ett fossilfritt samhälle. [33]

Ny kärnkraft i Sverige – moderna regler för beredskap och skadeståndsansvar. [40]

Rätt till ersättning vid avveckling av kärnkraft på grund av politiska beslut – reaktorer som inte tagits i drift. [47]

En lag om företagsansvar. Genomförande av EU-direktivet om tillbörlig aktsamhet för företag i fråga om hållbarhet. [56]

Kulturdepartementet

Marken, vattnet, tankarna.
Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 och 2. [15]

Ett investeringsprogram för kultur. [31]

Markerna berättar och minns.
Konsekvenser för samer av svensk politik. Volym 1 & 2.
”Jag ber marken tyst om lov”. Extra volym. [58]

Landsbygds- och infrastrukturdepartementet

Öresundsförbindelser 2050 – behov av kapacitet, redundans och svenskt-danskt samarbete. [17]

Förbud mot uppfödning av djur för pälsproduktion. [29]

Ett sammanhållet, robust och konkurrenskraftigt Sverige – framtidens politik för utveckling i landsbygder och regioner. [46]

Socialdepartementet

En nationell digital infrastruktur i hälso- och sjukvården. Styrning med tydliga roller och ansvar för aktörerna. [6]

Förstärkt uppföljning och utvärdering av folkhälsopolitiken.
Del I: Effektivare folkhälsoinsatser genom hälsoekonomiska analyser.
Del II: Utvärdering av alkoholpolitikens styrmedel. [7]

Rättssäker samhällsvård för barn och unga. [8]

Stärkt tillsyn och uppföljning – förslag för att motverka oegentlig läkemedelsförskrivning. [19]

Stärkt läkemedelsförsörjning i samverkan. Nationella åtgärder för fördelning, omfördelning och inköp vid brist. [22]

Ett smittskydd för framtiden. [25]

En åldersgräns för barns tillgång till sociala medier. [35]

Bättre förutsättningar att inkludera personer med nedsatt beslutsförmåga i medicinsk forskning. [36]

Behovsstyrd vård. [38]

Ett nytt system för återkrav inom socialförsäkringen. [39]

Traditionell eller rationell. En premiepension som kan nå målen. [49]

En reform av den statliga barn- och ungdomsvården. Volym 1, 2 och 3. [52]

Utbildningsdepartementet

Rektor i fokus – förutsättningar för ett pedagogiskt ledarskap. [4]

Förutsättningar för en likvärdig och språkutvecklande förskola. [37]

En ny speciallärarutbildning. [50]

Fri att lära och leva. Insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan, skolan och fritidshemmet. [51]

Akademisk frihet – ansvar, uppdrag och stärkta förutsättningar för framtiden. [57]